

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ІНІМЕВ ім. Б. Гаврилишина**

**Опорний конспект лекцій
з навчальної дисципліни
«Теорія політичних систем»**

Автор:

Гнасевич Н. В., кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії та політології

Тернопіль – 2018

Тема 1. Місце системного аналізу політики в науці.

Мета: Проаналізувати виникнення та взаємозв'язок понять “системність”, “системний підхід”, “системний аналіз”, “система”. З'ясувати специфіку цілісності системи та її якості та надати системний аналіз політики та суспільства, системи та середовища. Охарактеризувати особливості загальної теорії систем та місце політичної системи в життєдіяльності суспільства. Визначити поняття “політична система суспільства” в сучасній політичній літературі. Проаналізувати взаємозв'язок сутності і природи політичної влади і структурних особливостей політичних систем та типи зв'язків різних суспільних систем і підсистем.

Питання для обговорення:

1. Уявлення про систему та системність. Можливості застосування системних підходів у політичній науці.
2. Виникнення та взаємозв'язок понять “системність”, “системний підхід”, “системний аналіз”, “система”.
3. Системний аналіз політики та суспільства. Система та середовище.
4. Предтечі системних підходів до вивчення політики. Формування загальної теорії систем.
5. Місце політичної системи в життєдіяльності суспільства.

Література: 4; 9; 17; 38; 39; 40; 65; 81; 83; 84; 90; 97.

- Місце системного аналізу у царині наук
- Толкотт Парсонс- першовідкривач системного алналізу у сфері політики
- Внесок Девіда Істона до становлення системного аналізу в політології
- Основоположні ідеї Г.Алмонда щодо значимості системного аналізу у галузі політики
- Роль системного вивчення політики у її розвитку

Місце системного аналізу у царині наук

Визначаючи місце системного аналізу політики серед наук, варто звернути увагу на два його аспекти – **теоретичний і практичний.**

Теоретичний пов'язаний з такими кроками:

- - виявлення і систематизація загальних закономірностей поведінки політичних систем;
- - встановлення галузей застосування відомих методів дослідження політичних систем;
- - розробкою нових методів і формування “доручень” іншим наукам у цьому напрямі.

Прикладний аспект стосується таких проблем, як:

- формулювання цілей дослідження політичної системи;
- декомпозиція досліджуваних проблем на складові частини за умови збереження їх цілісності;
- об'єднання (агрегування) окремих частин за умов збереження їх властивостей;
- визначення взаємозв'язків усередині досліджуваної системи, а також між її елементами та зовнішнім середовищем.

Системний аналіз –це загальнонауковий метод дослідження, сутність якого полягає у вивченні тих чи інших явищ та процесів, за допомогою наперед визначеного алгоритму дій.

Сьогодні він активно застосовується у соціології та політології.

Системний аналіз дає можливість установити, що будь-яка система, в тому числі й **політична**, визначається тим, що, по-перше, **складається з багатьох елементів**; по-друге, елементи системи складають єдине ціле; по-третє, система взаємодіє з навколишнім середовищем.

Системний підхід до вивчення політичної сфери вперше застосував американський соціолог **Толкотт Парсонс**. Він розглядав суспільство як складну систему, що складається з відносно автономних частин: економічної, політичної, духовної та інтегративної (термін, що позначає держава). У кожній з цих систем є свої специфічні функції, а разом вони забезпечують життєдіяльність суспільства.

Американський політолог **Девід Істон** розробив понятійний апарат системного аналізу в політології. Він вважав, що політична система строго впорядкована і розвивається за певними саме для неї правилами.

Все інше - оточення, з яким взаємодіє політична система.

Д. Істон ввів поняття «**чорного ящика**». Цей термін служить для позначення систем, чия структура і внутрішні процеси дуже складні або взагалі невідомі.

Метод дослідження таких систем заснований на дослідженні їх реакцій на відомі (задані) вхідні дії (сигнали).

Д. Істон вбачав **сенс політичної системи** у врахуванні взаємодії з середовищем; зміст системного аналізу політичного життя – у виявленні засобів підтримки рівноваги з середовищем, а призначення політичної системи – у зменшенні соціальних відмінностей, подоланні протиріч і політичних конфліктів.

Згідно Д.Істону, **політична система** – це організм, що саморегулюється і розвивається, та реагує на імпульси, які надходять зовні.

Політична система забезпечує управління суспільством, що і є її головним завданням і функцією. Вона регулює виробництво і розподіл соціальних благ за допомогою владних (насамперед державних) механізмів, а також впорядковує політичні відносини в суспільстві.

З точки зору іншого американського політолога **Габріеля Алмонда**, політична система - це різні форми політичної поведінки державних і недержавних структур. Базовим у його концепції є поняття «роль» (замість інституту, організації, групи).

► Г. Алмонд розрізняє три великі класи **об'єктів**, включених в політичну систему:

- **специфічні ролі або структури** - законодавчі органи, виконавці, бюрократія;
- **рольові обов'язки** - монархи, законодавці, адміністратори;
- **конкретна суспільна політика**, рішення (або обставини, які породжують такі).

Модель політичної системи Г.Алмонда долає певні вади моделі Д.Істона, тому що вона враховує психологічні, особистісні аспекти політичної взаємодії, імпульси, що надходять не тільки зовні, від народу, громадянського суспільства/, але й імпульси, що надходять від правлячої еліти. В даній моделі головна увага приділяється множині та різноманіттю інтересів всередині системі, їх зіткненню та поєднанню, врахуванню цих інтересів самою системою.

Системний підхід до вивчення політики дозволяє, з одного боку, побачити політичне життя як цілісну картину поведінки людей, а з іншого - опосередковує аналіз взаємодії політики з її середовищем. Таким чином витлумачена система допомагає знайти варіанти стабільного (рівноважного) стану суспільства, його пристосування до внутрішніми і зовнішніх впливів.

- **Системний аналіз політики** має ніби подвійну природу, тому що певною мірою він пов'язаний з теоретичним і прикладним напрямками досліджень. З іншого боку, він претендує на таку ж роль, як і **мистецтво**, оскільки кваліфіковане здійснення системного аналізу, подібно до мистецтва, крім знань, потребує певного таланту й досвіду, які треба тренувати.

Значення системного підходу в аналізі політики полягає в тому, що він надає змогу розглядати політичне життя суспільства, політичні явища і процеси не як розрізнені вияви суспільного життя, а як цілісну сукупність взаємопов'язаних елементів, яка, взаємодіючи з навколишнім середовищем, функціонує за власними зако-номірностями й виконує певні функції в суспільстві.

Знаючи закономірності функціонування системних утворень, можна прогнозувати розвиток політичних процесів.

Тема 2. Предмет, структура та основні поняття теорії політичних систем.

Мета: Проаналізувати зміст спецкурсу: «Теорія політичних систем» і його структуру. З'ясувати специфіку курсу і його взаємозв'язок з іншими гуманітарними науками. Розглянути методи спецкурсу, закони і закономірності становлення і розвитку спецкурсу. Охарактеризувати основні категорії спецкурсу, принципи спецкурсу, функції спецкурсу. З'ясувати місце спецкурсу в системі політологічних знань і роль в політичному вихованні особи та основні напрямки подальшого розвитку спецкурсу.

Питання для обговорення:

1. Зміст спецкурсу: “Теорія політичних систем” і його структура.
2. Методи спецкурсу. Закони і закономірності становлення і розвитку спецкурсу.
3. Основні категорії, принципи та функції спецкурсу.
4. Місце спецкурсу в системі політологічних знань і роль в політичному вихованні особи.

Література: 1; 9; 17; 38; 65; 66; 81; 90; 97; 100.

Зміст спецкурсу: «Теорія політичних систем» полягає у тому, щоб ввести студентів у галузь знань, об'єктом якої є зв'язки між політичними інститутами та процесами, які створюють структуру інститутів політики як соціального явища, тобто створюють політичну систему. Допомогти майбутнім фахівцям у різних сферах суспільної діяльності оволодіти систематизованими науковими знаннями про політику, самостійно аналізувати політичні явища та процеси, визначати своє місце в цих процесах. Вивчення сутності, історії та теоретичних засад основними традиціями у вивченні феномена політичних систем, концептуальними підходами до аналізу та інтерпретації явища, сутністю і специфікою політичних систем.

Курс складається з **трьох основних розділів.**

У **першому розділі** теоретико-методологічні засади навчального курсу “Теорія політичних систем” розглядаються концептуальні проблеми, що мають місце в дискусіях з приводу змісту поняття, дається типологічний аналіз політичних систем і систематизувався спектр підходів до пояснення цього феномена.

У другому розділі курсу сучасні теорії політичних систем розглядаються основні теорії політичної систем, перш за все їх сучасні версії, структура та сутнісні зхарактеристики політичної політичних систем.

Третій розділ політичні системи сучасності присвячений особливостям та характеристикам політичних систем зарубіжних країн та сучасної України.

Методи спецкурсу. Закони і закономірності становлення і розвитку спецкурсу.

Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу, Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях. Розуміння ключових принципів функціонування та закономірностей розвитку політичних систем та публічної політики, політичних інститутів та процесів, політичної поведінки, політичної культури та ідеології, світової політики та політики окремих країн і регіонів. Розуміння базових особливостей реалізації влади у різних політичних системах, їх соціально-економічного, історичного та соціокультурного контексту функціонування та взаємодії. Уміння аналізувати політичну систему як основу політики й засіб управління іншими сферами суспільного життя. Розуміння базових теоретичних та практичних аспектів взаємодії політики та органів державного управління і місцевого самоврядування. Здатність до пошуку, опрацювання та аналізу інформації з різних джерел. Здатність до генерування нових ідей, виявляти, ставити і вирішувати проблеми. Здатність мотивувати людей та рухатися до спільної мети, критично оцінювати та забезпечувати якість виконуваних робіт.

Основні категорії, принципи та функції спецкурсу.

У результаті засвоєння навчальної дисципліни студент повинен опанувати:

1. Теоретично-методологічні засади теорії політичних систем.
2. Сутність, закономірності, рушійні сили, сучасні тенденції та суперечності функціонування й розвитку політичних процесів.
3. Базові поняття режиму функціонування політичної системи держави світу.
4. Основні концептуальні підходи до інтерпретації феномена політичних систем.
5. Теоретичні перспективи і напрями у вивченні політичної системи.
6. Когнітивні моделі, що використовуються у вивченні політичної системи України та інших держав.
7. Специфіку і особливості політичної системи в українському суспільстві.

8. Базові знання щодо ключових принципів функціонування та закономірностей розвитку політичних систем та публічної політики, політичних інститутів та процесів, політичної поведінки, політичної культури та ідеології, світової політики та політики окремих країн та регіонів.
9. Розуміти базові особливості реалізації влади у різних політичних системах, їх соціально-економічний, історичний та соціокультурний контекст функціонування та взаємодії.

Місце спецкурсу в системі політологічних знань і роль в політичному вихованні особи.

1. Застосовувати політологічні знання та знання суміжних наук для забезпечення комунікації у політичній сфері, органах державної влади.
2. Аналізувати та інтерпретувати явище політичні системи з позиції різних наукових парадигм
3. Виявляти особливості феномена політичних систем в наукових підходах різних учених
4. Екстраполювати теоретичні конструкти стосовно явища політичних систем на сучасні суспільні реалії
5. Окреслювати сутність і специфіку політичних систем на теоретичному рівні і в практичному вимірі
6. Характеризувати особливості політичної системи в сучасній Україні
7. Аналізувати і оцінювати сутність і принципи політичної системи та державного управління на прикладному рівні

Спецкурс «Теорія політичних систем» повинен відігравати особливе місце в системі політологічних знань і роль в політичному вихованні особи, а саме допомогти майбутньому політологу:

1. Бути здатним самостійно обґрунтовувати стратегію і тактику поведінки в нових умовах суспільного буття, принципово дотримуючись норм національного та міжнародного законодавства.

2. Передбачати можливі наслідки прийнятих рішень та заздалегідь створювати політичні та інші умови за яких будуть зведені до мінімуму негативні прояви запропонованих реформ.

3. Вміти налагоджувати взаємодію державних органів з громадянським суспільством задля дотримання засад демократії та публічної політики.

4. Проявляти ініціативу та креативність в складних умовах суспільного буття, доводити почату справу до логічного кінця, нести відповідальність за матеріальні та моральні втрати, нанесенні в ході суспільних трансформацій.

Завдання вивчення спецкурсу «Теорія політичних систем»:

1. Розкрити сутність явища політичних систем і еволюцію поглядів на його інтерпретацію.
2. Визначити і проаналізувати основні концептуальні підходи до розуміння явища політичної системи.
3. З'ясувати сутність, особливості, форми і механізми політичної системи.
4. Розглянути теоретичні перспективи і напрями у вивченні політичної системи.
5. Визначити специфіку і особливості політичної системи в українському суспільстві.
6. Сформуванню ознайомчо-орієнтований рівень знань студентів теоретичних праць фахівців проблеми.
7. Сформуванню порівняльно-аналітичний рівень знань студентів основних положень теорії політичних систем та політичних режимів.
8. Сформуванню умінь студентів щодо порівняльного аналізу сучасних політичних систем різних країн світу.

Завдання лекційних занять полягає у тому, щоб представити теорію політичних систем як відносно самостійну дисципліну в системі суспільно-політичного знання, яка склалася у рамках соціальної, культурної та економічної антропології; визначення її місця у дослідженні владно-політичних відносин, вивчення наукового інструментарію сучасної науки про політичні системи та ролі концептуалізації феномену політичних системи у сучасній політичній науці.

Завдання практичних занять полягає у тому, щоб сформуванню у студентів політологів на основі теоретичного матеріалу, поданого на лекціях та в процесі самостійного вивчення знання про теоретико-методологічне підґрунття

наукового трактування явища політичних систем та владних процесів, а також надати практичні інструменти аналізу феномену політичних процесів.

Тема 3. Аналіз сучасних теорій політичних систем.

Мета: Проаналізувати системний аналіз та його роль в становленні теорії політичної системи суспільства. Охарактеризувати розробка Т. Парсоном загальної теорії соціальних систем та теорію політичної системи Д. Істона та його метод політичного аналізу. Порівняти модель політичної системи за Г.Алмондом та інформаційно-кібернетична модель К. Дойча та соціальні та самореферентні системи Н. Лумана. Розглянути Класифікація політичних систем Ж.Блонделя та Е. Хейвуда як зв'язок між системами і компаративістськими підходами.

Питання для обговорення:

1. Теоретичні моделі політичної системи Т. Парсонса.
2. Теорія політичної системи Д. Істона та його метод політичного аналізу.
3. . Модель політичної системи за Г. Алмондом.
4. Інформаційно-кібернетична модель К. Дойча.
5. Н. Луман: соціальні та самореферентні системи.
6. Класифікація політичних систем Ж. Блонделя та Е. Хейвуда як зв'язок між системами і компаративістськими підходами.

Література: 1; 5; 6; 9; 17; 49; 65; 66; 75; 90; 97; 100.

Реалізація політичної влади певними способами, у тих чи інших формах, з використанням різноманітних ресурсів, відбувається за допомогою політичної системи суспільства. **Система** – це одне з основних понять політології, яке дозволяє скласти уявлення про суспільство у вигляді абстрактної та спрощеної моделі реального суспільства чи окремих його елементів. Поняття «**система**» запозичене з електроніки й кібернетики. Його «перенесення» в політичну науку здійснили американські вчені Г. Алмонд, Д. Істон, У. Мітчел .

Кожне суспільство складається з повної кількості досить складних підсистем (сфер): виробничої, соціальної, духовної політичної, до якої входить інститути держави і влади. Усі ці підсистеми характеризуються притаманними лише їм структурою, функціями, цінностями, нормами, цілями тощо.

Кожна з підсистем (сфер) людського суспільства може зберігати життєздатність і функціонувати лиш за умови, що всі інші бездоганно чи хоча б задовільно виконуватимуть свої функції. Політична система складається із законодавчої, судової, виконавчої систем, центральних, проміжних і місцевих систем управління (чи самоуправління), які базуються на принципах представництва та організації. Вивчення політичної системи надзвичайно важливі для з'ясування політичного життя суспільства, частиною якої вона є.

Отже, політична система суспільства – це сукупність взаємопов'язаних політичних і взаємозалежних політичних інститутів, за допомогою яких здійснюється завоювання, утвердження і функціонування політичної влади у суспільстві. Термін "**політична система**" поширився після того, як американський політолог Девід Істон 1953 р. опублікував однойменну працю «Політична система», в якій першим застосував приклад біологічних систем для теоретичного аналізу політичного життя .

Політична система, на думку Д. Істона, – цілісна множина багатьох елементів, кожний з яких складається з простіших явищ і процесів

У дослідженнях політичної системи, з погляду вченого, необхідно застосувати два підходи: **соціально-психологічний**, спрямований на вивчення поведінки особи і мотивації учасників, та **ситуаційний**, який дозволяє аналізувати активність груп під впливом навколишнього середовища.

Політичне життя, за Д. Істоном, є неврівноваженою системою, у якій весь час відбувається порушення та встановлення рівноваги. Тому системи бувають **стійкими і нестійкими**. Нерухомість політичної системи недосяжна, доки система живе. Пошук стійкого положення – її природне функціонування.

Людина постійно впливає на положення системи. Саме тому політика визначається Д. Істоном як процес винесення обов'язкових рішень дій не лише з приводу реалізації цінностей та ідеалів, а й з приводу відновлення порушеної рівноваги в суспільній чи політичній системах. Політична система, на думку вченого, має свої межі, у рамках яких політичні рішення даної системі обов'язкові та реально виконуються.

За Д. Істоном, у системи є вхід і є вихід. На **вхід** з навколишнього соціального та культурного середовища надходять імпульси — вимоги та підтримка. На **виході** системи здійснюються політичні рішення і політичні дії, спрямовані на реалізацію цих рішень

Вимоги — це перший вид імпульсів на вході системи, і їх характер може бути різним— від вимог до влади з приводу підвищення заробітної плати, розподілу благ та послуг, якості освіти, тривалості робочого дня, охорони прав і свободи громадян до питань охорони здоров'я, забезпечення громадського спокою і т. д. Другий вид імпульсів на вході — **це підтримка**. Вона можлива в різних формах: від матеріальних (виплата податків, праця на громадських засадах, військова служба і т. д.) через виконання законів та інших розпоряджень державної влади до шанобливого ставлення до влади і духовної символіки. Підтримка, яка виявляється системі, може посилюватися, коли система задовольняє потреби і вимоги громадян. Тому без достатньої підтримки політична система не може ефективно і надійно працювати.

На виході системи як її реакція на вимоги і підтримку з'являються авторитетні політичні рішення і політичні дії з приводу розподілу цінностей і ресурсів. Вони можуть бути у формі нових законів, асигнувань на конкретні потреби політичних заяв про політичні наміри та політичні дії і т. д. У подальшу розробку теорії політичних систем зробили вагомий внесок такі відомі вчені, як У. Мітчел, Г. Пауелл, К. Дойч, М. Дюверже та ін.

2. Структура політичної системи : погляди політологів різних шкіл.

Аналіз політичної системи дозволяє розкрити її структуру, тобто внутрішню організацію окремих складників.

Структура політичної системи суспільства – це сукупність її елементів і взаємовідносин між ними.

Такі елементи системи називаються підсистемами, кожна з яких водночас є її окремою системою. Головний єднальний компонент системи – політична влада, що зосереджена в державі, політичних партіях і громадських організаціях. Важливою функцією влади є створення

внутрішніх зв'язків системи, врегулювання конфліктів політичними засобами і регламентація поведінки людини, тобто можливість впливати на неї з допомогою певних засобів: авторитету, насильства, права, волі,

Отже, **влада** – це елемент управління, джерело управління, основа розвитку й функціонування політичних систем.

Структуру політичної системи складають: політичні відносини, політична організація суспільства (державно-правої органи політичні партії, політичні рухи, масові суспільні організації, трудові колективи та об'єднання); **засоби масової інформації**; політичні принципи і норми; політична свідомість і культура.

Політичні відносини складаються в суспільстві з приводу завоювання та здійснення політичної влади. Це – міжкласові, внутрікласові, міжнаціональні та міждержавні відносини; вертикальні відносини, що складаються у процесі здійснення влади між політичними організаціями (державою, партіями, трудовими колективами); відносини, що складаються між політичними організаціями та установами (адміністрацією, інститутами). **Політична організація суспільства** виростає з політичних відносин, обіймаючи стабільні політичні організації та установи даного суспільства, які здійснюють політичну владу. Всі вони поділяються на три види: **власне політичні організації** (державна, політичні партії, політичні рухи); **політизовані організації** (народні рухи, профспілки); **неполітичні організації** (об'єднання за інтересами).

Визначальним елементом політичної організації суспільства, її ядром є **державна** з усіма її складовими: **законодавчою виконавчою та судовою гілками влади, збройними силами**. Являючись головним інститутом політичної системи, держава здійснює управління суспільством, охороняє його економічну, соціальну і культурну сфери

Взаємозв'язок між різними рівнями й гілками державної влади, між державою та громадянським суспільством виконують політичні партії – певні групи людей яких єднають спільні цілі та інтереси.

Активним і самостійним елементом політичної системи суспільства є **засоби масової інформації**, які в демократичних країнах

відіграють роль четвертої влади. Вони впливають на регулятивно-управлінську діяльність усіх ланок управління, сприяють реалізації цілей політики, пропагують вироблені політичні й правові норми

З точки зору існування структурних елементів політичної системи суспільства можна також виділити її **окремі підсистеми**:

Більшість сучасних дослідників у структурі політичної системи виділяють такі підсистеми, як: **інститутаційна, нормативна (регулятивна), функціональна, комунікативна, культурна.**

Інституційна підсистема – держава, партії, групи тиску, ЗМІ, церква і т.д.

Нормативна – політичні, правові, моральні норми; звичаї, традиції, символи.

Комунікативна – форми взаємодії влади, суспільства і індивіда (прес-конференції, зустрічі з населенням, виступи по телебаченню тощо) **Культурна** – система цінностей, релігія, ментальність (сукупність стійких уявлень про суспільство, характер і спосіб мислення).

Функціональна–засоби і способи реалізації влади (авторитет, згода, примушення, насильство тощо)

3.Внутрішні та зовнішні функції політичних систем.

Специфіка функціонування будь-якого суспільства виявляється через функції політичної системи. Виходячи із її складових і їх специфіки можна виокремити наступні найголовніші з них:

- вироблення політичного курсу держави та визначення цілей і завдань розвитку суспільства;
- організація діяльності суспільства на виконання шлей, завдань і програм;
- координація окремих елементів суспільства;
- легітимізація (діяльність, спрямована на узаконення політичної системи, на досягнення відповідності політичного життя, офіційної політики і правових норм);

- політична соціалізація (включення людини в політичну діяльність суспільства);
- артикуляція інтересів (пред'явлення вимог до осіб, які виробляють політику);
- агрегування інтересів (узагальнення та впорядкування інтересів і потреб соціальних верств населення);
- стабілізація (забезпечення стабільності та стійкості розвитку суспільної системи в цілому).

Головні функції політичної системи — це визначення цілей і завдань суспільства, а також мобілізація всіх ресурсів для досягнення цих цілей і регулювання режиму політичної діяльності.

Виконуючи свої функції, політична система забезпечує цілісний керівний вплив на суспільство як єдиний організм, що ефективно управляється політичною владою.

Характерною ознакою політичного управління є те, що це управління свідоме, воно пов'язане з визначенням стратегічних, довгострокових пріоритетів, цілей, мети діяльності людей, їх угруповань і суспільства в цілому. Політичне управління повинне формувати і підтримувати певний соціальний порядок, забезпечувати його захист, виправдовувати його існування.

Інша точка зору щодо функцій будь-якої системи виходить з того, що політична система забезпечує стабільність суспільства, його прогрес через збалансованість різних груп інтересів. Виходячи з цього, можна виділити такі функції політичної системи, використовуючи класифікацію сучасних американських політологів **Г. Алмонда і Дж. Пауелла**:

Функція висловлення інтересів - політична система через різні організації повинна представляти в суспільстві інтереси різних соціальних груп. Інакше вони можуть знаходити інші, часто досить руйнівні форми відображення своїх вимог.

Функція узагальнення інтересів - розмежованість інтересів різних соціальних груп, індивідів у суспільстві може бути дуже великою. Тому з'являється потреба їх узагальнити, перекласти вимоги на мову програм і довести їх до влади. Цю функцію виконують переважно партії.

Функція відпрацювання правил і норм. Цю функцію виконують законодавчі органи, видаючи закони і нормативні документи.

Функція застосування правил. Виконання цієї функції є прерогативою виконавчих органів, які реалізують накази законодавців.

Функція контролю застосування правил .Цю функцію виконують судові органи і органи насилля чи примусу.

Функція політичної комунікації. Вона припускає різні форми взаємодії та обміну інформацією між різними структурами політичної системи, лідерами і громадянами.

Існують і інші погляди на функції політичної системи, але всі вони виходять з того, що ці функції повинні забезпечувати цілісність, стабільність і розвиток усього суспільного організму.

Є й інші підходи. Г.Алмонд поділив функції політичної системи на два види:

1. Функції, що "входять".

2. Функції, що "виходять"

Г. Алмонд визначає чотири функції «входу»:

1) функцію політичної соціалізації та залучення до участі в політичному житті;

2) функцію артикуляції інтересів, тобто формування вимог, відповідних реальним чи уявним інтересам;

3) функцію агрегування, тобто об'єднання, інтересів;

4) функція політичної комунікації, тобто спілкування, обміну думками, ідеями

Він визначає і три функції «виходу»:

- 1) розроблення норм;
- 2) застосування норм;
- 3) контроль за виконанням цих норм.

Функція «введення» здійснюється неурядовими формуваннями (групами тиску, політичними партіями, незалежною пресою та ін.), тоді як функція «виведення» — це урядова прерогатива

Отже, політична система — це жива, відкрита, динамічна система, що виконує свої функції, має свою сутність та структуру.

Тема 4. Сутність, структура та функції політичної системи.

Мета: Проаналізувати сутність і зміст політичних систем суспільства та сутність політичної системи виходячи із: способу функціонування державної влади та партійно-політичної інфраструктури. Порівняти структуру політичної системи: погляди політологів різних шкіл. Охарактеризувати внутрішні та зовнішні функції політичних систем. Розглянути класифікацію функцій політичних систем за Г. Алмондом, Дж. Пауеллом та Ч. Ендрейном та політичну соціалізацію, політичне рекрутування, артикуляція інтересів, агрегування інтересів, політична комунікація – функції входу.

Питання для обговорення:

1. Аналіз сутності і змісту політичних систем суспільства.
2. Структура політичної системи: погляди політологів різних шкіл.
3. Внутрішні та зовнішні функції політичних систем.
4. Класифікація функцій політичних систем за Г. Алмондом, Дж. Пауеллом та Ч. Ендрейном.

Література: 1; 2; 9; 11; 17; 49; 65; 66; 75; 90; 100.

Визначення та різні підходи до моделювання політичних систем

Кожна наукова дисципліна вивчає певну об'єктивну реальність у цілому або окремі її частини, а політологія — передусім політичні системи і процеси. Як і інші наукові дисципліни, вона має свою специфіку, свою систему понять. Політології, через складність предмета її вивчення, довелося запозичувати багато термінів у суміжних дисциплін — права, соціології, філософії та ін. Процес формування понятійного апарату цієї науки ще не завершився, і тому не можна говорити про існування єдиного підходу вчених до визначення поняття «політична система». Так, скажімо, у прихильників соціологічної теорії обміну політична система вважається інститутом, який підтримує стабільність загальних правил щодо стосунків обміну Згідно з конфліктологічними концепціями, політична система є інструментом лега-

лізації та продуктивного розв'язання соціальних конфліктів. Поряд із цими існує багато інших наукових інтерпретацій політичної системи.

Що ж таке політична система суспільства в суто політологічному розумінні?

Система — це одне з основних понять політології, яке дозволяє скласти уявлення про суспільство у вигляді абстрактної та спрощеної моделі реального суспільства чи окремих його елементів. Поняття «система» запозичене з електроніки й кібернетики. Його «перенесення» в політичну науку здійснили американські вчені Г. Алмонд, Д. Істон, У. Мітчел. Це поняття на їхню думку, є тією універсальною категорією наукового аналізу взаємопов'язаних елементів, дотичних до винесення політичних рішень. Отже, політологія розглядає систему як єдність таких компонентів: структури (різних соціально-політичних інститутів); процесів (поведінки різних спільностей та індивідів), за умови, що кожен відіграє свою роль у забезпеченні стабільності всієї системи.

Кожне суспільство складається з повної кількості досить складних підсистем (сфер); виробничої, соціальної, духовної та політичної, до якої входить інститути держави і влади. Усі ці підсистеми характеризуються притаманними лише їм структурою, функціями, цінностями, нормами, цілями тощо. Виробнича підсистема забезпечує матеріальну основу життя суспільства. Соціальна і духовна, складаючи в сукупності громадянське суспільство, сприяють нормальному функціонуванню різних соціальних інститутів. Політична підсистема покликана створювати сприятливі умови для ефективної діяльності всі ланок суспільної системи, для повної реалізації інтересів усіх членів суспільства. Кожна з підсистем (сфер) людського суспільства може зберігати життєздатність і функціонувати лиш за умови, що всі інші бездоганно чи хоча б задовільно виконуватимуть свої функції.

Політична система складається із законодавчої, судової, виконавчої систем, центральних, проміжних і місцевих систем управління (чи самоуправління), які базуються на принципах представництва та організації. Політична система має низку суттєвих характеристик, які відрізняють її від усіх інших систем: забезпечення неперервності, зв'язаності, ієрархічної координації діяльності різних політичних суб'єктів для досягнення визначених цілей; знаходження механізму вирішення соціальних конфліктів і протиріч, гармонізація суспільних відносин; сприяння досягненню консенсусу різних суспільних сил із приводу основних цінностей, цілей та напрямів суспільної розвитку.

Вивчення політичної системи надзвичайно важливі для з'ясування політичного життя суспільства, частиною якої вона є.

Політична система суспільства — це інтегрована сукупність взаємовідносин державних і недержавних соціальних інститутів, які виконують певні політичні функції щодо захисту інтересів соціальних угруповань, спільнот, суспільних груп, можливостей їхньої гармонізації.

Політична система виникла на певному етапі розвитку суспільства внаслідок його поділу на класи та появи держави. У процесі еволюції державно-організованого суспільства політична система стає більш складною та розгалуженою. Тому структура, механізм її функціонування завжди мають конкретно-історичний характер, зумовлений рівнем економічного соціального, духовного розвитку суспільства та іншими чинниками.

Політична система суспільства досліджувалася протягом багатьох століть, починаючи від Арістотеля. Але справді вагомих результатів пощастило досягти лише у 50–60-х рр. ХХ ст. після застосування американським теоретиком Д. Істоном методу системного аналізу у працях «Політична система» (1953), «Модель для політичного дослі-

дження» (1960), «Системний аналіз політичного життя» (1965). Це дало можливість ученим перейти від вивчення фактів до розроблення загальної теорії, позаяк окремі факти мають вагу лише в рамках загальних моделей які сприяють чіткішому уявленню функціонування політичним систем.

Політична система, на думку Д. Істона, — цілісна множина багатьох елементів, кожний з яких складається з простіших явищ і процесів. У дослідженнях політичної системи, з погляду вченого, необхідно застосувати два підходи: соціально-психологічний, спрямований на вивчення поведінки особи і мотивації учасників, та ситуаційний, який дозволяє аналізувати активність груп під впливом навколишнього середовища. Політичне життя, за Д. Істоном, є невідно-важеною системою, у якій весь час відбувається порушення та встановлення рівноваги. Тому системи бувають стійкими і нестійкими.

Нерухомість політичної системи недосяжна, доки система живе. Пошук стійкого положення — її природне функціонування. Людина постійно впливає на положення системи. Саме тому політика визначається Д. Істоном як процес винесення обов'язкових рішень дій не лише з приводу реалізації цінностей та ідеалів, а й з приводу відновлення порушеної рівноваги в суспільній чи політичній системах. Політична система, на думку вченого, має свої межі, у рамках яких політичні рішення даної системі обов'язкові та реально виконуються.

Вплив навколишнього середовища на політичну систему Д. Істон називає введенням інформації у вигляді вимог та підтримки, що стимулюють систему. Введена інформація стає її частиною.

Вплив політичної системи на довкілля відбувається через вихід інформації у формі рішень та політичних дій. Це й є результат функції існування системи. Модель Д. Істона дозволяє уявити положення та умови дії політичної системи, прогнозувати наслідки

схвалених політичних рішень.

Не менш цікаві ідеї про політичну систему висловив і американський політолог Г. Алмонд у працях «Порівняльні політичні системи» та «Порівняльний політичний аналіз». Політична система розглядається ним як набір ролей, що взаємодіють. Велике значення мають його нововведені принципи:

- будь-яка політична система має свою структуру;
- всі політичні системи здійснюють ті самі функції;
- кожна політична система багатофункціональна (рівновага влад);
- всі політичні системи змішані в культурному значенні (відсутність «чистого» правлячого режиму).

Введення інформації, за Г. Алмондом, складається з політичної соціалізації населення, аналізу наявних інтересів, політичних комунікацій (зв'язків різних політичних сил). Функції виходу інформації: установлення правил (законодавча діяльність), застосування правил (виконавча діяльність), формалізація правил (надання їм юридичного оформлення), безпосередній вихід інформації (практична діяльність із виконання внутрішньої та зовнішньої політики). Найважливіша функція політичної системи — вивчення ситуації та обрахування її особливостей. Специфічну увагу приділяє ця модель політичній соціалізації як важливому чинникові політичної культури. Модель Г. Алмонда отримала назву мікроструктуралістського функціоналізму, тому що головне її завдання — фіксація різних інтересів всередині системи, їх інвентаризація, зіткнення та гармонізація.

Оригінальний підхід до трактування політичної системи суспільства запропонував К. Дойч — він розробив її інформаційно-кібернетичну модель. У праці «Нерви управління: моделі політичної комунікації та контролю» (1963) він розглянув політичну систему як складну сукупність інформаційних потоків і комунікаційних зв'язків.

Вони визначаються рівнями тих чи інших політичних агентів, ролями, які вони виконують, завданнями, що вирішують, особливостями процесів переробки, передачі та збереження ланцюга повідомлень, а також іншими причинами та факторами.

К. Дойч виходив з того, що політична система — це цілеспрямовано організована сукупність інформаційних зв'язків, спрямованих кінець-кінцем на управління та регулювання політичних об'єктів.

При цьому він розрізняв особисті (персональні, неформальні) комунікації; комунікації, які здійснюються організаціями (урядом, партіями, лобі); нарешті, комунікації, що проходять через спеціальні структури — друковані або електронні ЗМІ. У найзагальнішому вигляді схему взаємодій таких інформаційно-комунікативних процесів К. Дойч поділяв на чотири основних блоки:

- отримання інформації;
- оцінка та відбір інформації;
- прийняття рішень;
- реалізація рішень.

Ця сукупність системних елементів показувала, як інформаційно-комунікативні процеси послідовно диференціюються з метою виконання основоположних функцій державної влади. Тому з даної точки зору політичну систему суспільства навіть можна визначити у якості реального складного механізму формування та функціонування влади в суспільстві.

Моделі функціонування політичної системи були також розроблені Т. Парсонсом, Г. Спіро, К. Кулчаром, А. Лопаткою та іншими західними вченими.

Структура та організація політичної системи

Аналіз політичної системи дозволяє розкрити її структуру, тобто внутрішню організацію окремих складників.

Структура політичної системи — сукупність її елементів, владних інститутів, що пов'язані між собою і створюють стійку цілісність.

Головний єднальний компонент системи — політична влада, що зосереджена в державі, політичних партіях і громадських організаціях. Важливою функцією влади є створення внутрішніх зв'язків системи, врегулювання конфліктів політичними засобами і регламентація поведінки людини, тобто можливість впливати на неї з допомогою певних засобів — волі, авторитету, права, насильства. Отже, влада — це елемент управління, джерело управління, основа розвитку й функціонування політичних систем.

Структуру політичної системи складають: політичні відносини, політична організація суспільства (державно-правої органи політичні партії, політичні рухи, масові суспільні організації, трудові колективи та об'єднання); засоби масової інформації; політичні принципи і норми; політична свідомість і культура.

Політичні відносини складаються в суспільстві з приводу завоювання та здійснення політичної влади. Це — міжкласові, внутрікласові, міжнаціональні та міждержавні відносини; вертикальні відносини, що складаються у процесі здійснення влади між політичними організаціями (державою, партіями, трудовими колективами); відносини, що складаються між політичними організаціями та установами (адміністрацією, інститутами).

Політична організація суспільства виростає з політичних відносин, обіймаючи стабільні політичні організації та установи даного суспільства, які здійснюють політичну владу. Всі вони поділяються на три види: власне політичні організації (державна, політичні партії, політичні рухи); політизовані організації (народні рухи, профспілки); неполітичні організації (об'єднання за інтересами).

Визначальним елементом політичної організації суспільства, її ядром є держава з усіма її складовими: законодавчою виконавчою та судовою гілками влади, збройними силами. Являючись головним інститутом політичної системи, держава здійснює управління суспільством, охороняє його економічну, соціальну і культурну сфери. Взаємозв'язок між різними рівнями й гілками державної влади, між державою та громадянським суспільством виконують політичні партії — певні групи людей яких єднають спільні цілі та інтереси. Головним призначенням партій є досягнення державної влади; оволодіння апаратом управління для реалізації соціальних інтересів, що їх вони представляють; участь у розробці політичного курсу країни та впливі на висунення і призначення державних лідерів. Поступове розширюється також впливовість трудових колективів на функціонування політичної організації суспільства.

Вирішальну роль у політичному житті суспільства відіграють суспільні організації та рухи, котрі мають на меті вирішення політичних проблем, задоволення й захист потреб та інтересів своїх членів. Кожне професійне, молодіжне, творче та інші добровільні об'єднання мають статут із чітко визначеними завданнями в межах чинних державних законів. Активним і самостійним елементом політичної системи суспільства є засоби масової інформації, які в демократичних країнах відіграють роль четвертої влади. Вони впливають на регулятивно-управлінську діяльність усіх ланок управління, сприяють реалізації цілей політики, пропагують вироблені політичні й правові норми. Засоби масової інформації намагаються звільнитися з-під державного й політичного диктату, але їхня незалежність не забезпечує нейтральності. Інтереси певних соціальних сил завжди домінують у складі масової інформації.

Політичні принципи й норми формують політичну поведінку та сві-

домість людини відповідно до цілей і завдань політичної системи. Закріплені в Конституції, законах, кодексах, законодавчих актах політичні принципи й норми регулюють політичні відносини, визначають дозволене й недозволене під кутом зору зміцнення правлячого режиму.

Політична свідомість і політична культура, які теж є важливими елементами політичної системи, складаються під впливом соціальної та політичної практики.

З точки зору існування структурних елементів політичної системи суспільства можна також виділити її окремі підсистеми:

- інституційна або політична організація суспільства — включає дві складові — 1) власнеполітичні інститути (державні органи, органи виборчої системи, політичні партії, лобістські групи); 2) не-власнеполітичні інститути (громадські організації, масові громадські рухи, засоби масової інформації, трудові колективи);
- світоглядна або політична свідомість — складається із двох елементів — 1) політичної ідеології (ідеї, гасла, ідеали, цінності, концепції, теорії); 2) політичної психології (думки, погляди, слухи, настрої, почуття);
- нормативна або політичні принципи та норми — об'єднує 1) правові норми (Конституція, закони, інші нормативні акти); 2) норми діяльності громадських формувань; 3) традиції та звичаї; 4) етико-моральні принципи та норми;
- культурна або політична культура — до неї входять 1) пізнавальні елементи (уявлення, знання, міфи); 2) нормативно-оцінні (політичні оцінки, цінності, ціннісні орієнтації); 3) практично-поведінкові (форми діяльності, стереотипи поведінки); 4) інституційні (традиційні інститути, принципи їх побудови та діяльності);
- комунікативна або політичні відносини — поділяється на дві частини — 1) первинні політичні відносини між класами, етносами,

народами; 2) вторинні політичні відносини між партіями, державними інститутами, громадськими організаціями, різними видами політичних інститутів.

Функції політичної системи

Специфіка функціонування будь-якого суспільства виявляється через функції політичної системи. Виходячи із її складових і їх специфіки можна виокремити наступні найголовніші з них:

- вироблення політичного курсу держави та визначення цілей і завдань розвитку суспільства;
- організація діяльності суспільства на виконання шлей, завдань і програм;
- координація окремих елементів суспільства;
- легітимізація (діяльність, спрямована на узаконення політичної системи, на досягнення відповідності політичного життя, офіційної політики і правових норм);
- політична соціалізація (включення людини в політичну діяльність суспільства);
- артикуляція інтересів (пред'явлення вимог до осіб, які виробляють політику);
- агрегування інтересів (узагальнення та впорядкування інтересів і потреб соціальних верств населення);
- стабілізація (забезпечення стабільності та стійкості розвитку суспільної системи в цілому).

Водночас є й інші підходи до виділення функцій політичної системи суспільства. Наведемо два з них. Так, український політолог І. Дзюбка вважав, що політична система виконує в суспільстві такі функції: 1) забезпечення цілісності громадянського суспільства; 2) владно-політичну; 3) народної, національної інтеграції; 4) управління; 5) відтворення політичного життя; 6) демократизації життєді-

яльності суспільства; 7) організації й упорядкованості політичного життя; 8) консолідації соціально-політичних сил; 9) соціально-політичної модернізації; 10) стабілізації соціально-політичного життя.

Схожу позицію займає інший український науковець О. Рудакевич, який виходить із того, що сила впливу політичної системи на весь суспільний організм виражається насамперед у здійсненні нею наступних функцій: 1) владно-політичної; 2) стратегічної; 3) управлінської; 4) представницької; 5) мобілізаційної; 6) інтеграційної; 7) розподільчої; 8) стабілізаційної; 9) модернізаційної; 10) правової.

Натомість російський політолог О. Соловйов, звертаючи увагу на те, що виконання функцій політичною системою забезпечує цілісність всього суспільного організму, сприяє гармонізації розвитку соціуму та природи, до найважливіших із них відніс: 1) цілеспрямоване регулювання суспільних процесів, орієнтоване на забезпечення стійкого просування суспільства на шляху соціального розвитку; 2) забезпечення оптимальної взаємодії між соціальними та політичними, суспільними та природними процесами і структурами; 3) включення громадян у політичне життя на основі пануючих у державі принципів і норм; 4) забезпечення упорядкованості та стабільності політичних порядків.

Тема 5. Типологія політичних систем.

Мета: Розкрити суть типології політичних систем як предмету дослідження порівняльної політології. Порівняти формаційний і цивілізаційний підходи типології політичних систем, зв'язок рівня соціально-економічного розвитку країни з політичними структурами. Проаналізувати типологію політичних систем за Г. Алмондом, за Ж. Блонделем, за Ч. Ендрейном, за Г. Екстайном. Порівняти режимні, функціональні, партійні, виборчі, ідеолгічні, інтеграційні політичні системи та критерії типології політичних систем.

Питання для обговорення:

1. Типологія політичних систем – предмет дослідження порівняльної політології.
2. Становлення та основні етапи розвитку порівняльної політології.
3. Особливість методу порівняльного дослідження.
4. Загальні підходи та характеристики типології політичних систем.
5. Формаційний і цивілізаційний підходи типології політичних систем.
6. Режимні, функціональні, партійні, виборчі, ідеологічні, інтеграційні політичні системи.

Література: 1; 9; 11; 65; 66; 75; 90; 100.

Загальні підходи та характеристики типології політичних систем

Функціонування політичної системи обумовлене наявністю відносин з іншими політичними системами. Кожна політична система має свої ознаки й характеристики, форми і типи. Для з'ясування того, як вони формуються, чим різняться або як поєднуються, політологія ставить перед собою важливе завдання з вироблення класифікації, тобто типології політичних систем.

У сучасній західній політичній науці вирізняють такі типи політичних систем: військові та громадянські; консервативні і ті, що транс-

формуються; закриті й відкриті (в основу покладено ступінь і глибину зв'язків з навколишнім середовищем зовнішнім світом); завершені й незавершені (основний критерій — наявність усіх складників); мікроскопічні, макроскопічні та глобальні; традиційні й модернізовані; авторитарні й тоталітарні.

Досить поширеною є типологія Ж. Блонделя, який вирізняє п'ять типів політичних систем: ліберальної демократії, радикально-авторитарні (комуністичні), традиційні (збереження наявних соціальних відносин), популістські (властиві країнам третього світу), авторитарно-консервативні. Американський вчений Г. Алмонд визначив чотири типи систем:

- англо-американську (характерні риси — прагматизм, раціоналізм, основні цінності — свобода особистості, індивідуалізм, добробут, безпека);
- континентально-європейську (взаємодія політичних субкультур із модернізованими інститутами);
- доіндустріальну (або частково індустріальну), що передбачає перехрещення різних політичних культур і відсутність чіткого поділу владних повноважень;
- тоталітарну (концентрація влади в руках бюрократичного апарату, монополія правлячої партії, заідеологізованість).

Дж. Коулмен поділяв політичні системи на конкурентні, напівконкурентні та авторитарні. В основу типології російського вченого К. Гаджієва покладено такі ознаки: 1) природа політичної системи, характер політичного режиму (демократія, авторитаризм, тоталітаризм); 2) форми державно-адміністративного устрою (унітарна дер-

жава, федерація, конфедерація); 3) співвідношення різних гілок влади (монархія, республіка та їх різновиди).

Відомі американські політологи З. Бжезинський і К. Фрідріх (праця «Тоталітарна диктатура та автократія» — 1956 р.), а також С. Гантінгтон (спільна з Бжезинським робота «Політична влада: США / СРСР» — 1961 р.) поділяли всі політичні системи на інструментальні та ідеологічні. Так, до інструментальних вони відносили політичну систему США, бо вона уособлює демократичні установи й інститути. У соціалістичних країнах, на їх думку, існували ідеологічні політичні системи, які є продуктом примусу. Вони створені партіями та їх лідерами силовими методами, хоча і з метою побудови нового суспільства.

Усі вищеназвані типології є умовними. Насправді не існує «чистого» виду політичних систем, оскільки всі вони, насамперед, є плодом свідомих зусиль людей, що живуть у певний час і в певному місці. До того ж політична система суспільства — досить специфічне і своєрідне утворення, характер якого визначається історичними, економічними, культурними та іншими умовами.

Відмінні особливості кожної окремої типології політичної системи дозволяють визначити якийсь певний основний критерій, що зумовлює різницю між ними. Автор зупиниться на аналізі восьми найпоширеніших типологій політичних систем, критеріями виокремлення яких виступають:

- тип суспільно-економічної формації;
- характер політичного режиму;
- модельні характеристики за принциповими, «корінними» ознаками;

- характер партійної системи;
- спосіб здійснення виборів;
- панівна або домінуюча ідеологія;
- комплексні, інтеграційні (цивілізаційні) чинники розвитку суспільства;
- форма держави.

Формаційні політичні системи

Ця типологія ґрунтується на традиційному формаційно-стадіальному підході до суспільного розвитку, суть якого полягає в послідовній зміні суспільно-економічних формацій. Характер політичної системи визначається насамперед економічно та соціально обґрунтованими інтересами й цілями. Звідси, виділимо й охарактеризуємо п'ять типів політичних систем.

1. Рабовласницька політична система, яка базувалася на наявності класового антагонізму (в першу чергу між рабами та рабовласниками) в рамках тодішніх рабовласницьких держав. Різновидами такої політичної системи були територіально-політичні утворення на Сході, в античній Греції та Стародавньому Римі.

На Сході (в Ассирії, Вавилоні, Єгипті) задовго до нової ери складалася форма необмеженої самодержавної влади, відомої під назвою деспотії. Вона ґрунтувалася на сваволі правителів і їх оточення, жорсткому придушенні будь-якого волевиявлення.

В античній Греції у VII–VI ст. до н.е. сформувалися самостійні держави-поліси з власними політичними, військовими та релігійними центрами (древньогрецький мислитель Аристотель проаналізував у своїй праці «Політика» державний/політичний устрій і внутрішню

життя 158 таких грецьких полісів). Залежно від результатів боротьби між демосом і родовою аристократією встановлювалася, відповідно, демократична чи олігархічна державна влада. Економічний розвиток і політична могутність полісів ґрунтувалися на широкому застосуванні рабства. Раби, на відміну від вільних (громадян), позбавлялися будь-яких політичних прав. У період еллінізму (III–II ст. до н.е.) в Греції переважали держави воєнізованого типу — Ахейський союз, Етолійський союз, Македонія, які прагнули до панування в Елладі. Але після розгрому римлянами Ахейського союзу в 146 р. до н.е. Грецію підкорив Рим.

У Стародавньому Римі спочатку впродовж VIII–VII ст. до н.е. правили шість царів — царський період політичної історії. На початку VI ст. до н.е. почав формуватися республіканський устрій у формі так званої полісної республіки, до складу якої входила група міст на Апеннінському півострові з різним правовим статусом. Всі вони знаходилися під владою Риму, який за рахунок завоювання та підкорення провінцій у Європі, Азії, Африці значно зміцнив і розширив свою територію. Політичну владу в Римській республіці здійснював сенат і консули, які вибиралися на певний період часу. На місцях основні владні функції здійснювали правителі провінцій, які окрім цивільних мали великі військові повноваження. Громадянські війни у I ст. до н.е. привели до встановлення одноособового правління — у 27 р. до н.е. Октавіан Август став імператором. Римська імперія проіснувала до 476 р. н.е. Падіння Західної Римської імперії означало крах рабовласництва і зруйнування рабовласницької політичної системи.

2. Феодальна політична система, для європейського варіанту

якої характерне панування в основному монархічної форми правління (республіки існували лише у Новгороді, Венеції, Флоренції, Любеку), християнського світосприйняття та феодального способу виробництва. Він базувався на поземельній власності феодалів і використанні праці залежних і вільних селян і ремісників. Поступово відбувався процес об'єднання роздробнених держав і посилення королівської влади. Наслідком стало утворення в XV–XVI ст. централізованих феодальних держав — Англії, Франції, Росії, Іспанії. У надрах феодалізму почали зароджуватися представницькі органи влади (Боярська дума в Росії, парламент в Англії, Генеральні штати у Франції), які поклали початок представницькій монархії і парламентському устрою — конституційній монархії. У період розкладу феодалізму та початку переходу до індустріального (капіталістичного) суспільства принципово новим явищем у Європі стала Голландська республіка, в якій місце короля посіли Генеральні штати.

3. Капіталістична політична система, яка була заснована на приватній власності на засоби виробництва, експлуатації найманої праці капіталом, ідеях прогресу, свободи вільного підприємництва та недоторканості приватної власності. У країнах Західної Європи та США остаточно склався тип буржуазної держави. Головними її ознаками стали парламентська система, система конкурентних політичних партій (консервативна і ліберальна — в Англії, демократична і республіканська — в США), сильний апарат державної влади, загальне виборче право, місцеве самоврядування. Значно розширилося втручання держави в різні сфери соціальних відносин і суспільного життя. Зросла роль виконавчої влади у порівнянні з законодавчою. Дедалі

більшого значення набували такі важливі елементи буржуазної державної машини як поліція, суд, армія. Остаточно склалася політична влада великої буржуазії, хоч у різних країнах вона мала різні форми.

Так, в Англії це була конституційна монархія, у США — буржуазно-демократична республіка, в Німеччині — юнкерсько-буржуазна монархія. Головні важелі економічної та політичної влади зосередилися в руках порівняно нечисленної еліти представників промислового та фінансового капіталу. Основи буржуазного державного устрою і політичної системи закріплювалися в конституціях — писана конституція стає традицією буржуазного політичного устрою (наприклад, 1787 р. — Конституція США, 1791 р. — Конституція Франції, 1871 р. — Конституція Німецької імперії). На рубежі XIX–XX ст. з переходом до нової стадії капіталізму — імперіалізму — зросла влада монополістичного капіталу, яка поєднується із силою буржуазної держави (так званий державно-монополістичний капіталізм).

4. Соціалістична політична система, основу якої склала соціалістична (всенародна) власність на засоби виробництва і держава диктатури пролетаріату. Для неї була характерна система радянської влади, яка ґрунтувалася на всесиллі та владній монополії комуністичної партії, контролі з боку держави за всіма сферами суспільного життя й особливій ролі Рад депутатів трудящих (потім — народних депутатів), у яких зосереджувалися законодавчі та виконавчі важелі влади. Соціалістична політична система характеризувалася також режимом народної демократії при переході до соціалізму країн Центральної та Південно-Східної Європи. Народна демократія була революційною демократичною владою під керівництвом робітничого класу і його

комуністичної партії. Фактична монополія комуністичної партії на владу, заперечення політичної опозиції, політичного й ідеологічного плюралізму, посилення влади державних органів примусу — характерні риси соціалістичної політичної системи в СРСР і країнах соціалістичного табору 40–80-х рр. XX ст. Конституційне закріплення прав і свобод громадян, розвиток формальної демократії, забезпечення фактичної рівноправності націй і народностей сприяли переростанню держави диктатури пролетаріату у всенародну соціалістичну державу. Це було закріплено в конституціях так званого розвиненого або реального соціалізму (наприклад, у Конституції СРСР від 7 жовтня 1977 р.).

5. Перехідна або трансформаційна політична система, характерна для країн, які знаходилися або перебувають на стадії переходу від одного до іншого економічного та суспільно-політичного устрою. Характеризується розмитістю та невизначеністю політичного режиму, тобто методів державного управління, кардинальними змінами партійно-політичної системи, нестабільністю внутрішньополітичної обстановки, суперечливістю політичних процесів, ідейними розколами в суспільстві та дискусіями з питань вибору шляхів розвитку, часто ускладненням соціальних, етнонаціональних і етнорелігійних конфліктів. Прикладом таких трансформацій є політичні та інші системні перетворення у країнах Центральної, Східної та Південно-Східної Європи кінця 80-х — початку 90-х рр. XX ст., які супроводжувалися крахом тоталітарних політичних систем.

Політичне банкрутство керівних правлячих партій, неефективність адміністративно-командних методів управління та небажання біль-

шості населення жити в старих умовах тоталітарного режиму — все це визначило виникнення своєрідної революційної ситуації у країнах Центрально-Східної Європи. При наявності конкретних особливостей загальним для всіх країн було прагнення ліквідувати монопольну владу правлячих партій, встановити дійсно демократичну форму правління і на основі широкої демократизації оновити соціально-економічне та політичне життя суспільства. Все це покликані були здійснити так звані «оксамитові» або «ніжні» революції кінця 80-х років минулого століття, які в цілому відбувалися мирним шляхом і без людських жертв (за винятком Румунії і НДР, а також Югославії, де спалахнула громадянська війна).

При всій своєрідності революційних процесів у державах Центрально-Східної Європи можна виокремити й загальні риси радикальних перетворень. Насамперед це:

- відмова правлячих партій від монополії на владу, від конституційних гарантій права на одноосібне управління країною, бурхливе оформлення багатопартійних систем;
- становлення реальної системи плюралістичних демократичних виборів на всіх рівнях державної влади;
- виведення з-під контролю комуністів армії, міліції, прокуратури, органів держбезпеки, тобто деполітизація репресивно-силового апарату;
- відміна державної цензури на засоби масової інформації, масове відкриття нових друкованих видань, теле- радіоканалів і передач демократичного спрямування;
- розробка та впровадження пакету соціально-економічних, на-

самперед ринкових реформ і перетворень.

3. Режимні політичні системи

Найпоширенішою є типологія політичних систем за політичними режимами на тоталітарні, демократичні, авторитарні, анархічні й охлократичні. Критерієм розмежування виступає тип політичного режиму — характер і способи здійснення та взаємодії влади, суспільства (народу) і особи (громадянина). Західні політологи Г.О.'Доннел і Ф. Шміттер влучно визначали режим як сукупність явних або прихованих структур, «які визначають форми та канали доступу до провідних урядових постів». Основні ознаки, за якими розрізняють політичні режими та, відповідно, режимні політичні системи, такі:

- спосіб формування органів влади;
- співвідношення законодавчої, виконавчої та судової влади, центрального уряду та місцевого самоврядування;
- становище та роль громадських організацій і партій;
- правовий статус особистості;
- встановлена законодавча система;
- зміст і співвідношення того, що дозволено і що заборонено;
- рівень економіко-господарського розвитку;
- політична стабільність суспільства;
- порядок функціонування правоохоронних і каральних органів;
- ментальні установки, історичні та культурні традиції, мораль і звичаї народу.

1. Тоталітарний тип політичної системи виник у ХХ ст. і був характерний насамперед для держави Б. Муссоліні в Італії (фашистський тоталітаризм), нацистської диктатури в Німеччині (націонал-

соціалістський тоталітаризм), сталінізму в СРСР (комуністичний тоталітаризм), Ірану періоду А. Хомейні (теократичний тоталітаризм). Термін «тоталітаризм» з'явився в 20-х роках минулого століття в Італії, а в 1944 р. Ф. Хайек написав знамениту «Дорогу до рабства». Науковий аналіз тоталітаризму ще в 40–50-х рр. ХХ ст. здійснили у своїх працях американські політологи Х. Арндт («Походження тоталітаризму», 1951) і К. Фрідріх та З. Бжезинський («Тоталітарна диктатура і автократія», 1956). Яскраву картину тоталітарного суспільства у романі «1984» створив відомий англійський письменник Дж. Орвел. На політологічному симпозиумі в США в 1952 р. тоталітаризм був визначений як «закрита й нерухома соціокультурна та політична структура, в якій будь-яка дія — від виховання дітей до виробництва й розподілу товарів — спрямовується і контролюється з єдиного центру». Подібного розуміння тоталітаризму дотримувався у своїй відомій праці «Демократія і тоталітаризм» французький політолог Р. Арон, який назвав цей тип політичної системи «монополістичним устроєм».

У своєму політичному розвитку тоталітаризм проходить три етапи: 1. Революція; 2. Консолідація влади, що означає усунення опозиційних партій і сил з політичної арени; 3. Ліквідація очевидних і вигаданих ворогів всередині правлячої партії. Для тоталітарного режиму характерні такі ознаки:

- надзвичайно централізований і бюрократичний характер державного управління;
- наявність лише однієї офіційної ідеології для всього суспільства, де головним носієм цієї ідеології виступає одна правляча політична

партія;

- абсолютна підпорядкованість громадян, всіх організацій і спілок правлячій партії;

- наявність розгалуженої системи таємної політичної поліції;

- культ вождя, який має практично необмежену владу;

- яскраво виражений антилібералізм і антидемократизм, репресії проти власного народу тощо;

- діє правило чіткої регламентації: не заборонено те, що дозволено законом.

2. Демократичний тип політичної системи як форма організації та здійснення влади є протилежністю тоталітарному характеру і способу взаємодії влади, суспільства й особи. Такою виступає демократія західних держав, насамперед Англії, Франції і США. Демократичний тип політичної системи як форма організації і здійснення влади пройшов довгий і складний шлях розвитку від прямої демократії античного полісу до ліберально-демократичного або поліархічного (за визначенням американського політолога Р. Даля) політичного устрою ХХ ст. Основна суть його полягає у правлінні меншості, що обирається народом на конкурентних виборах, а також чіткому розмежуванню влади між різними її гілками при взаємному контролі.

Існують чотири головних ознаки або принципи демократичної політичної системи:

1) суверенітет народу (загальна демократія, пряма демократія, представницька демократія);

2) будова і порядок формування органів влади (парламентська, президентська, змішана, суперпрезидентська республіки, парламент-

ська монархія);

3) рівність прав громадян на участь в управлінні державою (політична демократія і соціальна демократія);

4) підпорядкування меншості більшості при прийнятті та здійсненні рішень (деспотична демократія, тоталітарна демократія, конституційна демократія).

Сучасні політологи М.Д. Раскін, Р.Л. Корд, У.С. Джонс дають таке визначення демократії: це політична система, яка передбачає заміну державних чиновників і право людей справляти вплив за допомогою голосування на рішення, що приймаються. Ще краще, на нашу думку, сказав свого часу президент США А. Лінкольн: «Демократія — це правління народу, обране народом, для народу». При цьому серед головних ознак демократизму можна виділити наступні:

- формальне визнання народу джерелом влади, її сувереном;
- визнання права всіх громадян на участь у формуванні органів державної влади, контроль за їхньою діяльністю, вплив на прийняття рішень;
- переважне право більшості при прийнятті рішень, чітке регламентування політичних процедур і процесів;
- вимога виборності та періодичної змінюваності складу органів державної влади;
- наявність політико-правового порядку, при якому дозволяється існування і діяльність різних політичних партій, рухів та організацій;
- дотримання конституційних норм і реальне здійснення принципу «розподілу влади» на законодавчу, виконавчу, судову;
- наявність розвиненого громадянського суспільства — розмаїття

неопосередкованих державою взаємовідносин вільних і рівноправних індивідів в умовах ринку і демократичної правової державності;
- на відміну від тоталітаризму діє правило: дозволено все, що не заборонено законом.

3. Авторитарний тип політичної системи відповідає такому державно-політичному режиму, який характеризується:

- значним зосередженням влади в руках однієї особи або обмеженої групи людей;
- ураженням, звуженням політичних прав і свобод громадян і суспільно-політичних організацій;
- строгою регламентацією активності громадян і політичних інститутів;
- дозволом діяльності лише лояльних правлячій владі політичних сил і легальної лояльної опозиції;
- різким скороченням прерогатив і повноважень демократичних інститутів.

Іншими словами — це режим жорсткого примусу до дотримання законів, до виконання непопулярних, але формально легальних вимог. Зразками авторитарного правління вважаються режими Ю. Пілсудського в Польщі, адмірала Хорті в Угорщині, генерала Франко в Іспанії, генерала Піночета в Чилі. Проте авторитарних ознак може набрати будь-яке державне управління, якщо виконавча чи законодавча інституція або керівна посадова особа перебирають на себе функції та повноваження інших, стають єдиним у суспільстві центром прийняття загальнозначимих рішень. До речі, це може статися не тільки від злого умислу авторитарної особи, але й відповідно до вимог конституції.

Так, пряме президентське правління в надзвичайних ситуаціях передбачене законодавством багатьох країн світу. Авторитарні режими, як правило, спираються на армію — воєнний режим (свого часу він існував у Чилі, Пакистані, Греції, Туреччині та інших державах). Військові найчастіше втручаються в політичний процес, щоб покінчити з тривалою кризою, яку не вдається подолати ліберальними засобами. Разом з тим виокремлюють кілька й інших основних типів авторитарних політичних систем: партійні (СРСР періоду Л. Брежнєва і після нього), сучасна Білорусь, Марокко, Гватемала), корпоративні (сучасна Росія), національні (сучасні Узбекистан, Туркменистан, Казахстан), особисті (Індія при І. Ганді, Румунія при Н. Чаушеску) режими.

З іншого боку, встановлення авторитарного режиму вважається неминучим у процесі модернізації тоталітарного суспільства. Якщо тоталітарний режим — це влада сваволі й беззаконня, то авторитаризм є владою суворого закону. Така авторитарність у конкретних умовах зміцнює силу демократії фактичною політичною силою, створенням демократичного політичного механізму. Найдоцільніший при цьому шлях — досягнення революційних змін, але еволюційними методами.

Іноді за способом здійснення політичної влади політологи також виділяють ще два типи політичного режиму — анархічний і охлократичний.

4. Анархічний тип політичної системи найчастіше має такі риси:

- ерозія або повна руйнація ідеї єдиної держави та єдиної політичної системи суспільства;
- взаємна конфронтація або навіть атомізація (розпад, подрібнення) владних структурна, відсутність ефективних форм координації їх дій;

- втрата найвищими органами влади монополії на організоване застосування збройної сили;
- сваволя та відсутність гарантій безпеки населення;
- відсутність системи елективного нормативного регулювання суспільних відносин.

5. Охлократичний тип політичної системи характеризується:

- некомпетентністю політичної влади;
- намаганням простими засобами і дуже швидко розв'язувати складні проблеми суспільного життя, що вимагають тривалої копіткої праці;
- відсутністю у представників влади реального почуття відповідальності перед своїм народом;
- апеляціями влади до широких народних мас — популізмом;
- рекрутуванням значної частини правлячої політичної еліти із «соціальних низів» і маргінальних верств суспільства, при цьому вона прагне швидко підвищити свій соціальний статус і поліпшити матеріальне становище.

4. Функціональні (модельні) політичні системи

Близькою до типології політичних систем за характером політичного режиму є типологізація за принциповими, корінними ознаками, які ґрунтуються на факторах, що визначають характер і напрям розвитку політичної системи. Такими факторами виступають політичний інтерес соціально-політичних та етнічних спільнот, цілеспрямованість і цільовизначеність, суб'єкт політики, економічні зв'язки. Кожний із цих факторів діє як самостійно, так і в сукупності з іншими. Якщо ж із них випадає хоча б один, то відбувається послаблення або

навіть розвал всієї політичної системи чи окремих її структурних елементів. Залежно від прояву та сили впливу зазначених факторів, на думку українських політологів І. Дзюбка, К. Левківського, Т. Мельника, історично складається один із трьох типів або моделей політичної системи тієї чи іншої країни — командний, змагальний, соціопримирливий.

Командна політична система пройшла історичний шлях від правління єгипетських фараонів, імператорів Риму, феодалних абсолютних монархів до сучасних авторитарних, тоталітарних систем. Відповідно до панівної ідеології різновидами тоталітаризму виступають комунізм, фашизм і націонал-соціалізм. Сьогодні командні системи існують насамперед в Азії та Африці (Північна Корея, Ірак, Лівія). Дана політична система має такі риси:

- надмірна роль центру, в тому числі у прийнятті та реалізації рішень;
- командний стиль управління всіма сферами суспільного життя;
- заперечення політичного плюралізму;
- ставка на силові структури;
- виняткова роль партійно-державного лідера й однієї ідеології;
- обмеження прав і свобод громадян;
- відсутність чіткого розподілу влади;
- поширення політичної демагогії на захист інтересів народу;
- створення еліти закритого типу — номенклатури.

Змагальна політична система є протилежною командній і може ефективно функціонувати за умов стабільного суспільства як єдиного соціального організму. Історично вона існувала в рабовласницьких

Афінах, феодальних містах-державих (Новгород, Дубровник, ганзейські міста) і найяскравіше проявила себе в епоху індустриального суспільства (капіталізму) з його постулатами вільної торгівлі, вільної конкуренції, ринкової економіки, поваги до природних прав людини.

Для змагальної політичної системи характерні наступні ознаки:

- наявність багатьох центрів прийняття політичних рішень, які через свої «групи тиску» впливають на державну владу;

85

- визнання рівності та гарантій прав людини й об'єднань громадян;
- захист конституційного ладу та його правових засад;
- ставлення до права як до найвищої цінності;
- зв'язок політичної системи та саморегуляції суспільства у сферах економіки, соціальних відносин, духовного життя тощо.

Соціопримирлива політична система має такі типологічні характеристики:

- першочерговість соціальних проблем у змаганні за утвердження політичних цілей і завдань;
- використання компромісів для вирішення політичних та інших проблем;
- професіоналізм політичного управління;
- утвердження політичного плюралізму та високий рівень політичної культури;
- прагнення до утвердження соціального миру та соціальної справедливості;
- високий рівень захисту прав людини;
- поступове, постійне, неухильне здійснення соціальних програм;

- політична безконфліктність і саморегульованість суспільства.

Певні елементи такої системи існували в історичному минулому й існують зараз. Однак справжня соціопримирлива політична система складається лише в умовах високого рівня економічного розвитку, соціальної захищеності громадян, гарантування їхніх конституційних прав і свобод, політичного та культурного співробітництва між народами в процесі переходу людства від конфронтації до співробітництва, від протиборства до створення єдиної нової цивілізації. Реальними державами сучасності з найхарактернішими рисами соціопримирливої політичної системи виступають насамперед західні соціальні держави — Німеччина, Швеція, Норвегія, Люксембург, Швейцарія, США та інші — країни, які прагнуть до забезпечення кожному громадянину гідних умов існування, соціальної захищеності, співучасті в управлінні виробництвом, а в ідеалі приблизно однакових життєвих шансів, можливостей для самореалізації особистості в суспільстві.

5. Партійні політичні системи

Партійні системи — це частина (підсистема) політичної системи, під якою слід розуміти сукупність стійких зв'язків і відносин партій різного типу одні з одними, а також з державою та іншими інститутами влади. До числа факторів, що справляють найбільший вплив на формування партійних систем належать характер соціальної структури суспільства, діюче законодавство (насамперед виборчі закони), характер власне міжпартійних взаємин (утворення змичок, блоків, коаліцій) і соціокультурні традиції. У залежності від цього політичні системи на основі партійного принципу типології прийнято класифікувати насамперед за кількісним складом партій, а також за якісними ха-

ра характеристиками зв'язків, у які вони вступають.

За кількістю діючих у країні партій виокремлюють наступні партійні політичні системи.

За російським політологом О. Соловйовим:

- однопартійні, серед яких розрізняють деспотичні та демократичні різновидності (колишній СРСР);
- півторапартійні, в яких діє коаліція, що складається із домінуючої партії та близької їй за поглядами, але менш популярної організації (колишні НДР і Болгарія);
- двопартійні з двома відносно рівноцінними за популярністю конкурентними партіями (США, Великобританія);
- двох з половиною партійні системи, в яких наявність двох авторитетних партій поєднується з діяльністю посередницької, але одночасно альтернативної організації, яка відіграє роль «третьої» сили, що дозволяє примирити цих двох противників (ФРН);
- багатопартійні, з кількістю понад три партії (Україна, Австрія, Росія, Польща, Чехія, Словаччина, Нідерланди, Франція).

За американським політологом Л. Етстайном:

- багатопартійна система з однією пануючою партією (Мексика);
- модифікована однопартійна система (США);
- система «два плюс одна партія» (Великобританія, Канада, Австрія);
- крайня багатопартійна система (Франція);
- стабільна багатопартійна система (ФРН).

Близькою до цієї типології, але складнішою, так як вона ґрунтується на якісних характеристиках зв'язків, у які вступають партії, є типологія італійського політолога Дж. Сарторі. На основі аналізу іде-

ологічної дистанції («полярності») між партіями він виділив сім типів партійних політичних систем:

- однопартійні (СРСР, Північна Корея, Куба, Лівія), з однією легальною партією, яка володіє всією повнотою влади, що призводить до зрощення партійного апарату з державним;
- гегемоністські (колишні соціалістичні країни Східної Європи, Китай, Мексика), з однією провідною партією (інші — партії-сателіти) та зрощенням партійного апарату з державним;
- домінантні (Японія, Швеція, Індія), при яких одна домінуюча партія має тривалу (понад 40 років) перевагу в конкурентній боротьбі та формує уряд, що відзначається стабільністю;
- двопартійні (США, Великобританія, Канада, Австралія), передбачають наявність двох рівноправних конкурентних партій, одна з яких після перемоги на виборах формує уряд, а інша складає впливову опозицію;
- обмеженого плюралізму (Чехія, Литва, Болгарія, ФРН, Австрія, Бельгія), коли функціонує кілька потужних партій при відсутності гострих політичних суперечностей між ними та позасистемної опозиції, домінуючі партії формують урядові коаліції (часто нестабільні);
- поляризованого плюралізму (Італія, Фінляндія, Нідерланди, Латвія, Словаччина, певною мірою Україна), з багатьма партіями, потужними з яких є крайні — ліві та праві, при цьому уряд формують центристські партії та існує гостре ідеологічне протистояння між центром і право-лівою опозицією;
- атомізовані (Уругвай, Парагвай, Малайзія, Казахстан, Польща, Україна початку 90-х років ХХ ст.), коли існує багато не впливових

політичних партій, а уряд формується або на позапартійній основі, або на засадах широкої коаліції.

Треба зауважити, що не існує єдиного стандарту в оцінці ефективності тих або інших партійних політичних систем. Однак у будь-якому випадку тип партійної системи суттєво впливає на наступні політичні явища та процеси:

- 1) характер організації та здійснення виборів глави держави, парламенту, органів місцевого самоврядування;
- 2) спосіб формування уряду, його ефективність і стабільність;
- 3) форму державного правління;
- 4) тип політичного режиму та політичної системи.

6. Виборчі політичні системи

Виборча система — це сукупність передбачених законом виборчих процедур, пов'язаних із формуванням органів влади, які функціонують у рамках виборчого права. Відповідати своєму соціальному призначенню вибори можуть лише тоді, коли вони ґрунтуються на певних принципах. Мова йде про дві групи таких принципів:

- принципи виборчого права, які визначають статус кожного громадянина на виборах (загальний характер виборів, рівність виборців, таємниця виборів, пряме або безпосереднє голосування);
- загальні принципи організації виборів (свобода виборів, наявність альтернативних кандидатів, конкурентність виборів, періодичність і регулярність виборів, рівність матеріальних та інформаційних можливостей політичних партій і кандидатів).

В сучасному світі використовується приблизно 350 різновидів виборчих систем, кожна з яких має певні переваги та недоліки. При

цьому можна виокремити чотири основних типи виборчих політичних систем — мажоритарна, пропорційна, змішана, консенсусна.

Система абсолютної більшості або мажоритарна передбачає, що перемагає той кандидат, який набрав встановлену законом більшість голосів виборців, що взяли участь у голосуванні. При цій системі виборчі округи бувають одно- або багатомандатні з приблизно рівною кількістю виборців на округ і наближеністю меж округів до меж відповідних адміністративно-територіальних одиниць. Голосування відбувається тільки за одного кандидата в одномандатному окрузі або за кількох кандидатів — у багатомандатному. При застосуванні мажоритарної виборчої системи абсолютної більшості (Франція, Білорусь) обраним вважається кандидат, який отримав понад 50 % голосів виборців, що взяли участь у голосуванні. При мажоритарній системі відносної більшості (Україна до 1998 р., США, Великобританія, ФРН, Канада, Японія) перемагає той, хто випередив за кількістю голосів усіх своїх суперників. Загалом мажоритарна виборча система застосовується у понад 70 країнах світу, сприяє успіху насамперед великих партій і забезпечує стабільність уряду. Водночас при цій системі голоси виборців, подані за переможених кандидатів фактично пропадають. Відсутня також відповідність між кількістю голосів і кількістю отриманих мандатів. Окрім того безпосередня залежність результатів виборів від розподілу виборців за округами створює небезпеку маніпулювання шляхом тенденційного нарізання виборчих округів.

Така практика спотворення волі виборців отримала назву «виборчої географії» або «джеррімендерінгу» (за іменем її творця — американського губернатора штату Массачусетс Джеррі).

Система пропорційного представництва або пропорційна передбачає проведення виборів за партійними списками і розподіл мандатів між партіями та виборчими блоками партій пропорційно до кількості голосів, набраних ними (саме така виборча система діятиме в Україні уже на виборах Верховної ради у 2006 р.). При цій системі виборчі округи багатомандатні і їх межі або співпадають з межами всієї країни (єдиний загальнонаціональний округ), або з межами її областей (провінцій, земель). Голосування відбувається не за конкретну особу, а за певну партію чи блок партій, що виставляють свій список кандидатів. При цьому голоси можуть віддаватися за список в цілому без надання переваг (преференцій) — Польща, Чехія, Португалія, Ізраїль — так звані «жорсткі» списки; або із наданням переваг (преференцій) окремим кандидатам з того списку, якому віддається голос — Італія, Іспанія, Швеція, Норвегія, Данія, Австрія, Бельгія, Нідерланди — так звані «м'які» списки. У першому випадку партійні списки отримують кількість мандатів, пропорційну до кількості поданих за них голосів виборців. При наявності преференцій мандати надаються конкретним представникам із відповідних партійних списків. З метою усунення надмірної розпорошеності мандатів між партіями та формування парламентської більшості й утворення уряду в більшості країн, що застосовують пропорційну систему (всього їх майже 50), введено своєрідний «бар'єр» — мінімальний відсоток голосів виборців, який має отримати список партії, щоб кандидати від неї могли одержати депутатські мандати (найчастіше він становить 4–5 %, хоча може коливатися від 1 % — в Ізраїлі до 10 % — в Туреччині). Загалом пропорційна виборча система покликана забезпечити представництво

в парламенті різних політичних сил пропорційно до їх реального впливу.

Мажоритарно-пропорційна або змішана виступає в якості комбінації мажоритарної та пропорційної виборчих політичних систем. Найголовнішим і найпростішим варіантом такої системи є так зване «лінійне змішування», за якого одна частина депутатів обирається за мажоритарною системою, а інша частина — за пропорційною. Класичним прикладом змішаної виборчої системи є ФРН, де 50 % депутатів Бундестагу обирається за земельними партійними списками, а ще 50 % — на основі мажоритарної системи відносної більшості. Саме такий принцип формування представницьких органів влади запозичили такі посткомуністичні держави як Україна (з 1998 р.), Росія, Молдова, Литва, Грузія, Болгарія, Угорщина. Ця система є реальною спробою компромісу між принципами представництва різних політичних сил і стабільністю уряду зсередини.

Консенсусну систему виборів використовують ООН і деякі партії (наприклад, «зелені»). Вона має позитивну спрямованість, тобто орієнтована не на критику противника, а на вибір найбільш сприятливого для всіх кандидата або виборчої платформи. При цьому виборець голосує не за одного, а за всіх кандидатів (їх має бути обов'язково більше двох) і ранжирує їх список у порядку власних симпатій. Так, якщо на посаду президента претендує три кандидати, то виборець визначає місце кожного з них: за 1-е місце дається 3 бали, за 2-е — 2 бали, за 3-є — 1 бал. Після голосування всі отримані бали сумують і за їх кількістю визначається переможець.

Незважаючи на відмінності, з точки зору життєдіяльності політич-

ної системи суспільства вибори та виборчі системи повинні забезпечити виконання наступних найважливіших функцій:

- артикуляція, агрегація та представництво різноманітних інтересів як всього населення, так і власне електорату;
- мобілізація виборчого корпусу на розв'язання актуальних суспільних проблем;
- політична соціалізація населення, розвиток його політичної свідомості та політичної участі;
- генерування оновлення суспільства шляхом конкурентної боротьби альтернативних політичних програм;
- конституювання ефективної опозиції та її підготовка до виконання функцій політичного керівництва;
- рекрутування політичної еліти;
- інтеграція різноманітних точок зору та формування загальної політичної волі;
- каналізація, переведення політичних конфліктів у русло їх інституційного мирного врегулювання;
- контроль за інститутами державної влади;
- розширення комунікацій, відносин представництва між інститутами влади та громадянами;
- легітимація та стабілізація політичної системи взагалі, а також власне конкретних інститутів влади — парламенту, уряду, президента, місцевого самоврядування тощо.

7. Ідеологічні політичні системи

Політична ідеологія — систематизована сукупність ідейних переконань, які виражають докорінні інтереси різних соціальних груп з

приводу влади, її завоювання, захисту та використання, на ґрунті яких утворюються політичні відносини і функціонують відповідні інститути, організації та установи. Основними формами її вияву виступають політичні теорії, політичні концепції, політичні ідеї, соціально-політичні ідеали, політичні гасла, політичні погляди. У зв'язку із великим впливом ідеологічної підсистеми політичної системи суспільства на весь його розвиток доцільно детальніше охарактеризувати процес виникнення, розуміння і характерних рис політичної ідеології.

Термін «ідеологія» зобов'язаний своїм походженням Д. де Трасі. Французький філософ позначив ним методологічні основи всіх наук. Він приділив багато уваги походженню ідей, результатам їх практичного втілення, а також розробці методів ліквідації помилок, які з'являються в процесі пізнання дійсності. Написаний де Трасі у 1801–1805 рр. 4-томний трактат «Елементи ідеології» містив утопічні погляди, віру в безмежні можливості освіти, її вирішальний вплив на розвиток суспільства. Автор прагнув підняти ідеологію до рівня науки, включити її в систему соціальних дій. Критерії раціональних ідей де Трасі шукав не в тому політичному устрої наполеонівської держави, сучасником якого він був, а в тих можливостях політичної системи, які могли б проявитися у деяких ідеальних умовах. Суттєвим для нього було, наскільки наукова думка вільна від ересі, брехливих авторитетів, застарілих традицій. В ідеології відображалась віра у могутність людського розуму, здатного захистити думку від неправильних ідей (релігії, метафізики).

У наступні епохи поняття ідеології зазнало семантичних змін. У багатьох випадках критику релігійних і політичних ідей стали роз-

глядати як загрозу існуючому способу життя. Наполеон I Бонапарт презирливо називав «ідеологами» людей, схильних до абстрактного теоретизування, яким просто не вистачало здорового глузду. Водночас імператор усією силою своєї влади підтримував стабілізуючу і охоронну функцію помилкових ідей. Історичний розвиток і науковий прогрес суспільства у XIX–XX ст. привели також до виникнення та існування різних понять ідеології у рамках марксистської і немарксистської соціологічної думки.

Марксизм розумів під ідеологією систему політичних, правових, моральних, релігійних, естетичних і філософських поглядів і ідей, у яких усвідомлюється та оцінюється ставлення людей до дійсності.

Однак таке визначення явно страждає примітивізмом, спрощеністю, поверховістю і тому погодитися з ним не можна. Крім того, воно з'явилося в період адаптації теорії Маркса-Енгельса до нових соціально-політичних умов кінця XIX — початку XX ст., яка проявилася у популяризації і спрощенні марксизму (П. Лафарг, К. Лібкнехт, А. Бебель). У Росії це поетапно знайшло вираження у діяльності Г. Плеханова, В. Ульянова-Леніна, М. Бухаріна, Й. Сталіна. Як результат, цей «вульгарний марксизм» XX ст. став визначатися єдино вірним ученням, яке знаходилося поза всякою критикою і швидко перетворилося у догматичну закостенілу теорію, причому дуже далеку від розробленої К. Марксом і Ф. Енгельсом у середині і другій половині XIX ст.

Відповідаючи на питання, що ж конкретно являє собою ідеологія у параметрах «природничоісторичного процесу», Маркс і Енгельс, стверджуючи принцип історизму в підходах до суспільних явищ, у

рукопису «Німецької ідеології» писали: «Ми знаємо тільки єдину науку, науку історії. Історію ... можна поділити на історію природи і історію людей... Історією людей нам доведеться зайнятися, тому що майже вся ідеологія зводиться або до хибного розуміння цієї історії, або до цілковитого абстрагування від неї. Сама ідеологія є тільки одна із сторін цієї історії. З точки зору філософського підходу Енгельс визначав ідеологію як «виведення дійсності не з неї самої, а з уявлення». При цьому він вважав, що ідеологія породжується конкретними матеріальними умовами існування, по відношенню до них є ідеальним і базується на економічному фундаменті: «... головний притиск ми робили і повинні були робити, спочатку на виведенні політичних, правових та інших ідеологічних уявлень і зумовлених ними дій з економічних фактів, які лежать в їх основі».

У цілому під ідеологією Маркс і Енгельс у своїх роботах розуміли:

- 1) ідеалістичну концепцію, згідно якої світ являє собою втілення ідей, думок, принципів;
- 2) відповідний цій концепції тип мислительного процесу, коли його суб'єкти-ідеологи, не усвідомлюючи зв'язку своїх побудов з матеріальними інтересами певних класів і, відповідно, об'єктивно збуджувальних сил своєї діяльності, постійно відтворювали ілюзію абсолютної самостійності суспільних ідей;
- 3) впливаючий звідси метод підходу до дійсності, який полягає у конструюванні бажаної, але уявної реальності, що видається за саму дійсність.

Таким чином, дійсність постає в ідеології у спотвореному, перевернутому вигляді, ідеологія виявляється ілюзорною свідомістю, в якій соціальна реальність, об'єктивні протиріччя і потреби суспільного життя виступають у спотвореній формі.

Маркс і Енгельс ніколи не розглядали своє учення як ідеологію, тим більше наукову. Це було зроблено Леніним і означало відхід від марксистського розуміння ідеології. У роботі «Матеріалізм і емпіріокритицизм» він писав: «... історично умовна всяка ідеологія, але безумовно те, що всякій науковій ідеології (на відміну, наприклад, від релігійної) відповідає об'єктивна істина, абсолютна природа». У Маркса і Енгельса, як ми бачили, це слово вживається у дещо іншому розумінні. Вони називали ідеологією лише більш вузьке коло мислення — саме ті думки, які відірвалися від зв'язку з матеріальною дійсністю, втратили усвідомлення цього зв'язку, відображають цю дійсність неправильно, у перевернутому вигляді і не розуміють цієї хибності. З ідеологією німецькі теоретики ХІХ століття воювали. Їх метод діалектичного матеріалізму був якраз тим знаряддям, яке здійснює реальну революцію у мисленні і руйнує «ідеологічну» точку зору. Це дуже точно підсумував відомий філософ, історик і діяч КПРС В. Адоратський у статті «Про ідеологію»: «Ідеологія — це своєрідна аберація (відхилення від норми — авт.) розуму, який відображає дійсність спотворено, у перевернутому вигляді. Продукти свого мислення, свої ідеї людина приймає за самостійні сутності. Їй здається, що ці породження розуму визначають собою всю дійсність, тоді як насправді вони є неусвідомлено неправильними відображеннями дійсно існуючих відносин... Таким чином, ідеологію можна визначити як свідомість, яка відірвалася від дійсності, втратила свідомий зв'язок з цією дійсністю і відображає останню неправильно, у перевернутому вигляді. Марксизм — ворог ідеології.

Однак Адоратський дуже швидко змінив свої погляди на ідеоло-

гію, цілковито перейшовши на ленінські позиції. У цьому догматизованому марксистському варіанті хоча і пропонувалося «ідеологічне осягати», протиставляючи йому наукове як істинне, однак тлумачення даної відмінності у підсумку незмінно зводилося до тих же ідеологічних обґрунтувань з відкрито заявлених позицій науковості ідеології марксизму-ленінізму. Єдиним науковим результатом виявлялася хіба що все нова і нова актуалізація, а також самоілюстрація проблеми наукового трактування ідеологічного феномену. Підтвердженням сказаного може служити сучасна марксистсько-ленінська точка зору, яка належить доктору економічних наук С. Проніну: «Марксизм як ідеологія претендує на те, щоб бути не тільки світоглядом одного класу, але й «загальнолюдським імперативом», теорією розвитку людини і людства. Саме марксизм бере на себе нелегке завдання пошуку взаємозв'язків між «мотором» історії, яким є класова боротьба, і прогресом загальнолюдської цивілізації.

Марксистські і марксистсько-ленінські підходи до трактування ідеології далеко не вичерпують тлумачень цього поняття, що заслуговують на увагу. Оригінальна і глибоко аргументована точка зору належить відомому німецькому соціологу К. Мангейму. Вона була викладена у 1929 р. у його книзі «Ідеологія і утопія». Книга складається з п'яти розділів і головне її завдання, на думку автора, полягає в тому, щоб «показати, як люди дійсно мислять». «Зіткнення різних типів мислення, — писав німецький учений, — кожен з яких у рівній мірі претендує на репрезентативність, вперше робить можливою постановку настільки фатального і настільки фундаментального для історії мислення питання, а саме: як можуть ідентичні процеси мислення

людей, об'єктом яких є один і той же світ, створювати різні концепції цього світу».

Мангейм намагався створити послідовну концепцію, яка б пояснювала природу соціального знання і специфіку відображення соціальної дійсності. Як і Маркс, він дотримувався положень про залежність суспільної свідомості від суспільного буття, ідеології, від економічних відносин. При цьому він поширював на марксизм положення про спотворену свідомість, запропоноване Марксом і Енгельсом у I томі «Німецької ідеології»: «Якщо в усій ідеології люди та їх відносини поставлені на голову, наче в камері-обскурі, то це явище так само походить з історичного процесу їх життя». Мангейм вважав, що погляди різних соціальних груп продиктовані лише їх економічною зацікавленістю та іншими егоїстичними міркуваннями. Відкидаючи будь-який об'єктивний критерій істинності у пізнанні суспільних явищ, Мангейм назвав свою точку зору «реляціонізмом». Він зображав історію суспільної думки як зіткнення класово-суб'єктивних світоглядів. Кожен з них є «частковою ідеологією», тобто наперед спотвореним відображенням соціальної дійсності, а всі разом — «тотальною (загальною) ідеологією». Згідно Мангейму, всяка ідеологія являє собою апологію існуючого ладу, погляди класу, зацікавленого у збереженні статус-кво, яким протистоїть настільки ж необ'єктивна і пристрасна утопія або погляди опозиційних знедолених верств населення. У випадку приходу останніх до влади, утопія, за Мангеймом, автоматично перетворюється в ідеологію і т. д.

Німецький соціолог виводив появу і розвиток ідеології з політики і політичної боротьби. Він виходив з того, що у понятті «ідеології» ві-

дображається одне відкриття, зроблене у ході політичної боротьби.

Суть його така: мислення правлячих груп може бути настільки тісно зв'язане з певною ситуацією, що ці групи просто не в змозі побачити ряд фактів, які б могли підірвати їхню впевненість у своєму пануванні. У слові «ідеологія» імпліцитно, тобто логічно, міститься розуміння того, що у деяких ситуаціях колективно неусвідомлене певних груп приховує дійсний стан суспільства як від себе, так і від інших і тим самим стабілізує його.

Поняття утопічного мислення відображає протилежне відкриття, також зроблене у ході політичної боротьби: певні пригнічені групи духовно настільки зацікавлені у знищенні і перетворенні існуючого суспільства, що мимоволі бачать тільки ті елементи ситуації, які спрямовані на його заперечення. Їх ні в якій мірі не цікавить те, що реально існує. Вони лише намагаються у своїй уяві випередити зміну існуючої ситуації. Тому їх мислення ніколи не буває спрямоване на діагноз дійсного становища. Водночас саме внаслідок політичного конфлікту ідеологія і утопічне мислення як виразники інтересів відповідних соціальних груп можуть помінятися місцями: утопія раніше пригноблених верств після їх приходу до влади перетворюється в духовну суспільну домінанту, тобто ідеологію; ідеологія ж до того панівних груп, які втратили владу і опинилися в таборі опозиції, переходить у розряд утопічного мислення.

Концепція Мангейма виходить не стільки з врахування класових інтересів, скільки насамперед інтересів професійних груп, поколінь, соціальних верств і т.п. Її аналіз показує, що в цілому слід розрізняти два значення поняття «ідеологія». Часткова ідеологія означає більш

або менш усвідомлене спотворення дійсних фактів, справжнє відтворення яких не відповідає інтересам того, хто це робить. Поняття радикальної тотальної ідеології вживається у розумінні ідеології епохи або конкретної історичної і соціальної групи. Саме у цьому контексті можна, наприклад, говорити про ідеологію британського чи німецького колоніалізму як притаманну правлячим колам і елітним групам відповідно Англії та Німеччини в період нового часу.

Об'єктивно розібратися у змісті поняття «ідеологія» допомагає також публікація німецького політолога, професора Кельнського університету У. Матца. Його стаття «Ідеологія як детермінанта політики в епоху модерну» присвячена феномену політичної ідеології та ідеологізованої політики. Особливо цікаво, що автор систематично, послідовно розкриває специфіку політичної ідеології у її нерозривному зв'язку з політикою епохи модерну, тобто європейського нового часу.

У своїй статті Матц, відштовхуючись від висунутого у 1968 р. Е. Шилсом припущення «застосування поняття ідеології до системи переконань такого типу, який закономірно виходить на авансцену під час серйозних суспільних криз», приходить до констатації: «Епоха кризової свідомості співпадає з «віком ідеологій», тобто цих великих політичних світоглядів Нового часу, які ми звично позначаємо у цілому як ідеології і в наступі кінця яких якраз і переконуємося в даний момент». Німецький професор припускає, що європейська культура разом зі своїми ідеологіями у ході дальшого розвитку зберігає регіональне, тобто в першу чергу європейське значення. На його думку, ідеології — не структурно-функціональна необхідність відкритого суспільства, а результат історичних випадковостей. Він пише: «У фазі

світоглядних криз вони подібно до милиць підвернулися під руку і як такі перетворилися у домінуючий елемент політичної культури».

Матц зауважує, що у новий час ідеології набувають здатності впливу завдяки тому, що пропонують у перспективі історичної свідомості епохи модерну свою орієнтацію в середовищі історичного процесу. Ця орієнтація може бути прогресистська, реакційна чи консервативна. Як і у Мангейма, марксизм стає у ХІХ ст. лише однією з можливих точок зору, виступаючи в рамках загальної боротьби різних соціальних груп за свою інтерпретацію світу, часткову істину, отриману від однієї з можливих у даний історичний період точок зору.

Матц приходить до такого визначення ідеології нового часу: «Ідеологія є, по суті, картина світу, яка склалася у ході систематичного редуціювання складності дійсності». Відмінні ознаки ідеології цілком очевидно характеризують її як вищою мірою специфічний феномен серед усього того, що складає область переконань, які мають силу віри. Вихідним пунктом ідеології, по суті, служить деяка «ідея». Вона розвивається в інтелектуальному середовищі і веде до виникнення інтелектуальних рухів, які більш чи менш сильно впливають на всю суспільну свідомість або навіть виливаються також у масові політичні рухи.

Загалом можна констатувати, що жодна влада не обходиться без ідеології, яка надає їй доцільного характеру, орієнтуючи громадян на певну систему цінностей, норм поведінки, відповідний спосіб життя. Політична ідеологія проходить три стадії в своєму розвитку: І — стадія революційної боротьби, яка передбачає схематично такий цикл: рівень емоцій, рівень ідей, рівень дій; ІІ — стадія післяреволюційного відчуження; ІІІ — стадія зародження нової ідеології. Оскільки полі-

тична ідеологія є духовним утворенням, яке спеціально призначене для цільової та ідейної орієнтації політичної поведінки громадян, то необхідно розрізнати наступні рівні її функціонування:

- теоретико-концептуальний — на ньому формуються головні положення, які розкривають інтереси й ідеали класу, соціальної верстви, нації, держави;
- програмно-політичний, на якому розробляються програми, маніфести, гасла, що складають ідейно-політичну основу для прийняття політичних рішень, орієнтування та стимулювання політичної поведінки мас;
- актуалізований — визначається ступенем засвоєння громадянами цілей і принципів ідеології, характером їх втілення у різних формах політичної участі.

Кожна політична ідеологія виконує кілька основних функцій:

- освітньо-виховну — оволодіння масовою політичною свідомістю, впровадження в неї заданих критеріїв оцінки сучасного та майбутнього розвитку суспільства, певних цілей і завдань, за якими люди мають орієнтуватись у політичному просторі;
- інтегруючу — згуртування суспільства на базі інтересів будь-якої соціальної або національної групи (середнього класу) чи на ґрунті свідомо сформульованих цілей, що не зорієнтовані на конкретні групи населення;
- пропагандистську — створення позитивного іміджу політичної лінії, що проводиться або пропонується населенню, її відповідності інтересам певного класу, нації, держави.

Основними політичними ідеологіями, на основі яких виокремлю-

ють ідеологічні політичні системи необхідно розглядати консерватизм і неоконсерватизм, лібералізм і неолібералізм, комунізм і соціал-реформізм (соціал-демократизм), фашизм і неофашизм, радикалізм і націоналізм, анархізм і анархо-синдикалізм.

Консерватизм — ідейно-політичне вчення та політична течія, орієнтована на збереження та підтримку форм державного і суспільного життя, насамперед його ціннісних підвалин, втілених у власності, релігії, сім'ї, науці тощо. Оформлення консервативної ідеології пов'язане з виходом есе Е. Берка «Міркування про Французьку революцію» (1790 р.) і заснуванням Шатобріаном у 1815 р. журналу «Консерватор».

Неоконсерватизм — політична реакція з боку ліберальних технократів і власників на появу альтернативних пізньому капіталізму ідеологій лівого та правого напрямів, що проявилася у ліберально-технократичному визнанні значення традицій і соціокультурних факторів суспільного розвитку. Ідеологія неоконсерватизму свідчила про зближення позицій традиційного консерватизму з лібералізмом. Ідеологом неоконсерватизму вважається професор Цюріхського університету Г. Люббе, а її яскравим практичним проявом стала політика тетчеризму в Англії та рейганоміка в США.

Лібералізм — політична ідеологія, що проголошує свободу особистості й інші громадські та політичні права індивіда, обмеження діяльності держави. Ліберальна ідеологія знайшла оформлення у працях і публічних виступах француза Бенжамена Констана (1767–1830), англійця Ієремії Бентама (1748–1832), росіянина Миколи Сперанського (1772–1839).

Неолібералізм — сучасна політична концепція, яка виражається в

захисті вільного ринку, дотриманні мінімального державного втручання у справи особистості та в негативному трактуванні свободи (за своєю суттю, це економічний консерватизм у поєднанні з основними положеннями класичного лібералізму). Ідеологія лібералізму активно розвивалася в ХХ ст. представниками західної науки та політичної думки, зокрема Ф. Науманом (серединноєвропейська концепція), Дж. Гелбрейтом (теорія конвергенції), К. Поппером (теорія «відкритого суспільства»), О. Тоффлером (концепція «хвиль цивілізації»). Комунізм (марксизм) — політична ідеологія та практична доктрина, яка стверджує за мету встановлення суспільства, заснованого на єдиній загальнонародній власності на засоби виробництва, забороні приватної власності, утвердженні планування як регламентації з боку держави процесів виробництва та розподілу продукції, здійсненні самоврядування, досягненні рівноправ'я, розподілу матеріальних і соціальних благ «за потребами». Принципи та теоретичні засади комуністичної ідеології були розроблені впродовж середини ХІХ — початку ХХ ст., насамперед К. Марксом, Ф. Енгельсом і В. Леніним (Ульяновим).

Соціал-реформізм (соціал-демократизм) — соціально-політичне вчення і течія, орієнтована на еволюційний розвиток, демократичний соціалізм і його досягнення шляхом поступових реформ. Батьком сучасної соціал-демократії вважається Едуард Бернштейн (1850–1932). Вона знайшла своє втілення у програмі та діяльності створеного у 1951 р. Соціалістичного інтернаціоналу.

Радикалізм — політична ідеологія, яка обстоює розрив з визнаною традицією, виступає за рішучі методи у вирішенні питань полі-

тичної теорії та політичної практики без зміни соціально-економічних засад суспільного ладу.

Націоналізм — система політичних поглядів, яка проголошує пріоритет національних (етнічних) вартостей щодо усіх інших.

Анархізм — соціально-політична ідеологія, спрямована на звільнення від усіх форм політичної, економічної та духовної влади, заперечення держави як форми організації суспільства та її владного впливу, утвердження нічим не обмеженої свободи людини як своєї мети. Одним із засновників та теоретиків ідеології анархізму вважається російський революціонер-анархіст Микола Бакунін (1814–1876).

Анархо-синдикалізм — ідеологія, прихильники якої вважають себе складовою частиною соціалістичного та робітничого руху, відстоюють ідеали самоуправління, федералізму, профспілкової демократії, незалежності трудових колективів.

Фашизм — правоекстремістська ідеологія, заснована на доведенні до істерії войовничому антидемократизмі, расизмі, шовінізмі, і спрямована на обстоювання сильної тоталітарної держави; для зовнішньої політики характерна агресія проти інших країн і народів. У рамках конкретно-історичного тлумачення характеристика фашизму безпосередньо пов'язується з описом різного роду націоналістичних і особливо тоталітарних режимів. Зокрема, французький теоретик С. Пейн описує фашизм як «форму революційного ультранационалізму». Німецький історик А. Меллер досліджує його як «персоналістську форму тоталітаризму». Інший французький учений П. Мілза у своєму дослідженні «Що таке фашизм» (Полис. — 1995. — № 2) запропонував навіть враховувати кілька етапів у розвитку й еволюції

фашизму: I — фашизм існує як форма кризи екстремістських рухів, що захопили частину дрібної буржуазії, яка виступала проти капіталізму та крайніх лівих сил; II — фашизм набуває форми союзу між великим приватновласницьким капіталом і дрібною буржуазією для захоплення влади; III — фашизм стає специфічним політичним режимом; IV — стадія повного тоталітаризму, яка водночас супроводжується повним становленням фашизму з точки зору політичної ідеології. Ідеологами фашизму були Артур Шопенгауер (1788–1860), Фрідріх Ніцше (1844–1900), Карл-Густав Юнг (1875–1961), Адольф Шикльгрубер (Гітлер) (1889–1945).

Неофашизм — сучасна система політичних поглядів, для якої характерна переважна відсутність ідеї етнічного месіанства, але присутня нетерпимість до філософії лібералізму, переважають ідеї «патріотизму» і «народного ґрунту», що знаходяться в основі «природної держави» з «нешадним урядом». Неофашистська ідеологія ґрунтується, зокрема, на теорії «нового», «гуманізованого» фашизму французького письменника М. Бардіна, який трактує фашизм лише як психологічну схильність людей до рішучих дій; концепції Ернста Анріха, що розглядає людину як нікчемність, яка не має самостійного значення, а держава віддає незаперечні рішення всім громадянам.

8. Інтеграційні (цивілізаційні) політичні системи

Для цивілізаційного підходу основне значення має розуміння цивілізації як групи культурно-споріднених народів (С. Хантінгтон), цілісної суспільної системи, якій відповідає певного типу політична система суспільства. Такий підхід зафіксований у теорії культурно-історичних типів цивілізації М. Данилевського, А. Тойнбі, О. Шпен-

гера, С. Гантінгтона. Данилевський налічував 13 типів або «самобутніх цивілізацій», Тойнбі — від 6 до 13 (на перших порах — майже 100), Шпенглер — 8, Гантінгтон — 7. Останній у 1993 році у полемічній статті «Зіткнення цивілізацій?» виокремив такі цивілізації: західно-християнську, східно-християнську, ісламську, буддистсько-конфуціанську, японську, латиноамериканську, африканську.

Основні риси цивілізаційного підходу, які характерні для історичного та політологічного аналізу, наступні:

- універсальний характер, орієнтований на пізнання історії суспільства, політичних процесів і явищ із врахуванням поліваріантності та багатолінійності розвитку, специфіки країн і регіонів;
- цілісність і єдність історії та політики в рамках великих груп країн або регіонів (цивілізацій), що зумовлює цілісність і єдність багатоманітного полікультурного світу;
- особливо важлива роль в історичному процесі, формуванні та розвитку політичних систем відводиться ідеологічним, духовним та інтелектуальним факторам.

У контексті цивілізаційного підходу виділимо наступні типології політичних систем.

1. Типологія американського соціолога Д. Белла. Автор праць «Кінець ідеології» та «Постіндустріальне суспільство» головною рушійною силою суспільного розвитку вважав науково-технічний прогрес. Він поділив історію людства на доіндустріальне, індустріальне та постіндустріальне суспільство. Постіндустріальна стадія розвитку, на його думку, має такі риси: домінування економіки обслуговування; панування науково-технічної еліти; контроль суспільства над техно-

логіями; створення нових ресурсо-, енерго- та працездатних технологій; широке використання комп'ютерів. Вирішальним у постіндустріальному суспільстві буде не власність на засоби виробництва, а рівень компетенції, знання, професіоналізм. Головним буде не конфлікт між працею та капіталом, а між знанням і компетенцією та незнанням і некомпетентністю. Такому типу суспільства повинна відповідати гнучка і рухлива політична система, до того ж зорієнтована на конвергенцію, яку Белл вважав вповні реальною, між капіталістичною та комуністичною системами в рамках постіндустріального суспільства.

Подібної точки зору дотримується російський філософ В. Федотова, яка виділяє три основні стадії розвитку людства: предсучасна (предкапіталістична, предіндустріальна); сучасна (капіталістична, індустріальна, західна); постсучасна (постіндустріальна, інформаційна, посткапіталістична). Причому перехід до останньої стадії означає, що з'являються нові шляхи розвитку — на власній основі та з використанням високих технологій, які створюють нові центри розвитку.

2. Теорія американського економіста, соціолога, політичного діяча Уолта Уїтмена Ростоу. У низці праць, зокрема «Політика і стадії росту», разом з Р. Ароном сформулював один із варіантів теорії індустріального суспільства. Виступив автором концепції «стадії економічного росту». Запропонував вирізняти в історії суспільства 5 етапів (стадій), які відрізнялися за рівнем технологічного розвитку. Визначальними чинниками кожної стадії були техніко-економічні, окрім них провідну роль відігравали також політичні чинники, насамперед реагування на зовнішні подразники системи. Важливими факторами

політичних змін були й зміни в політичній свідомості та політичних цінностях, що все разом детермінувало політичний курс суспільства.

Стадії суспільного росту за Ростоу такі: 1. Традиційне або аграрне суспільство; 2. Перехідне суспільство, коли створювалися передумови індустріальної революції; 3. Суспільство промислової революції;

4. Стадія зрілості індустріального суспільства; 5. Постіндустріальне суспільство — ера високого масового споживання.

Відповідно до стадій економічного росту змінювалися і форми держави та суспільно-політичного устрою, а також відповідні їм типи політичних систем. Спочатку найбільш поширеними були деспотії, потім централізовані держави і, нарешті, обмежені монархії та республіки, парламентська плюралістична демократія характеризувала насамперед розвинені держави західного світу.

3. Політична концепція американського мислителя-футуролога Олвіна Тоффлера. Свою концепцію він виклав у трилогії «Футурошок», «Третя хвиля» та «Зміщення влади». «Футурошок» — це шок, що його викликає зіткнення людини з майбутнім. Політичним наслідком для суспільства має бути розширення демократії, визнання плюралізму головним принципом організації усіх сфер суспільного життя.

Тоффлер представив історію у вигляді «хвиль цивілізації», які поспідовно змінюють одна одну. Усього виділив три хвилі: перша призводить до встановлення сільськогосподарської цивілізації, друга — до індустріальної, третя — до інформаційної. «Третя хвиля» характеризується використанням наукових досягнень у всіх без винятку сферах суспільного життя. На думку американського футуролога, поши-

рення інформаційних технологій призводить до якісної переоцінки значення знань, перетворює їх у реальну виробничу силу, вирішальний засіб суспільних перетворень. Володіння знаннями, уміння використовувати їх стають не лише визначальною виробничою силою, а й могутнім інструментом влади. Власне та країна, яка буде здатна найповніше акумулювати знання і найефективніше їх використовувати, претендуватиме на місце лідера цивілізації. Тоффлер вважав, що проаналізовані ним кардинальні зміни дають підставу говорити про нові підходи щодо поділу існуючих на планеті суспільств: поділ на підставі здатності систем до навчання (вирізняв «швидкі» та «повільні» системи).

4. Типологія політичних систем російського філософа А. Панаріна. Він виділяв два основних типи політичних систем — традиційні та посттрадиційні. Для традиційних політичних систем характерним було майже повне підпорядкування людини традиції та авторитету старших. Лояльність і довготерпіння людини значною мірою базувалися на уявленнях про непорушність світобудови. У традиційних суспільствах більшість місця займала не політика, а церква, віра, традиції, сімейний авторитет. Крім того, суспільну стабільність забезпечує держава як центральна ланка політичної системи, яка впорядковує та врегульовує суспільно-політичні стихії.

У посттрадиційному суспільстві людина відкриває розуміння своєї власної свободи. Політика займає все більше місця не лише тому, що менше місця залишається церкві, традиції, сімейному авторитету. Політики стає більше, бо енергія особистостей, яка звільняється від традиційної опіки, підлягає регулюванню за допомогою особливих

політико-правових технологій. Це не означає, що всі види соціальної енергетики, вивільненої у результаті краху традиціоналізму, потрапляють у сферу власного політичного регулювання. Між політичною системою і системою громадянського суспільства розгортається свого роду стратегічна гра, у якій ролі та позиції партнерів постійно змінюються. На думку Панаріна, порівняльний аналіз різних посттрадиційних суспільств доводить наявність кількох типів такої гри. Вони відображають як особливості культурно-цивілізаційного простору, так і особливості історичного часу. Цим взаємозв'язкам між державою і суспільством відповідають свої типи посттрадиційних політичних систем: 1) класична ліберальна або представницька; 2) модернізаційна; 3) постмодерністська.

5. Типологія політичних систем Г. Алмонда. У цивілізаційному вимірі він виокремив три типи політичних систем:

- англо-американська (характерні риси — прагматизм і раціоналізм, основні цінності — свобода особистості, індивідуалізм, безпека, добробут);
- континентально-європейська, яка характеризується взаємодією політичних субкультур із модернізованими інститутами;
- доіндустріальна або частково індустріальна, що передбачає перехрещення різних політичних культур і відсутність чіткого поділу владних повноважень;
- тоталітарна, яка відзначається концентрацією влади в руках бюрократичного апарату, монополією правлячої партії, заідеологізованістю суспільно-політичного життя.

Тема 6. Становлення політичних систем Західної Європи.

Мета: Проаналізувати шлях Англії у становленні політичної системи від Великої Хартії вольностей та утворення двопалатного парламенту до сучасної парламентської системи правління. З'ясувати особливості становлення політичної системи Франції – від абсолютної монархії, через Велику французьку революцію і першу Конституцію до V Охарактеризувати Республіку. Італія – як об'єднання світських та церковних держав, до утворення Республіки і прийняття Конституції 1948 р. Порівняти становлення політичних систем Німеччини, Австро-Угорщини, Іспанії, Швейцарії, країн Бенілюксу та ін.

Питання для обговорення:

1. Шлях Англії у становленні політичної системи .
2. Франція – особливості становлення політичної системи.
3. Італія – як об'єднання світських та церковних держав.
4. Становлення політичних систем Німеччини, Австро-Угорщини.
5. Становлення політичних систем Іспанії, Швейцарії, країн Бенілюксу.

Література: 3; 7; 8; 12; 30; 52; 55; 56; 65; 66; 75; 86; 90; 94; 100; 1054 107.

Формування політичних систем у країнах Західної Європи відбувалося протягом тривалого історичного періоду; такий процес продовжується і сьогодні. Це пов'язано насамперед з тим, що хоча західноєвропейські політичні системи є переважно стабільними та ефективними, уряди країн докладають постійних зусиль для їхнього вдосконалення. Причому в останні десятиліття особливо напружено відбувається пристосування політичних структур європейських країн, їхньої економіки та правових інститутів до швидкозмінних умов сучасного світу. Слід зазначити, що кожна європейська країна разом із загальними закономірностями розвитку має свій власний шлях; тому аналіз еволюції політичних систем провідних західноєвропейських країн, що створили високоефективну економіку, розвинену правову систему і громадянське суспільство.

1. Шлях Англії у становленні політичної системи

Англія одна зі старіших держав світу, політична система складалася не відразу, а як підсумок тривалої еволюції; повільний же процес демократизації політичних інститутів тривав декілька століть.

За період тисячолітнього існування найважливіший елемент британської політичної системи — монархія — поступово втратила свою владу; тому королева Єлизавета II, як і будь-який інший монарх в умовах конституційної монархії, «царює, але не керує». Основним правом і обов'язком британського монарха нині є «давати поради, схвалювати і попереджати». За королевою також збережене право скликати і розпускати парламент, призначати прем'єр-міністра, підписувати договори, оголошувати війну. Трансформація від монархічної політичної системи Англії до демократичної системи влади розпочалася з підпорядкування держави і громадянського суспільства правовим нормам, введення принципу розподілу влади, що становить єдину систему конституціоналізму. Конституціоналізм став цивілізованим способом вирішення протиріч між громадянським суспільством і державою. Саме система конституціоналізму поклала початок процесу поступового переходу до демократії і розширення повноважень народного представництва (парламенту). У результаті поетапних реформ став можливим перехід від абсолютної монархії до конституційної і згодом — до парламентської монархії, яка сьогодні є не менш стабільною демократією, ніж інші європейські країни.

Вищу виконавчу владу Англії сьогодні покладено на Кабінет міністрів, який і здійснює розробку національної політики в усіх сферах суспільного життя.

Сама система Кабінету міністрів в уряді бере свій початок у Англії. Перший в історії Кабінет утворено в XVII — на початку XVIII століття з Таємної Ради англійських монархів .

Затвердження Білля Реформ у 1832 році визначило два основні принципи формування Кабінету міністрів. Перший — Кабінет повинен формуватися з членів партії або політичної фракції, якій належить більшість у Палаті громад; другий — члени Кабінету цілком відповідають за свої дії в уряді перед Палатою громад.

Важливе

положення в політичній системі Англії займають партії, що представляють широкий спектр думок громадян з різних питань. Партійна система Англії звичайно характеризується як двопартійна. Складовими її елементами у XIX — на початку XX століття були консервативна та ліберальна партії, а з 20-х років XX століття — консервативна та лейбористська. Значне місце в партійній системі країни осідає ліберально-демократична партія, яка серйозно впливає на ухвалення рішень у Палаті громад, а також на формування уряду.

2. Франція – особливості становлення політичної системи

Одна з найбагатших історій світу – це історія Франції. Політична система Франції формували впродовж багатьох років і навіть століть. Франція по праву вважається колыскою республіканських ідей. Велика Французька Революція 1789 р. дала поштовх до революційних процесів у всьому світі. Сама Франція за ці роки пройшла через періоди республіканського, монархічного та імперських правлінь.

Республіканський устрій, що встановився в нинішній час у Франції, називають П'ятою Республікою. Перша республіка була встановлена у вересні 1792 р. і продовжила своє існування до 1804 р., коли Наполеон Бонапарт оголосив себе імператором, а Францію, відповідно, імперією. Друга республіка була встановлена в 1848 р., але вона проіснувала лише 4 роки - до 2 грудня 1852 р., коли знову Франція була оголошена імперією, а Наполеон III - імператором. Наступна, Третя республіка, проіснувала набагато довше - 28 років з 1871 р. по 1899 р. Четверта республіка мала саму коротку тривалість життя - всього 3 роки (1954 - 1957 рр.).

Коаліція держав, які вирішальну перемогу над Наполеоном, поспішила спорудити французький престол старшого представника “легітимної” (законної) династії — Людовіка XVIII.

Нові правителі Франції мали визнати “перерозподіл” земельної власності, буржуазний цивільний кодекс, вироблений за Наполеона і, отже, знищення феодальних відносин, і навіть нову адміністрацію Франції.

Вони погодилися обдарувати Францію писаної конституцією, відомої за назвою Хартії 1814 року. Автори назвали її “вільної громадської та монархічної”.

Хартія 1814 року, як і впливало із її змісту, мала примирити верхи буржуазії з дворянством. Відповідно про те:

- а) визнавалося, що “однаково допускаються до цивільним та військовим посадам”;
- б) що верховна влада короля обмежувалася законодавчими повноваженнями палат. Було дві палати: верхня, призначувана королем, і нижня, обирають вузької колегією.

У Франції республіканська форма правління є традиційною, за винятком двох імперій. При цьому Конституція засновує змішану республіканську форму. Це виражається в тому, що глава держави (Президент) обирається крім Парламенту, а Прем'єр-міністр призначається Президентом без згоди вищого представницького органу. Таким чином, ми можемо визначити Французька держава як президентську республіку.

Наступним елементом політичної системи Франції є взаємини церкви і держави. Незважаючи на сильні католицькі традиції Франції, офіційна релігія відсутня. Громадяни мають свободу віросповідання. Це означає, що будь-яка релігійна конфесія має рівне право на існування.

Наступним поняттям, що розкриває суть політичної системи Франції є "демократична республіка". Цей термін вперше був включений до тексту Конституції Франції 1848 р. і означав введення загального виборчого права. Цей принцип розвинений і у статті 3 нині чинної Конституції, де вказується, що: "загальне виборче право може бути прямим і непрямим, а також рівним і таємним".

Таким чином, розглядаючи в перспективі зміни політичної системи Франції, можна констатувати поступову трансформацію політичної системи із авторитарного президентського правління, так би мовити, президентської "монархії", в демократичну президентську республіку.

Також можна сказати, що, незважаючи на збереження в тексті конституції всіх авторитарних начал, розвиток політичної системи призвело до збільшення фактичної ролі парламенту і опозиційних до президента партій.

3. Італія – як об'єднання світських та церковних держав

Політична система Італії створювалася в країні після її об'єднання в 1861 р. і протягом своєї історії пережила значні перетворення. Особливу увагу дослідників завжди привертало перехід від щодо демократичної ліберальної системи до фашизму в 20-і роки ХХ в., а потім вихід країни з фашистського режиму і формування повоєнної демократичної системи.

Італія в середині ХІХ ст. була роздробленою країною з монархічним ладом (у Папській області - теократична монархія, де і державна, і церковна влада належали Папі Римському). Найбільшими італійськими державами були Сардинське королівство, Парма, Модена, Тоскана, Папська область, Королівство обох Сицилій (Неаполітанське королівство). Північна Італія - Ломбардо-Венеціанська область після 1815 р. відійшла до Австрії. Економічно це була відстала феодальна країна. Після поразки революції 1848-1849 рр. у країні настав період реакції - відновлено абсолютистські порядки, ліквідовано всі завоювання революції. Найвідсталішим регіоном був південь Італії (Неаполітанське королівство). Возз'єднання Італії стався наприкінці першого періоду капіталізму, в переломний момент розвитку від першого до другого періоду. Це наклало відбиток на політичний устрій Італії протягом усього другого періоду. Перша виборча реформа була проведена законом 22 січня 1882 р., який із змінами діяв до 1912 р. Закон обмежував активне виборче право двома цензами: майнові (прямий податок не менше певної суми, або орендна

плата) і освітнім (у межах обов'язкового елементарного курсу зі складанням іспиту). Закон 1882 р. ввів таємне голосування.

У 70-х роках в політичних партіях стався ряд істотних зрушень. Завершення національного возз'єднання (визнаного тепер усіма європейськими державами) змушувало п'ємонтські панівні класи ділити владу з представниками інших частин Італії. Розвиток капіталізму, з одного боку, і зростання революційного руху - з іншого, привели до того, що ліберальна буржуазія примирилася з монархією, яка забезпечувала відомий зростання капіталізму і при цьому служила опорою проти революційного руху.

Монархічна ліва, яка перемогла на виборах 1874 р., з 1876 р. перебувала керівною партією майже беззмінно до кінця XIX ст. На відміну від старої правою, вона представляла панівні класи вже не тільки на півночі, але й інших частин Італії і висловлювала диктатуру буржуазно-поміщицького блоку з переважанням буржуазії.

Межі між старою правою і новою лівою згладжувалися все більше і більше. При відсутності яких би то не було принципів політичних розбіжностей вони різнилися тільки своїми місцевими та груповими інтересами.

28 жовтня 1922 р. партією Муссоліні був організований мирний похід на Рим бойових загонів (40 тис. осіб), який був представлений як вияв "волі народу" щодо подолання кризи. Уряд був змушений піти у відставку. Події завершилися призначенням 39-річного Б. Муссоліні двадцять сьомим прем'єром Італії. Наступним кроком до усталення італійських фашистів при владі стало зміцнення їхнього становища в парламенті. У 1923 р. Муссоліні проводить через парламент закон, який встановлював пропорційну систему виборів. Після цього, в 1926-1927 рр., уряд приймає виняткові закони "Про захист держави", котрі заборонили всі політичні партії, крім фашистської.

Позитивною стороною фашистського режиму в Італії стало надання в 1928 р. статусу суверенної держави Ватикану (Лютеранський пакт Муссоліні з Папою Римським Пієм XI).

Ще у 1943 р. Муссоліні було скинуто, а новий уряд оголосив війну Німеччині. У 1945 р. ці партії утворили уряд. 2 червня 1946 р. разом з виборами в Установчі збори відбувся референдум з питання збереження монархії. У травні 1947 р. голова уряду християнський демократ Альчіде де Гаспері під тиском американців (вони відмовлялись надати допомогу Італії, якщо в уряді будуть комуністи) сформував уряд вже без комуністів. Установчі збори прийняли у грудні 1947 р. Конституцію, згідно з якою Італія проголошувалась демократичною, парламентською республікою і ввела вперше в історії Італії загальне виборче право.

4. Становлення політичних систем Німеччини та Австро-Угорщини

Конституювання ФРН розпочалося 1 липня 1948 р. передачею верховним командуванням західних окупаційних зон так зв. "франкфуртських документів" міністрам-президентам створених на території їхніх зон німецьких земель. У цих документах містилися вимоги створити демократичну, федеративну систему правління, яка б гарантувала дотримання особистих прав і свобод. Саму розробку проекту майбутньої конституції здійснювала Парламентська рада. До неї увійшли представники всіх партій (65 депутатів). Очолив Парламентську раду Конрад Аденауер.

Найбільші дискусії викликала при цьому концепція федеративного устрою ФРН. Схвалена Парламентською радою конституція вступила в дію 23 травня 1949 р. Вона має дослівну назву "Основний Закон для Федеративної Республіки Німеччини". Назва Основний Закон (Grundgesetz) пояснюється тим, що з самого початку документ задумувався як тимчасова конституція, за якою житимуть об'єднані в ФРН західні землі Німеччини до повного відновлення єдиної німецької держави.

Державна влада розділена між федерацією і землями. Як федерація, так і всі землі мають свої власні конституційні органи: ландтаги, земельні уряди, конституційні суди. Завдання центральних органів і земель доповнювати один одного.

Республіканська форма державного устрою закріплена конституційною назвою країни – "Федеративна Республіка Німеччина". Це означає, що главою держави, на відміну від монархії, є федеральний президент, а ФРН вважається парламентською республікою, система центральних органів якої ґрунтується на принципі поділу влади.

Вища державна влада належить виборному представницькому органу (бундестагу). Главою держави є федеральний президент. Федеральний президент є главою держави і вищим конституційним органом ФРН. Він обирається Федеральними зборами.

Виконавча влада у ФРН на федеральному рівні складається з федерального уряду і федеральних органів управління.

Федеральний уряд ("кабінет") включає федерального канцлера і федеральних міністрів. Канцлер головує в уряді і користується правом його формування (відбирає кандидатів на пост міністрів і представляє їх на розгляд і призначення президентом країни; приймає рішення про чисельний склад та структуру уряду). У компетенцію канцлера входять такі функції, як визначення зовнішньополітичного курсу ФРН, проведення переговорів та участь в укладанні міжнародних договорів і угод.

Кожен федеральний міністр керує самостійно і під свою відповідальність своєю галуззю (він відповідальний перед парламентом). До ключових міністерств належать; міністерство фінансів, міністерство закордонних справ, міністерство внутрішніх справ, міністерство юстиції, міністерство економіки,

міністерство оборони. На сьогодні в уряд входять 14 міністрів.

Політична система Австрії, а потім - Австро-Угорщини формувалася еволюційно протягом кількох століть. Декілька разів найвища влада країни переживала глибоку кризу, але щоразу таланило провести реформи, що забезпечували модернізацію суспільно-політичних відносин. Політичний устрій Австрійської імперії тривалий час опирався на абсолютну владу монарха за суворо станового ладу суспільства. Спадковий монарх Австрії (цісар) зосереджував у своїх руках усю законодавчу, виконавчу і судову владу. Він уважався єдиним джерелом права, видавав найвищі постанови, патенти, мандати, едикти, резолюції. Свої функції імператор виконував за допомоги особистої канцелярії. Дорадчим органом при ньому була Придворна канцелярія. Існувала окрема канцелярія для Галичини - Галицька придворна канцелярія - на чолі з канцлером (1774-1776 і 1797-1802 рр.) Вона безпосередньо підпорядковувалася імператорові, не маючи чітко визначених функцій: розробляла перспективні плани економічного розвитку Галичини, працювала над удосконаленням адміністративного поділ краю та формуванням галицьких владних структур.

Після придушення революції 1848-1849 рр. упродовж наступних кількох десятиліть залишалося відкритим питання про політичний лад у державі. В Австрії запанувала неоабсолютистська система влади, в умовах якої посилилася прагнення австрійських правлячих кіл до централізму та зміцнення позицій німецького елементу в імперії. Це призводило до частих змін у системі центральних органів влади та управлінських структур на місцях. Завершеного вигляду політична система імперії набула в результаті змін, проведених у другій половині 60-х років XIX ст. Саме тоді, з утворенням дуалістичної Австро-Угорської монархії, було створено систему політичних і адміністративних установ, видано низку законодавчих актів, які в головних рисах збереглися аж до розпаду імперії.

Згідно з австрійською конституцією (1867 р.), вищою владою і Австро-Угорській монархії залишався імператор. Виконавчу владу здійснював Кабінет міністрів. Три міністерства - закордонних справ, військово-і фінансів - були спільними для Австрії та Угорщини і підпорядковувалися безпосередньо імператорові. Решта обмежувалися діяльністю в одній з двох частин дуалістичної монархії У питаннях законодавства імператорові допомагав орган представницької влади - рейхсрат, компетенція якого обіймала фінанси (бюджет, міжнародні договори, військові справи, грошову систему), транспорт, митниці, промисловість, медицину, віросповідні відносини, права громадян, освіту тощо.

Рейхсрат складався з двох палат. До верхньої палати - палат панів - входили повнолітні принци імператорської родини, виш чиновники,

представники знатних аристократичних родів, архієпископи, єпископи з князівськими титулами, окремі особи, призначені імператором за видатні заслуги у різних галузях державної та громадської діяльності, науки й мистецтва. Верхня палата відігравав скромну роль у питаннях законотворчості.

Законопроекти спочатку розглядалися нижньою палатою, потім затверджувалися верхньою палатою рейхсрату. Після цього вони санкціонувалися імператором. Без його згоди прийняті рейхсратом закони вважалися недійсними. Водночас конституція дозволяла імператорові (ст. 14) у разі крайньої необхідності, а також у період, коли парламент був розпущеним, видавати закони простим імператорським указом.

5. Становлення політичних систем Іспанії, Швейцарії, країн Бенілюксу

Іспанія є соціальною, демократичною державою, політична форма якого – парламентська монархія. Діє Конституція, схвалена на загальнонаціональному референдумі 6 грудня 1978 і набула чинності з 29 грудня 1978.

Глава держави – король Хуан Карлос I (з 22 листопада 1975). Він же вищий представник Іспанської держави на міжнародній арені, Верховний головнокомандувач, голова Вищої Ради оборони, гарант демократичних цінностей і Конституції країни. Король діє і приймає рішення зі схвалення парламенту країни, який, у свою чергу, розділяє з королем відповідальність за прийняті рішення. Король призначає голову уряду (прем'єр-міністра) і за поданням прем'єр-міністра членів кабінету Ради міністрів.

Законодавчі і контрольні функції над діяльністю уряду закріплені за парламентом (Генеральними кортесами), що складається з двох палат. Велика частина повноважень належить нижній палаті, Конгресу депутатів (350 місць). Прийняті ним законопроекти подаються на розгляд верхньої палати – Сенату (259 депутатів), але Конгрес депутатів більшістю голосів може подолати вето Сенату.

Парламент обирається прямим, таємним голосуванням громадянами I., досягли 18 років, строком на 4 роки: депутати Конгресу – на пропорційній основі за партійним списком, сенатори – на основі територіального представництва. 208 сенаторів обираються за пропорційною системою від кожного автономного співтовариства і кожної провінції, 51 сенатор вибирається парламентами автономних співтовариств.

Згідно статусу (схвалений на референдумі в жовтні 1979) кожне автономне співтовариство має власний парламент (законодавчу асамблею), президента, що обирається парламентом, і уряд з широкими повноваженнями на регіональному рівні в галузі землекористування, будівництва, транспорту та громадських робіт, економічного розвитку, туризму, культури, охорони здоров'я та освіти. Президент парламенту одночасно є вищим представником

регіону на державному рівні. Однак у разі виникнення конфліктних ситуацій державні інтереси превалюють над регіональними. Парламенти автономних співтовариств обираються строком на 4 роки на пропорційній основі за партійними списками. Кожна з 50 провінцій має власний муніципальний рада, очолювана (після 1997) призначається регіональною владою уповноваженим (делегадо).

Швейцарія – федеративна республіка, в країні діє Конституція, прийнята 29 травня 1874. Принципи державного управління країною відрізняються деякими особливостями. Глава держави і уряду (тобто Федеральної ради) – президент. Він вибираються Федеральної асамблеєю на 1 рік з членів Федеральної ради (до його складу входить 7 осіб), який також формується нею, але на 4 роки. У Федеральна рада входять представники чотирьох партій, які набрали найбільшу кількість голосів виборців на виборах у Федеральну асамблею (по два представники від першої трійки партій і один – від замикає четвертий).

Двопалатна Федеральна асамблея складається з Державної ради (тобто Ради кантонів, 46 членів, що обираються на 4 роки) і Національної ради (200 депутатів обираються в результаті прямого народного голосування на основі пропорційного представництва на 4 роки).

Особливості функціонування виконавчої та законодавчої влади виявляються насамперед у щорічній автоматичної ротації голів держави (і уряду). Швейцарія є єдиною європейською країною, в якій діє принцип «системи відповідності» суспільно-політичних рухів. Це дозволяє представникам «великої четвірки» політичних партій, що входять в Федеральна рада, очолювати на цілком певний період держава і проводити свою політику. Але, щоб домогтися успіху в реалізації своєї концепції, суспільно-політичні партії, тимчасово перебувають на чолі держави, повинні спиратися на принципи сталого компромісу. Їм необхідно досягати згоди з іншими членами Федеральної ради, які неминуче також будуть тимчасово очолювати державу.

Другою особливістю можна вважати функціонування принципу своєрідною швейцарської політичної культури у формі прямої демократії. Ця система дозволяє кожному громадянину безпосередньо включитися у вирішення державних проблем на кантональному і федеративній рівнях.

Бенілюкс — регіон Європи, створений в 1944, що включає в себе Європейські країни митно-економічного союзу: Бельгію, Нідерланди та Люксембург.

Бельгія – країна федеративної парламентської демократії в умовах конституційної монархії. Діє Конституція, прийнята 7 лютого 1831. Главою держави є король Альберт II (він зійшов на престол 9 серпня 1993), його спадкоємець – принц Філіп. Глава уряду (тобто виконавчої влади) і члени його кабінету призначаються королем (зазвичай з представників партій, що

лідують в Сенаті і палаті депутатів). Потім вони схвалюються законодавчою владою (тобто парламентом). В результаті конституційних змін (від 14 липня 1993) Б. перетворилася на федеративну державу, в рамках якого діє три урядових рівня (державний, регіональний та мовно-общинний) з чітким розмежуванням повноважень і відповідальності.

На чолі чинної урядової коаліції, яка в західній пресі зазвичай іменується як «райдужна шістка», знаходиться представник Фламандській ліберально-демократичної партії.

Нідерланди – офіційна назва Королівство. Перша Конституція Нідерландів 1815 року наділяла основною владою короля, але давала законодавчі повноваження двопалатному парламенту (Генеральним штатам). Сучасна Конституція країни була ухвалена у 1848 році за ініціативою короля Вілема II і відомого ліберала Йохана Рудольфа Торбеке. У 1917 році зміна у Конституції дала виборчі права всім чоловікам, які досягли 23 років; в 1919 році право голосу отримали всі жінки. З 1971 року право голосу мають усі громадяни, які досягли 18 років. Найбільший перегляд Конституції відбувся у 1983 році.

Офіційно є главою держави Монарх Нідерландів, проте він делегує владу кабінету міністрів. З 1980 року королевою є Беатрікс із старовинної Оранської династії, спадкоємцем престолу - її син Вілем-Олександр. З 1890 року на престолі знаходилися лише жінки. Монарх нерідко зрікається престолу на користь спадкоємця після досягнення літнього віку, проте Беатрікс (1938 року народження) поки що не збирається цього робити. На практиці монарх майже не втручається у політичне життя країни.

Законодавчою владою у Нідерландах володіють Генеральні штати (Парламент) і у меншій мірі Уряд. Парламент складається з двох палат: першою (75 місць) і другої (150 місць). Друга палата, яка володіє основною владою, обирається загальним прямим голосуванням на 4 роки Перша палата обирається непрямым чином провінційними парламентами. Її функції зводяться до ратифікації законопроектів, вже розроблених і прийнятих другою палатою. Виконавча влада зосереджена в руках кабінету міністрів (Уряду).

Люксембург – конституційна монархія. У країні діє Конституція 1868. Глава держави – законний спадкоємець П.Гюллойм – зійшов на престол 7 жовтня 2000. Вибори 60 депутатів в однопалатний парламент (палату депутатів) відбуваються шляхом прямого народного голосування (на термін 5 років, останні відбулися 13 червня 1999). Діє також Державна рада (21 член), що надає рекомендації для палати депутатів. Цей орган комплектується главою держави, але за рекомендацією прем'єр-міністра.

Прем'єр-міністром уряду стає зазвичай представник партії, що набрала найбільшу кількість голосів виборців. Він призначається монархом, але відповідальний перед парламентом.

Тема 7. Сучасний стан і характерні особливості політичних систем країн Західної Європи.

Мета: Дати характеристику сучасного стану владних відносин, особливостей політичної свідомості та рівня політичної культури країн Західної Європи. Здійснити порівняльний аналіз структури та функцій політичних організацій, державних і недержавних інститутів цих країн (починаючи з аналізу виборів у парламент, форми організації державної влади та вибори в місцеві органи управління і завершуючи порівняльним аналізом існуючих партійних систем).

Питання для обговорення:

1. Характеристика сучасного стану владних відносин країн Західної Європи.
2. Характеристика особливостей політичної свідомості та рівня політичної культури країн Західної Європи.
3. Порівняльний аналіз структури та функцій політичних організацій, державних і недержавних інститутів країн Західної Європи.
4. Порівняльний аналіз виборів у парламент, форми організації державної влади та вибори в місцеві органи управління, існуючих партійних систем.

Література: 3; 7; 8; 12; 29; 52; 55; 56; 65; 66; 75; 85; 90; 94; 100; 105; 107.

Для характеристики сучасного стану владних відносин, особливостей політичної свідомості та рівня політичної культури країн Західної Європи варто здійснити комплексне порівняльне дослідження політичних інститутів 16 країн Західної Європи після Другої світової війни. Обґрунтувати зменшення значення економічної основи соціополітичних поділів у всіх країнах. Довести, що етнічна основа соціополітичних поділів сьогодні представлена у двох варіантах: як етномовна і етнічна, що територіальна основа трансформувалася в регіональну підставу соціополітичного поділу. З'ясувати сутність соціополітичного поділу "нова політика" і вмотивовано оформлення соціополітичного поділу на основі ставлення до іммігрантів. Дослідити основні тенденції зміни сили президентів і прем'єр-міністрів європейських країн. Визначити особливості формування та функціонування однопартійних і коаліційних урядів більшості та меншості. Зазначити, що уряди меншості є звичайним різновидом урядів, які в багатьох випадках сприяють стабілізації політичної системи національної країни. Проаналізувати зміни в середовищі лівих, центристських і правих партій. Виявити тенденцію зміщення всіх основних різновидів політичних партій європейських країн до центру в ліво-

правому ідеологічному спектрі. Розглянути сутність та відмінності між “традиційними” та “новими” політичними партіями в країнах Європи. Вивчити існуючі форми участі громадян у політичному житті.

Національні політичні системи країн Західної Європи характеризуються значним рівнем самобутності, що зумовлюється актуальними та існувавшими попередньо властивостями політичних інститутів, станом політичних відносин між основними акторами, діючими правовими нормами та традиціями тощо. Попри належність країн до окремих/близьких груп на підставі подібності форм правління, форм територіального устрою, моделей виборчих систем, кожна політична система є оригінальним утворенням, яке потребує комплексного підходу, внаслідок складної мережі подібностей і відмінностей між країнами, які виявляються одночасно з широкого кола питань. Тобто, політична система однієї країни у форматі її інститутів може одночасно мати спільні характеристики з політичною системою/системами іншої/інших країн в одній площині або декількох і водночас мати значні відмінності в інших площинах. Оцінка цього стану подібностей і відмінностей залежить від дії багатьох чинників. Серед них домінуючою змінною є час. Верифікація стану справ у політичних системах різних країн через певні проміжки часу допомагає виділити спільні та особливі характеристики в національних політичних системах. Одночасно порівняльний аналіз є тим знаряддям, за допомогою якого ми в стані отримувати нові знання, перевіряти існуючі теоретичні, методологічні концепти, виробляти пропозиції і прогнози.

Дослідження 16 країн Західної Європи охопило період з кінця Другої світової війни і до 2007 р. Шістдесят років це незначний відрізок в історії для макротеоретичних висновків. Проте цей відрізок часу був надзвичайно насиченим, тому що відбулося багато подій, змін в основних політичних інститутах національних країн, що дає підстави зробити висновки стосовно тенденцій розвитку політичних систем зазначених країн.

Проведений Романюком А. аналіз дає змогу виділити своєрідний рубіж у розвитку політичних систем європейських країн – період середини 80-их – початку 90-их років. Виявами рубіжності стали: зміна структури домінуючих соціополітичних поділів та їхнього змісту, “розмерзання” партійної системи, протиставлення “старої” і “нової” політики, вирівнювання “сили” президентів і прем’єр-міністрів європейських країн, суттєве посилення ролі парламентів,

зростання значення позиції громадян у національному політичному процесі тощо. Оскільки визначений рубіж збігся з падінням “Берлінського муру,” то це сприяло процесові зменшення ідеологічного протистояння європейських партій. На зазначені тенденції суттєво вплинув процес пришвидшення і поглиблення інтеграційних процесів у середині Європейського Союзу та активна імміграція до країн Європи представників неєвропейських народів.

Соціополітичні поділи, властиві для європейських країн протягом першої та другої половини ХХ ст., які ґрунтувалися на: соціально-економічній, етнічній, релігійній, територіальній основах, на рубежі двох століть зазнали суттєвих трансформацій. Цими змінами стали – ослаблення значення соціально-економічного як універсального соціополітичного поділу; трансформація етнічного поділу в етномовний та етнічний; ослаблення суспільно-політичного значення відмінностей між містом і селом, центром і периферією, внаслідок чого зник тип поділів в європейських країнах при одночасному посиленні значення відмінностей між центром і регіонами та між регіонами, перетворенні цих відмінностей у підставу соціополітичного поділу в Бельгії, Іспанії, Італії та Сполученому Королівстві; інтеграції етномовного та регіонального поділів, що спричинило появу ефекту їхнього взаємного посилення в Бельгії, Іспанії та Сполученому Королівстві .

Означений рубіж збігся із переходом європейських країн до постматеріального етапу соціально-економічного розвитку. Відповідно в політичній сфері європейських країн визначилась тенденція, коли нові генерації громадян поставили на порядок денний питання про нездатність “традиційних” політичних партій, які домінували на національних політичних сценах після Другої світової війни, адекватно відповідати на актуальні виклики. Це призвело до привнесення в політичне життя “нових” проблем і цінностей, протиставлення “старої” і “нової” політики. Наслідком цього стало оформлення “нового” типу лівих партій, а з часом і правих партій. Загальним результатом нового етапу розвитку політичних систем європейських країн стало оформлення якісно відмінного соціополітичного поділу “нової” політики.

Розвиток процесів регіоналізму як загальна тенденція європейських країн, в поєднанні з наявними етнічними та етномовними поділами в Бельгії, Іспанії та Сполученому Королівстві призвів до гострого протистояння в площині регіон-центр у цих державах, коли наочним стало прагнення до національно-державного відокремлення Фландрії в Бельгії, Каталонії та Країни Басків в Іспанії та Шотландії в Сполученому Королівстві в межах/відповідно до прийнятих у цих країнах демократичних механізмів суспільно-політичного життя.

Спільною тенденцією усіх європейських країн є послаблення і вирівнювання сили/політичної ваги президентів. Вирівнювання їхніх повноважень відбувається на низькому/слабкому рівні, коли позиції президентів, як глав держав, мають тенденцію до послаблення. Одночасно здатність глав держав вирішально впливати на політичну ситуацію у випадках кризових ситуацій зберігається і засновується не лише на нормах права, а й на потребах ситуації, традиціях.

Суттєві відмінності в обсязі повноважень, здатності впливати на суспільно-політичні процеси національних країн, зумовлені діючою нормативно-правовою базою, особливостями та традиціями політичного розвитку, зумовили існування трьох груп прем'єр-міністрів країн Західної Європи. Протягом зазначеного періоду ми можемо виділити тенденцію до зростання та вирівнювання сили/політичної ваги прем'єр-міністрів всіх європейських країн. Вирівнювання повноважень прем'єр-міністрів відбувається за рахунок однакової їхньої ваги у вирішенні загальноєвропейських питань, пріоритетності й обов'язковості загальноєвропейських рішень щодо національної площини тощо.

Одночасно з тенденцією зростання ролі глав урядів, відбувається і посилення значення урядів у політичному житті власних країн. В системі урядів, властивих країнам Західної Європи, можна виділити чотири типи – однопартійні та коаліційні уряди більшості і меншості. Уряди меншості є традиційними різновидами урядів європейських країн.

Країнам Західної Європи властива також сильна позиція парламентів у національному політичному житті та зростання ролі парламентських комісій.

Політичні партії продемонстрували здатність до постійної трансформації, відповідно до змін системи суспільних викликів. Вісімдесяти-дев'яності роки стали певним рубежем у партійному розвитку, який спричинив появу “нового” типу політичних партій, які стали символами “нової” політики. Попри прогнози кризи “старого” типу політичних партій вони зуміли пройти процес модифікації, так само як “нові” партії змушені були запозичити низку інституційних характеристик від “традиційних” партій. Сьогодні обидва типи не поділяють взаємовиключаючі відмінності, вони успішно взаємодіють на політичній арені власних країн.

З середини 90-их років простежується тенденція до зменшення відмінностей між національними партійними системами країн Західної Європи за показником ефективної кількості політичних партій; збільшилась кількість держав, де виборці надають великим (понад 15,0 %) партіям переважаючу підтримку; малі партії здебільшого пов'язані з новими суспільними викликами

та суспільними групами, стабілізували підтримку виборців, яка допомагає їм закріпитися на політичній сцені власних країн.

Відходять у минуле двопартійні та дво – і півпартійні системи, домінуючим типом партійної системи для держав Західної Європи сьогодні стала багатопартійна система з обмеженим плюралізмом.

Внаслідок поширення державного фінансування та тривалої належності обмеженої кількості політичних партій країн Західної Європи до формату урядової партії відбувається формування системи спільних інтересів політичних партій і держави, що сприяє перетворенню партій із з'єднувальної ланки між суспільством і державою у державно-суспільний інститут.

Проведений аналіз дає підстави стверджувати про зменшення дистанції між партійними системами західноєвропейських держав і про наявність тенденції до зростання подібних характеристик між партійними системами держав цього регіону. Домінуючим напрямом для всіх партійних систем європейських країн є посилення централізму, рух лівих і правих у минулому політичних партій до центру.

У середовищі лівих партій країн Європи за визначений період відбулися суттєві зміни. Якщо після Другої світової війни ці партії були представлені комуністичними та соціал-демократичними партіями за умови, що в південних країнах Європи домінували комуністичні партії, а в північних – соціал-демократичні, то наприкінці ХХ ст. домінуючими в усіх країнах стали соціал-демократичні партії. Натомість другою за силою впливу серед лівих партій стали – зелені. В програмно-ідейному плані соціал-демократичні партії мають тенденцію до переміщення в центр ліво-правого спектра, перетворюючись на ліво-центристські. Партії зелених дещо виходять за межі традиційного ліво-правого поділу, оскільки вони уособлюють постматеріальний напрям.

Для консервативних партій у програмно-ідейному плані властиве широке залучення засад лібералізму. Внаслідок цього родину консервативних партій можемо умовно поділити на дві групи, які між собою відрізняються за кількісними параметрами та за місцем у ліво-правому політичному спектрі. Консервативні партії північних/скандинавських країн відрізняються від партій цього спрямування інших європейських країн тим, що вони менші чисельно і за рівнем впливу та домінуючою ліберально-консервативною орієнтацією.

Правий спектр європейської політичної сцени сьогодні займають крайні праві партії. До головних їхніх характеристик належить антиіммігрантський і популістичний характер. Серед чинників, які призвели до появи цієї групи

партій, варто зазначити симетричність відповіді на появу та діяльність партій “зелених”, відповідно постматеріалістичні проблеми та виклики.

Домінуючою в європейських країнах є пропорційна виборча система, яка має багато різновидів. Попри суттєві відмінності застосування виборчих систем у кожній конкретній країні, всі вони відповідають і забезпечують демократичний розвиток, зорієнтовані на всебічне врахування позиції та преференцій громадян, спрямовані на забезпечення відповідальності політичних акторів. Виборчу систему вони трактують як визначальний чинник політичних змін на національному рівні.

Активна імміграція до європейських країн представників неєвропейських країн спричинила низку нових політичних проблем. Ці проблеми, пов’язані з труднощами цивілізаційної інтеграції та ідентифікаційними альтернативами, сприяли виділенню нової лінії соціополітичного поділу на підставі ставлення до іммігрантів. Політичними репрезентантами антиіммігрантських вимог і дій стали крайні праві політичні партії. Їхніми опонентами виступають передусім партії зелених та соціал-демократичні і ліберальні партії.

Простежується тенденція зростання частки свідомої/критичної участі громадян у політичному житті, коли підставою участі перестає бути групова належність. Одночасно посилюється тенденція використання інституту референдуму та народної ініціативи в політичному житті. Важливим інструментом захисту прав громадян впливати на владу і політичне життя власних країн став інститут омбудсмена.

Отже, проведений аналіз дає змогу нам констатувати, що європейським країнам притаманний процес поступового зменшення традиційних відмінностей, властивих національним політичним системам. Результатом дії цієї тенденції є збільшення подібних характеристик, вирівнювання статусів і функцій національних політичних інститутів, їх уніфікація. Тобто, сформульована нами на початку нашого дослідження гіпотеза знайшла підтвердження.

В основу лекції взято положення і висновки висвітлені у таких публікаціях :

Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційний вимір. – Львів: Тріада плюс, 2004. – 392 с.

Тема 8. Становлення та сучасний стан політичної системи США.

Мета: Проаналізувати особливості становлення політичної системи США, від першої половини XVIII століття до завершення Другої світової війни; прийняття Декларації незалежності і Конституції, Білля про права, інших поправок до конституції; громадянську війну у США; політичні перетворення 1890-1912 років, економічну кризу 1929-1933 років. Розглянути характерні особливості сучасної політичної системи США; Інститут Президентства; Боротьба партій за владу і партійну систему США. Порівняти політичні і правові норми, рівень політичної культури суспільства та взаємовідносини місцевих і федеральних органів управління, розподіл повноважень.

Література: 9; 15; 64; 65; 66; 72; 75; 85; 86; 90; 107.

Питання для обговорення:

1. Особливості становлення політичної системи США, від першої половини XVIII століття до завершення Другої світової війни.
2. Прийняття Декларації незалежності і Конституції, Білля про права, інших поправок до конституції. Громадянська війна у США.
3. Політичні перетворення 1890-1912 років, економічна криза 1929-1933 років.
4. Характерні особливості сучасної політичної системи США. Інститут Президентства. Боротьба партій за владу і партійна система США.
5. Політичні і правові норми, рівень політичної культури суспільства.

Література: 9; 15; 64; 65; 66; 72; 75; 85; 86; 90; 107.

Особливо актуальними є дослідження партійних систем країн, які мають значну політичну вагу у світі. До таких держав, без сумніву, відноситься США.

США - держава в Північній Америці. За площею - четверта у світі, після Російської Федерації, Китаю і Канади (територія країни - 9363,2 тис. кв. км). Сьогодні США найрозвинутіша економічна держава, в якій повністю склалося постіндустріальне суспільство. США вважаються провідною країною світу, їм належить роль єдиної "наддержави". Система права в США часто розглядається як зразкова, їй приписується наявність основних рис правової держави. 4 липня кожного року американці святкують свою незалежність. Коли вперше в історії святкування незалежності закінчилося, то ті, хто її здійснив, постали перед питанням її збереження. Вони пройшли через революційну війну і об'єднання тринадцяти незалежних держав в одну. Через одинадцять років багато з тих, хто

працювали на незалежність, зібралися у Філадельфії, щоб під ім'ям Конституційного Конвенту обговорити укріплення національної системи правління. Делегати Конвенту вирішили усунути існуючі статті Конфедерації, першої конституції нації, і запропонувати зовсім нову федеральну Конституцію. Але які насправді були причини і умови зміни функціонування політичної системи США?

Етапи розвитку

Колоніальний період американської політичної влади з самого початку характеризувався розвитком представницького правління, яке втілювалося в діяльності виборних асамблей. [8]Формально влада в королівських і власних колоніях втілювала модель змішаного правління, яке поєднувало теоретично три початки - монархічне, аристократичне і демократичне. Але співвідношення і реальне значення цих трьох компонентів мали серйозні відмінності від Англії (там вони втілювалися у монархії, палаті лордів та палаті общин).

Ключовою фігурою в управлінні колоніями був губернатор. Губернатори королівських і власних колоній володіли всією повнотою виконавчої влади, а також зберігали обширні законодавчі повноваження, перш за все володіли правом абсолютного законодавчого вето стосовно рішень колоніальних асамблей, як і правом їх скликання та розпуску.[8]

В якості другого компоненту американського змішаного правління виступали колоніальні ради. Вони призначалися губернаторами і затверджувались в Англії (винятком був Масачусетс, де рада обиралася нижчою палатою і затверджувалася губернатором, та Пенсильванія, де ради не було взагалі[8]). Ради поєднували в собі як виконавчі, так і законодавчі повноваження. В цілому ж в порівнянні з англійською палатою лордів ради постають швидше частиною «монархічної», ніж самостійної «аристократичної» гілки.

Сукупність наявних історичних фактів дозволяє, на мій погляд, дати висновок, що не лише в «монархічній» гілці колоніальної влади, але і в «демократичній» гілці влада зосередилася в руках вузького кола колоніальної еліти.

Як видно, демократичні риси американської політичної системи в колоніальний період залишалися слаборозвиненими. Політичний плюралізм в основній масі колоній існував і розвивався майже виключно в рамках верхнього класу, в результаті суперництва різних його угруповань і фракцій за владу.

Питання щодо політичної системи виявилось центральним в епоху Війни за незалежність та освіти США. З початком революції вперше в американській історії нижчі та середні шари білого населення зайняли (для еліти це було повною несподіванкою) самостійну політичну позицію та стали успішно

впливати на політичну владу.[8] У всіх штатах були схвалені республіканські конституції. Скрізь був знижений майновий ценз для виборців, в ряді випадків досить істотно. Важливим демократичним нововведенням було розширення в багатьох штатах норм представництва західних територій, в результаті чого вплив незаможних шарів на політичну владу ще більше посилювався. [4]

Ці швидкі демократичні нововведення призвели до серйозної зміни соціального складу політичної влади, в першу чергу і за перевагою нижчих палат законодавчих зібрань. За підрахунками Дж. Т. Мейна, частка представників верхнього класу в нижчих палатах знизилася з 60 до 35%, а представництво фермерів та ремісників збільшилося з 20 до 40%.[4] Демократи намагалися також підвищити нижні палати над верхніми.

Прихильникам демократичних нововведень вдалося переглянути традиційну форму розподілу органів, яка підвищувала виконавчу владу над законодавчою, і досягнути за допомогою конституцій революційного періоду підвищення вже законодавчої влади над виконавчою. Революційний період став унікальним прикладом того, як нижчі соціальні групи зуміли досягти певної переваги над верхніми в боротьбі за політичну владу.

Політичне підвищення малозабезпечених шарів було головним болем для американської еліти протягом всієї Війни за незалежність. Але лише після її завершення вона отримала реальну можливість серйозної зміни балансу сил та політичної влади на свою користь. Намагання еліти втілювалися у федеральній Конституції 1787 р.

Мотивація та ідеологія авторів конституції були достатньо складні та ґрунтувалися на трьох головних підвалинах: безперечна зацікавленість у перерозподілі політичної влади на користь американської еліти; дотримання доктрин Просвіти, твердий намір створити механізми, які запобігали можливості утвердження в США політичного деспотизму чи навіть авторитарного правління; політичний реалізм, який виявився в бажанні та можливості співвідносити свої власні світогляд та позиції з політичними установками та думками.[9]

Найважливішим нововведенням до американської політичної системи пост революційного періоду стало оформлення в 1790-1810-ті роки двопартійної системи, учасниками якої стали Республікансько-демократична партія на чолі з Джефферсоном та партія федералістів.[8] Її виникнення призвело до створення моделі політичного плюралізму, яка була характерною для всіх наступних етапів американської системи.

Поряд з новими шарами фермерства політичну активність почав виявляти і робочий клас, який звернувся у другій чверті XIX ст. до створення власних партій. А федералісти зійшли з історичної арени в результаті політичних помилок за період англо-американської війни 1812-1815 рр.[8]

Переродження республіканців з ліберально-демократичної партії, яке спиралося на коаліцію різноманітних соціальних шарів, в партію капіталістичної еліти, яка обслуговувала інтереси верхнього класу, було, в свою чергу, зумовлене фундаментальними соціально-економічними здвигами 1860-1870 рр.[16]

В прогресивну еру були схвалені різноманітні соціально-економічні та політичні реформи. Серед них виділялася XVI поправка до Конституції США, яка ввела федеральний податок та закон Клейтона, який з одного боку посилював антимонополістичні заходи по відношенні до об'єднань бізнесу, а з іншого боку, виводив із сфери дії антимонополістичного законодавства об'єднання робочих.[9]

Отже, розглянувши цей етап становлення політичної системи США можна сказати, що 20-ті роки стали епохою тріумфу індивідуалістичного капіталізму, а економічні успіхи сприяли вкоріненню серед американців консервативних настроїв, які, в свою чергу, сприяли відродженню моделі політичної влади, яка була характерною для останньої чверті XIX ст.

З 1930-х років до наших днів

В епоху після рузвельтського «нового курсу» зміцнилися інституціональні, нормативні, та процесуальні основи демократії. В 60-ті роки XX ст. затвердилось найдемократичніше виборче право. Чорним американцям були тоді повною мірою повернені права, які були відняті в них в кінці XIX - на початку XX ст. Надалі в деяких південних штатах були прийняті міри, в першу чергу зміна виборчих округів, яка забезпечила можливість розширення представництва чорношкірих громадян в органах влади. Прикладом такої міри стала зміна в 1992 р. виборчих округів в штаті Південна Кароліна, в результаті чого чорношкірим виборцям була забезпечена більшість в двох нових округах, від яких були негайно обрані два чорношкірі депутати в палату представників Конгресу США.[17]

Важливими демократичними заходами стали XXIV поправка до Конституції США, яка заборонила утискати надання виборчого права з уплатою якогось податку, та XXVI поправка, яка знизила віковий ценз до 18 років.[18]

На сучасному етапі різко зросла роль такого специфічного американського демократичного механізму, як праймериз (висування кандидатів на виборчі державні посади самими виборцями).

Значних змін відчула судова гілка влади. Повновладне владарювання судового консерватизму, характерне для наступаючої епохи, не спостерігалось ні на одному із сучасних етапів.

Вищеперераховане дає основу для висновку, що в новітній час позиція демократичних норм, процедур, інститутів значно зміцнилася. Але при всій важливості нормативно-процесуальних аспектів зміст демократії ними не вичерпується. Нагадаю її відому, яка співпадає з класичною, формулу, яку виголосив Авраам Лінкольн: «правління народу, безпосередньо народом та для народу».[18] Як же йде справа щодо реального впливу на владу і участю в ній народу, під яким класична демократична формула розуміє більшість суспільства? В новітній час головною формою реалізації народного суверенітету стали вибори. В американській політичній науці вкорінилася думка, що значні шість показників втягненості громадян в цю політичну форму. Це висування своєї кандидатури на виборчу посаду, прояв активності в прередвиборчій боротьбі, внесення грошових засобів на підтримку того чи іншого кандидата, приналежність до партії чи іншої організації, яка підтримує того чи іншого кандидата, агітація чи інші методи переконання друзів та оточення при обговоренні кандидатів та сама участь у виборах.

Проаналізувавши історію становлення політичної системи США можна з впевненістю сказати, що вона пройшла важкий шлях становлення. На її шляху траплялися різноманітні перепони, пов'язані з расизмом та розбратом населення. Проте влада справилася з цими проблемами і їй вдалося об'єднати народ задля досягнення стійкості та високої функціональності політичної системи

Правові засади

Основним документом, на якому базується вся політична система США стала Конституція 1787 року. Це одна з найстаріших конституцій у світі. Вона належить до так званих жорстких конституцій. Документ складається із власне Конституції, перших десяти поправок (Біллів про права) і другого циклу поправок. Конституція США, як і сама держава, створювалася в часи гострої боротьби. Першим конституційним документом, який діяв під час Війни за незалежність, були Статті Конфедерації. У травні 1787 р. за рішенням Континентального конгресу було скликано Конституційний конвент, який розпочав свою роботу у Філадельфії. У своїй діяльності цей орган привласнив засновницькі повноваження. У результаті Конституцію країни було прийнято і підписано 39 делегатами з 50.[4]

Нова Конституція мала три джерела: по-перше, ідеї французького просвітництва XVIII ст., передусім Вольтера, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є; по-

друге, британські традиції парламентаризму, верховенства закону, свободи особистості, що набули свого "оформлення" в теоріях Т. Гоббса і Дж. Локка; по-третє, власний історичний досвід молодих американських колоній і штатів, відображений в ідеях Т. Джефферсона, Дж. Медісона, А. Гамільтона та інших "батьків-засновників".[5]

Маючи таку солідну теоретичну базу, Конституція не стала "сухим" документом, зрозумілим лише політикам. Навпаки, вона свідомо написана простою і доступною мовою, адже Конституція існує перш за все для народу, а вже потім - для уряду.

Конституція США має логічну і точну побудову, вирізняється лаконізмом, не має зайвої деталізації. Вона складається з 7 статей, які, у свою чергу, мають частини (розділи).[29]

Перші три статті встановлюють форми влади: законодавчу (Конгрес, що складається із Сенату і Палати представників), виконавчу (президент) і судову (Верховний суд).

Стаття 4 визначає відносини між штатами, а також між штатами і федеральним урядом.

Стаття 6 за змістом є близькою до четвертої, оскільки характеризує природу і роль Конституції як "вищого закону країни".

Стаття 5 передбачає порядок доповнення і внесення змін до Конституції, а стаття 7 - порядок набрання Конституцією чинності після її ратифікації 9 штатами, тобто - від 12 штатів (за винятком Род-Айленду, що відмовився брати участь у Конвенті). У 1791 р. Конституцію доповнив "Білл про права" (поправки 1-10), який гарантує демократичні права та свободи людини.[6]

Аналіз змісту Конституції дає можливість виокремити принципи, що визначають політичний устрій і систему державної влади США:

- верховенство влади народу і закону;
- гарантії прав і свобод людини;
- поділ влади, система заборон і противаг;
- федералізм;
- механізм змін і доповнень Конституції шляхом внесення поправок.

Сполучені Штати спочатку сформувались як конфедерація 13 колишніх англійських колоній зі слабким центральним урядом. "Вічний союз" у

конфедеративному варіанті та без президентського поста, проіснувавши лише декілька років, показав свою повну нежиттєздатність. Зокрема, конфедерація призвела до фактичного розвалу фінансової системи і, як наслідок, до невдоволення й озброєних виступів соціальних низів. Конституція 1787 р. закріпила федеральний устрій союзної держави з набагато сильнішим урядом, системою поділу влади по горизонталі (законодавча, виконавча і судова) і вертикалі (федерація - штати), а також з постом президента, який наділявся всією повнотою виконавчої влади.[23]

Це порівняно короткий документ. Він включає перелік 29 прав. Поправка 1 містить перелік основних свобод: віросповідання, слова, друку, зборів, звернень із петиціями до уряду. У розділі 9 статті 1 міститься положення, яке не допускає якого-небудь припинення дії Habeas corpus - правила, запозиченого з англійської практики, згідно з яким людина може бути арештована лише із санкції суду.[20]

В інших поправках містяться основні правила недоторканності, захисту від злочинності та притягнення до відповідальності, а також здійснення судового процесу. Цікаво, що ці гарантії прав і свобод спрямовано перш за все на захист від свавілля влади, а вже потім - від інших посягань. Історія показала, що це вельми мудро. Як приклад можна згадати заходи, які одержали назву "маккартизм" і проводилися в США в епоху "холодної війни".[23]

Початковий принцип американської конституційної побудови полягає в тому, що саме народ - єдине джерело державності і влади, і саме народ є фундатором Конституції. Верховенство влади народу - фундаментальний принцип демократії, що означає, що держава повинна служити народу, а не народ державі. Влада народу виявляється у формі як безпосередньої демократії (зборів виборців, самоврядування, політичної ініціативи, референдуму, анкетування й опитувань виборців), так і представницької демократії, шляхом передання владних повноважень державним органам і особам, що обираються. Американці прямим голосуванням обирають і вищих посадовців - президента, губернаторів, мерів, а також членів муніципалітетів, радників, директорів, суддів та ін. Так, на 1990 р. у США налічувалося понад 500 тис. виборних посадовців.[7]

Американська держава базується на республіканській формі правління. У Конституції США, а саме в статті 4 затверджується: "Сполучені Штати гарантують кожному штату в справжньому Союзі республіканську форму правління".[9] Республіканська форма правління в США реалізувалася у вигляді президентської республіки: президент республіки - глава держави й

уряду; уряд не несе відповідальності перед Конгресом; президент не володіє правом розпустити палати Конгресу.

Згідно з Конституцією США, федералізм є подвійною формою державного устрою із функціональним і територіальним поділом влади. Федералізм є, так би мовити, компромісом між двома іншими формами політичного устрою: унітарною і конфедеративною. В унітарній державі всю повноту влади зосереджено в руках центрального уряду. В альтернативній формі (конфедерації) загальний центральний орган - Рада конфедерації - обговорює лише питання загальної політики і виконує швидше рекомендаційну роль стосовно до своїх суверенних членів, а всю повноту влади сконцентровано в них. За федералізму між центральним і місцевими урядами існує встановлений Конституцією і законами поділ владних повноважень і функцій.[19]

Укладачі Конституції США чітко розподілили повноваження, якими був наділений федеральний уряд, а всі "інші" (без деталізації і переліку) віддали у відання влади штатів. Таким чином, центральному уряду належить виключне право здійснення зовнішньої та оборонної політики, надання громадянства США іммігрантам, емісії грошей і контролю грошового обігу, забезпечення внутрішньої безпеки, визначення національних пріоритетів та ін.

До компетенції штатів належать такі сфери, як цивільне і кримінальне законодавство, організація народної освіти, охорона здоров'я, забезпечення громадського порядку, будівництво і підтримання доріг і комунікацій, контроль над використанням землі і природних ресурсів тощо.[20] Деякі функції, наприклад оподаткування або екологічна безпека, належать і центру, і штатам. Взагалі система розподілу державних доходів і витрат між центром і штатами є досить чіткою і послідовною: певні рівні влади мають певні джерела надходження до бюджету, тим самим уникаючи конфліктного розподілу.

Важливо, що навіть за наявності у штатах усіх атрибутів суверенітету (герби, прапор тощо) стаття 4 Конституції недвозначно встановлює повний та істинний суверенітет тільки на федеральному рівні, усі федеральні закони і договори союзу повинні виконуватися на всій території США в будь-якому штаті.[10] Спочатку це викликало жорсткі розбіжності і навіть призвело до Громадянської війни 1861-1865 рр., що була найбільш кровопролитною з тих, які коли-небудь проходили на території Америки, і посіяла найбільший за всю історію розбрат між громадянами країни.[9] Проте, з тих пір цей пункт неминуче виконувався штатами. Зазначене положення розглядається як наріжний камінь існування і функціонування американської федерації.

За основу побудови системи державної влади було взято принцип розподілу влади, який в американських умовах трансформувався в так звану систему

заборон і противаг. У Конституції було проведено організаційний поділ між трьома гілками влади - Конгресом, президентом і Верховним судом, кожній з яких було надано можливість діяти самостійно в конституційних рамках. Встановлені відносини між названими органами мали (і мають) на меті запобігти посиленню одного з них за рахунок іншого і перешкодити одній із частин цієї системи діяти в напрямі, протилежному напрямам інших органів. Фактичні відносини між трьома основними органами влади - Конгресом, президентом і Верховним судом - постійно змінюються, але сам принцип поділу влади залишається непорушним.[16]

"Усі встановлені тут повноваження законодавчої влади належать Конгресу Сполучених Штатів, який складатиметься із Сенату і Палати представників".[11] Але Конституція говорить не про законодавчу владу взагалі, а лише про повноваження законодавчої влади, вказані в самій Конституції. Отже, Конгрес має обмежені законодавчі повноваження. Це зумовлено тим, що в США є ще 60 законодавчих зборів штатів, які законодавствують відповідно до своїх повноважень.

"Виконавча влада здійснюється президентом...", його повноваження є достатньо об'ємними. У його безпосередньому підпорядкуванні - весь державний апарат управління (міністри, глави численних відомств), він безпосередньо керує величезним виконавчим апаратом. Президент республіки і виконавчий державний апарат утворюють у США президентську владу. Президент формує уряд - адміністрацію, виконавчі правління.[15] Цей орган має лише консультативні повноваження, президент не зобов'язаний дотримуватися його порад, адміністрація не приймає жодних урядових актів.[13]

Отже, Сполучені Штати Америки -- це найстаріша федерація у світі, яка складається з 50 штатів. Це конституційна республіка й репрезентативна демократія, в якій правила більшості регулюються правами більшості і захищаються законом. Керівництво регулюється системою стримувань і противаг, яка визначена конституцією Сполучених Штатів. Остання служить найвищим офіційним документом країни. Автори конституції, розробленої в 1787 році, хотіли добитися, щоб жодна людина, жодна група людей не мала б занадто багато повноважень, тому вони вдалися до ступеневої системи влади. В американській федеральній системі громадяни країни, як правило, підкорюються трьом рівням влади: федеральній, штатній і місцевій. Обов'язки місцевої влади розподілені між округом та муніципальною владою. На національному рівні влада ділиться на три незалежні гілки --судову, законодавчу і виконавчу.

Виконавча влада

Як уже згадувалося, виконавча влада в Сполучених Штатах належить президенту. Президент США є главою держави й уряду. Його повноваження у сфері державної діяльності достатньо великі. У його безпосередньому підпорядкуванні - весь державний апарат управління.

Президент США обирається непрямим шляхом строком на 4 роки. Одна і та сама особа може обиратися на посаду президента не більше двох разів. Кампанія виборів президента розпочинається задовго до того, як виборці прийдуть на виборчі дільниці, щоб проголосувати. Президентські вибори у Сполучених Штатах є двоступеневими.[4] Спочатку населення обирає членів колегії виборщиків, які у свою чергу обирають президента та віце-президента держави. У перших числах листопада виборці голосують у штатах. У кожному штаті обирається стільки виборщиків, скільки обрано представників і сенаторів від штату в Конгрес. Для цього встановлюються багатомандатні виборчі округи (один штат - один округ) і застосовується мажоритарна система відносної більшості. За цієї системи список виборщиків від однієї партії, який одержав відносно більше голосів, ніж інші списки, завойовує всі місця від цього штату в колегії виборщиків.[4]

Коли стає відомою кількість виборщиків, обраних від кожної партії, фактично визначається, хто з кандидатів стане президентом. Це пов'язано з тим, що в американській практиці виборщик розглядається не як делегат виборців, який може вільно виявити свою волю, а як агент партії, зобов'язаний голосувати за кандидата тієї партії, від якої він обраний.[4]

У середині грудня виборщики збираються в столицях штатів і голосують бюлетенями за президента і віце-президента. Результати голосування у штатах направляють голові сенату. У присутності членів Конгресу результати підсумовуються й офіційно повідомляються. Обраним президентом визнається кандидат, що одержав абсолютну більшість голосів виборщиків.

Обраний у середині грудня президент вступає на посаду 20 січня наступного за виборами року.[32] Такий тривалий термін необхідний, щоб президент міг сформувати президентську адміністрацію або виконавче правління. Перед вступом на посаду президент складає таку присягу: "Я урочисто присягаюся, що сумлінно виконуватиму обов'язки Президента Сполучених Штатів і всіма своїми силами підтримуватиму, охоронятиму і захищатиму Конституцію Сполучених Штатів".[32]

Якщо жоден претендент не набере абсолютної більшості голосів, застосовується екстраординарна процедура призначення президента і віце-президента. Обрання президента з числа трьох кандидатів, що набрали найбільшу кількість голосів, здійснює Палата представників. В аналогічній

ситуації віце-президента з числа двох кандидатів, що набрали найбільшу кількість голосів, обирає Сенат.[13]

Важливим елементом американської виборчої системи є двопартійність, що склалася історично. Постійне суперництво і протиборство партій веде до їх взаємоконтролю на всіх рівнях влади і, з іншого боку, не дає розпорошення і не викликає подиву виборців, який створює багатопартійна система. Партія меншості в США контролює урядову більшість, обидві фракції Конгресу - президента і виконавчу владу.[13]

Нерідко (наприклад, за президентів Р. Рейгана і Дж. Буша) більшість у Конгресі належала опозиційній до президента партії. В аналогічному становищі опинилася в 1995 р. адміністрація президента-демократа Клінтона.[9]

Конституція США надає президенту широкі повноваження виконавчої влади. Він "забезпечує точне дотримання законів і визначає повноваження всіх посадовців Сполучених Штатів".[5] Подібна загальна формула конституційної компетенції дає можливість президенту розширювати її шляхом делегування повноважень з боку Конгресу ("надзвичайні повноваження"), а також на основі так званих "повноважень, що мають на увазі", які відповідають духу Конституції, впливають із практики її застосування.

Прерогативи президента США як глави президентської республіки є більш значними, ніж президентів у парламентських республіках. Як вищий посадовець він представляє державу у відносинах з іншими державами ("за порадою і за згодою сенату"), призначає дипломатичних представників та відкликає їх.[9] Президент має право провадити переговори з іноземними державами і укладати міжнародні договори (деякі з них належать до угод виконавчої влади і не підлягають ратифікації сенатом). Він є головнокомандувачем збройних сил і національної гвардії; причому ця правомочність існує не номінально, а реально. Він наділений правом помилування і відстрочення виконання вироків, нагороджує медалями. Президент США як глава держави призначає міністрів ("за порадою і за згодою сенату"), які несуть відповідальність перед ним і можуть за його волевиявленням бути звільнені з поста в будь-який час. Він призначає членів Верховного суду і багатьох інших посадовців "за порадою і за згодою сенату". Нижчі посадовці призначаються президентом одноосібно, без "поради і згоди" сенату.[7]

Президент направляє Конгресу послання, в яких повідомляються відомості про становище в країні й обґрунтовується прийняття Конгресом необхідних законів. Конституційне положення: "Президент... рекомендує до його розгляду такі заходи, які він визнає необхідними і доцільними..." фактично закріплює за ним

право законодавчої ініціативи. Президент США має право скликати Конгрес на надзвичайні сесії. Президент промульгує закони, прийняті Конгресом. При цьому йому надано право у разі незгоди із законом повертати його на повторний розгляд у Конгрес (відкладальне вето). У разі подолання вето президента палати Конгресу повинні повторно схвалити вказаний закон 2/3 голосів. В умовах США жодна з партійних фракцій не володіє 2/3 голосів, а тому відкладальне вето є вельми ефективним засобом "заборони" президентом законодавчої діяльності Конгресу.[11] Багаторічна практика свідчить, що Конгрес долає не більше 7-11 % вето президента. Президентське вето може бути застосоване до будь-якого закону, окрім поправок до Конституції. Президент зобов'язаний затвердити закон протягом 10 днів; якщо у вказаний термін він цього не зробить, закон вважається затвердженим.[11]

Іншою важливою функцією президента є законодавча. За Конституцією президент не наділений у чіткій формі правом законодавчої ініціативи, проте в післявоєнний період його законодавча роль значно посилилася. До обов'язків президента увійшли розробка і внесення проекту федерального бюджету на розгляд Конгресом. Розробку проекту бюджету здійснює адміністративно-бюджетне управління.

Звернення президента до Конгресу з бюджетним посланням транслюється на всю країну і виконує важливу роль у формуванні підтримки виборцями президентської програми і здійснення тиску на Конгрес знизу. Цю тактику успішно використовував Р. Рейган на початку 80-х років, коли швидко домігся затвердження Конгресом своєї новаторської на ті часи програми, що одержала назву "рейганоміка".[27] Ця програма, спрямована серед іншого на значне скорочення соціальних програм федерального уряду, тобто на звуження влади згадуваних "потрійних союзів" у внутрішньополітичній сфері, не могла не викликати сильної протидії з їх боку.

Президент одержує за свою роботу платню (400 тис. дол. на рік)[16], яка, за Конституцією, протягом його чотирилітнього перебування на посту не може бути ні збільшена, ні зменшена. Крім того, президенту виділяється 50 тис. дол. на додаткові витрати, які оподатковуються, і 100 тис. дол. (не оподатковуваних) - на транспортні витрати. Після залишення поста президента йому виплачується довічна пенсія у розмірі 70 тис. дол. на рік, надаються і деякі інші пільги.

Президент США не несе політичної відповідальності перед Конгресом. Як записано в Конституції, президент може бути усунений з посади, лише якщо він буде засуджений у порядку імпічменту, у разі визнання винним "у зраді, хабарництві або інших тяжких злочинах і провинах". Імпічмент - це особлива процедура притягнення президента до відповідальності, а також деяких інших

вищих цивільних посадовців (міністрів, послів, федеральних суддів).[20] Фактично імпічмент представляє квазісудові повноваження Конгресу. За цією процедурою палата представників приймає резолюцію про порушення імпічменту і формулює обвинувальні статті імпічменту. Рішення ухвалюється простою більшістю голосів депутатів. Потім затверджені "статті імпічменту" передаються в сенат, який зобов'язаний прийняти справу до розгляду і винести ухвалу по суті справи. У разі порушення справи про звинувачення президента в сенаті головує не віце-президент, а голова Верховного суду. Якщо особа визнається винною, то вона усувається від посади і позбавляється права посідати будь-яку посаду у федеральному державному апараті. Особа, засуджена у порядку імпічменту, може притягатися до кримінальної відповідальності на загальних підставах.[19]

В історії США процедура імпічменту стосовно президента застосовувалася лише двічі. У 1868 р. до відповідальності притягнувся Е. Джонсон.[23] Він обвинувачувався в протизаконній спробі звільнити військового міністра. Для визнання його винним не вистачило лише одного голосу. Тривалий час застосовувався не імпічмент, а лише загроза його здійснення. Так, саме готовність Конгресу почати процедуру імпічменту була поштовхом до відставки президента Річарда Ніксона після "уотергейтського скандалу" в 1974 р.[23]

Другий раз імпічмент було розпочато проти президента Вілла Клінтона. Основним звинуваченням проти нього було те, що він увів в оману суд, який розслідував справу про його скандальні стосунки з практиканткою Білого дому Монікою Левінські. Проте сенат не затвердив усунення Вілла Клінтона, оскільки для цього не вистачило двох голосів.[23]

Президенту як главі виконавчої влади підпорядкований складний і розгалужений апарат федеральних міністерств і відомств, який налічує більш як 3 млн державних службовців. Ця величезна бюрократична піраміда складається з елітного шару, змінюваного з приходом до влади іншої партії, - адміністрації (приблизно 600 політично значущих посад, кандидати на які призначаються президентом або його підлеглими за "порадою і згодою" сенату або без нього) і численної армії федеральних урядовців, що постійно перебувають на державній службі. Про них варто розповісти докладніше, оскільки вони виконують важливу роль у здійсненні президентської влади. У США за цією частиною апарату управління утвердився термін "кар'єрна бюрократія". Ці урядовці поступово просуваються посадовими сходами від перших до вищих класів, одержуючи на верхньому рівні щорічну платню приблизно 60 тис. - 80 тис. дол. [9]Звільнити або піддавати переслідуванню з політичних мотивів кар'єрного урядовця президент або політичні призначенці не мають права відповідно до

закону про цивільну службу 1883 р. Цей самий закон вимагає від кар'єрного чиновництва політичної нейтральності щодо адміністрації. Будь-якому федеральному службовцю, включаючи президента, законом заборонено використовувати федеральні відомства для вчинення будь-якої дії або впливу на виборчий процес, виборчі кампанії і вибори.[6]

З 1939 до 1977 р. повноваження президента щодо реорганізації виконавчої влади фактично не обмежувалися. Згодом відповідно до закону за ним збереглося право на реорганізацію переважно другорядних структур виконавчої влади. Щодо великих реформ (ліквідація міністерств і незалежних адміністративних агентств тощо) то вони можуть проводитися за законом, установленим Конгресом.[10]

Керівництво зовнішньою політикою за Конституцією також зосереджено в руках президента. Йому належать прерогативи "укладати міжнародні договори за умови їх схвалення двома третинами присутніх сенаторів; за порадою і згодою сенату призначати послів та інших повноважних представників і консулів". Ці повноваження фактично закріплюють за президентом роль головного дипломата країни. Президент також наділений правом укладати міжнародні договори, які не вимагають ратифікації сенатом. Йому належить право визнавати або не визнавати іноземні уряди.

Зосередження зовнішньополітичних прерогатив у руках федерального уряду відповідає одному з основних принципів американської державності - принципу федералізму. Конституцією окремим штатам забороняється мати власні збройні сили (за винятком національної гвардії і поліції), займатися зовнішньополітичною діяльністю, друкувати власні грошові знаки.[6] Президент, розробляючи і здійснюючи зовнішньополітичний курс, тісно співпрацює з Конгресом. Часто основні зовнішньополітичні рішення є складним, багатобічним компромісом між інтересами президента, його союзників у Конгресі, бюрократією різних зовнішньополітичних відомств, що конкурують між собою, політичних угруповань поза урядом і громадською думкою. Як головнокомандувач збройних сил країни президент втілює інший важливий принцип державності - підлеглість військових цивільним особам навіть у сфері оборони.

Уряд США, з погляду його внутрішньої структури, організований за так званою континентальною системою, тобто до його складу входять усі глави центральних відомств із загальнонаціональною територіальною юрисдикцією. Американська Конституція нічого не говорить про цей орган. Проте до кінця двократного президентства Дж. Вашингтона адміністрація стала звичним

елементом державного життя і набула рис уряду, хоча не мала жодних формальних правових підстав для свого існування.[10]

Сьогодні до складу адміністрації входять 13 департаментів. Окрім 13 глав виконавчих департаментів, її членами є президент і віце-президент. Президент може надавати ранг міністра деяким іншим вищим федеральним урядовцям.[12]

Американська адміністрація є суто дорадчим органом, оскільки всі рішення в межах повноважень виконавчої влади ухвалюються лише одноособово президентом. Фактично процес ухвалення рішень може здійснюватися президентом і без участі уряду в повному складі. Для цього президенти часто створюють вузькі дорадчі колегії, що складаються з найбільш довірених людей.

Уряд не має конституційного статусу. Конституція закріпила право президента "зажати думку... від вищого посадовця в кожному виконавчому департаменті...". Міністри призначаються президентом "за порадою і з відома" Сенату. Кабінет не приймає ніяких урядових актів.[10]

У висновку можна сказати, що виконавча влада відповідає за виконання законів на всій території країни. Вона представлена в особі президента, віце-президента, кабінету міністрів і незалежних агентств. Глава виконавчої влади - президент - зобов'язаний піклуватися «про точне виконання законів», і «захищати конституцію». У цьому йому допомагає широка мережа федеральних департаментів і агентств - приблизно 4 млн чоловік.

Законодавча влада

Представником законодавчої влади в США є Конгрес. Конгрес США складається з двох палат - Палати представників і Сенату, він обирається на основі загальних рівних і прямих виборів таємним голосуванням.

Палата представників є органом загальнонаціонального представництва. Палата представників у складі 435 депутатів обирається строком на два роки в перший вівторок після першого понеділка листопада кожного парного року в одномандатних округах. Між штатами депутатські місця розподіляються пропорційно до чисельності населення. Перерозподіл місць здійснюється раз на десять років за підсумками перепису населення. Виборчі округи у виборах до Палати представників повинні мати рівну, по можливості, кількість населення.[15]

Нині квота представництва становить 520 тис. осіб. Найбільше представництво мають штати Каліфорнія (45), Нью-Йорк (34), Техас (27), Пенсільванія (23) та Іллінойс (22). Ряд штатів - Аляска, Вермонт, Вайомінг,

Делавер, Південна і Північна Дакота - мають по одному представнику. Це мінімальна норма представництва за Конституцією.[25]

Крім повноправних членів до палати обираються по одному делегату від Федерального округу Колумбія, о-ва Гуам, Віргінських о-вів, Східного Самоа і Пуерто-Рико. Вони мають право брати участь у роботі палати та комітетів, але позбавлені права голосу.[4]

Депутатом може бути обрана особа, що є громадянином США не менше семи років, досягла 25 років і проживає в штаті, де знаходиться її виборчий округ.[4]

Сенат є органом представництва штатів і складається зі 100 сенаторів: кожен штат обирає по два сенатори строком на 6 років одночасно з палатою представників. Проте сенат оновлюється на 1/3 кожні два роки. Сенатором може бути вибрана особа, що є громадянином США не менше дев'яти років, досягла 30 років і проживає в штаті, від якого обирається.[6]

Кожна палата Конгресу має внутрішню розгалужену систему допоміжних органів, які покликані сприяти виконанню конституційних повноважень: голови палат, комітети, партійні фракції, адміністративно-технічні служби.

Головою палати представників є спікер, формально обраний палатою. Його обрання визначене заздалегідь, оскільки він є представником партійної фракції більшості в палаті. Спікер палати представників - "третя" посадова особа в державі.[15] Він займає пост президента вслід за віце-президентом у разі вакансії. У сенаті головує за посадовим становищем віце-президент. У разі його відсутності обирається тимчасовий голова від партійної фракції більшості.

Важливу роль у діяльності Конгресу виконують комітети: об'єднані, комітети всієї палати, спеціальні, погоджувальні, постійні. Об'єднані комітети включають членів обох палат Конгресу (економічний, з оподаткування, з бібліотеки Конгресу) і координують діяльність палат Конгресу в певній сфері. Комітет усієї палати - це засідання палати у повному складі, що виступає як комітет, щоб прискорити проходження якого-не-будь законопроекту. При цьому обговорення питання проходить за регламентною процедурою комітету. Спеціальні комітети мають тимчасовий характер. Вони створюються для вирішення конкретного питання. Погоджувальні комітети фундуються обома палатами у разі виникнення розбіжностей між ними з певного питання.[7]

Вирішальна роль у законодавчій діяльності Конгресу належить постійним комітетам палат. У палаті представників створено 22 постійні комітети. У сенаті працює 16 постійних комітетів. Постійні комітети визначають долю

кожного законопроекту. Практика свідчить, що 90 % законопроектів, схвалених постійними комітетами, приймається палатами без поправок.[15]

Компетенцію Конгресу США встановлено Конституцією в розділах 8 і 9 ст. 1, а також визначено поправкою 16.[6]

Вони можуть бути представлені дещо спрощеною схемою: 1) прийняття законодавства; 2) бюджет і фінанси; 3) формування апарату виконавчої і судової влади; 4) контроль за діяльністю урядового апарату; 5) здійснення квазісудових функцій; 6) регулювання міжурядових відносин. До цього переліку слід додати функції, які не відображені в Конституції, але багато в чому визначають роль Конгресу. До таких неконституційних функцій можуть бути віднесені представництво партій, соціальних прошарків і груп, громадських і професійних організацій; участь у формуванні громадської думки; визначення політичної лінії розвитку тощо.[7]

Законодавчі акти Конгресу США називаються біллі. Білль - законопроект, прийнятий в однаковій редакції обома палатами, після схвалення президентом або подолання його вето білль стає законом (актом, статутом). Прийняття в США нормативних актів вищої юридичної сили у вигляді біллів є своєрідною даниною англійській традиції. Ці документи поділяються на публічні й приватні. Перші є актами загальної дії, другі - актами індивідуального застосування або локальної дії.[5]

Слід зазначити, що в рамках американської моделі системи поділу влади законодавчий процес жорстко залежить від президента. Глава держави тією або іншою мірою ініціює близько 30 % законопроектів[27], щорічні послання президента визначають принципові напрями законотворчості.

Фінансові повноваження Конгресу полягають у праві встановлювати і стягувати податки, мита й акцизні збори однаково на всій території США, сплачувати борги, робити позики, карбувати монету, регулювати вартість валюти США, встановлювати покарання за підробку державних цінних паперів і монет. Разом із тим підготовку проекту бюджету повністю зосереджено в руках виконавчої влади. Проте, розглядаючи бюджет у палатах, конгресмени мають право значно коригувати запрошені суми асигнувань.

У Сполучених Штатах існує оригінальний інститут імпандмент. Він полягає у відмові президента витратити гроші, виділені згідно із законом Конгресом. Законодавче регулювання подібної ситуації було визначене лише 1974 р.[5] Відповідно до закону президент у разі бюджетного конфлікту зобов'язаний звернутися до Конгресу зі спеціальним посланням, у якому Дається пояснення причин, що викликали відмову від використання або

припинення витрачання асигнованих коштів. Подолати "саботаж" президента Конгрес може, прийнявши білл, який санкціонує асигнування.[9]

Повноваження в галузі економіки і торгівлі включають прерогативи приймати одноманітні закони з питань про банкрутство, регулювати торгівлю з іноземними державами і між окремими штатами.

Військові повноваження означають право оголошувати війну, формувати і забезпечувати армію, створювати й утримувати військово-морський флот. Президенти упродовж усієї американської історії багато разів (близько 200)[9] використовували збройні сили за кордоном без оголошення Конгресом війни. Навіть якщо такі акції означали грубе нехтування міжнародного права і прав людини, але обіцяли або створювали високу підтримку громадськості усередині країни, вони без коливань вдавалися до військової сили, ігноруючи світову громадську думку, і виправдовували такі дії національними інтересами. Так було у В'єтнамі, коли заявила про себе ніксонівська "мовчазна більшість", і в результаті президент затягнув американську участь у війні ще на декілька років; так було на Гренаді та під час бомбардування Лівії, так було в Панамі.[25]

Крім того, Конгресу належать повноваження, що стосуються регулювання порядку набуття громадянства США, установи федеральних судів.

Цей перелік не є вичерпним. Адже, визначивши повноваження, творці Конституції записали, що "Конгрес має право... видавати всі закони, які будуть необхідні і доречні" для реалізації цих повноважень. Зазначене конституційне положення дає можливість конгресу розширювати свою компетенцію.[10]

Разом із тим Конституція встановила для Конгресу низку заборон: не присвоювати дворянські титули, не порушувати процесуальних прав громадян, не обкладати податком або митом товари, що вивозяться зі штату, не видавати грошей з казначейства інакше, як на основі закону.

Донедавна Конгрес володів так званим "законодавчим вето". За допомогою його Конгрес міг анулювати або припинити дії актів виконавчої влади, приймаючи як резолюції обох або однієї з палат. Проте в 1983 р. Верховний суд США визнав його застосування неконституційним, нуліфікувавши (тобто анулювавши) положення майже 200 законодавчих актів Конгресу і позбавивши останнього дієвої форми контролю.[11]

Компетенція палат Конгресу не є однаковою. Лише до палати представників можуть вноситися фінансові законопроекти. Вона формулює також звинувачення у порядку імпічменту стосовно президента та інших вищих посадовців, обирає президента у випадку, якщо жоден кандидат не одержить

абсолютної більшості голосів виборців. Верхня палата також наділена виключними повноваженнями. Лише сенату належить право ратифікувати міжнародні договори, затверджувати призначення на вищі посади в державі, здійснювані президентом, вирішувати питання про винність посадовця у порядку імпічменту, обирати віце-президента, якщо жоден кандидат не одержить абсолютної більшості голосів виборців. Сенат розглядається як орган, що представляє інтереси штатів і забезпечує спадкоємність державної влади, для цього сенат обновляється частинами.[25]

Конгрес реалізує свої повноваження шляхом прийняття законів і резолюцій. Законодавчий процес у Конгресі США реалізується, як і в багатьох інших державах, у таких стадіях: внесення законопроекту, обговорення і прийняття. Право внесення законопроекту мають лише члени палат. Причому законопроекти, як правило, вносяться одночасно представниками і сенаторами. Практично законодавча ініціатива членів Конгресу багато в чому визначається посланнями президента республіки, в яких прямо вказується, які закони слід прийняти. Обговорення проходить у трьох читаннях. Перше читання є формальним: законопроект реєструється, інформуються члени палат, і законопроект направляється в постійні комітети. Під час другого читання вносяться поправки. У третьому читанні відбувається обговорення законопроекту з внесеними поправками, внесення поправок (окрім редакційних) у третьому читанні не допускається. Після цього законопроект ставиться на голосування. Третя стадія - прийняття законопроекту. Після прийняття закону в кожній палаті він направляється на затвердження президенту.[19]

У разі виникнення розбіжностей між палатами за яким-небудь законопроектом із членів обох палат на паритетних засадах створюється погоджувальний комітет. Текст законопроекту, схвалений погоджувальним комітетом, палати змінити не можуть. Проте якщо палати знову виявлять незгоду, то створюється новий погоджувальний комітет або законопроект вважатиметься знехтуваним.

Палати американського Конгресу є рівноправними у законотворчості: усі закони приймаються за згодою обох палат.[10]

Отже, законодавча влада визначена першою статтею конституцією США, приймає нові і змінює вже існуючі закони. За конституцією, цим займається конгрес -- двопалатний парламент, що складається з сенату і палати представників. Члени обох палат безпосередньо обираються жителями штату, який вони представляють. Кількість представників від кожного штату залежить від кількості населення. Вибори в палату проходять раз на два роки.

Судова влада

Відповідно до Конституції, загальнонаціональна судова влада є обмеженою. Федеральні суди розглядають всі справи, які виникають у зв'язку з тлумаченням Конституції, законодавством та міжнародними договорами країни; справи, які стосуються іноземних дипломатів, які були акредитовані в США; справи, пов'язані з морським правом; всі суперечки, в яких однією із сторін є США; всі суперечки між двома чи більше штатами, між громадянами різних штатів, між штатом чи його громадянином та іноземними державами чи громадянами[12]. Одинадцята поправка до Конституції, прийнята в 1795, виключила з юрисдикції федеральних судів справи проти штатів, запроваджені громадянами інших штатів чи іноземних держав. Судова влада поширюється лише на розгляд справ та суперечок; суди не мають права ініціювати справи та надавати консультації.[12]

Тема 9. Становлення та сучасний стан політичної системи Росії.

Мета: Розглянути початок формування монархії в Росії та політичні реформи Петра I. Проаналізувати виникнення політичних партій Росії та їх вплив на формування політичної системи, Лютнева та Жовтнева революції 1917 року. З'ясувати особливості утворення радянської політичної системи в Росії та завершення існування однопартійної системи в Росії і початок реформування політичної системи. Проаналізувати сучасний стан політичної системи Росії.

Питання для обговорення:

1. Початок формування монархії в Росії. Політичні реформи Петра I.
2. Виникнення політичних партій Росії та їх вплив на формування політичної системи. Лютнева та Жовтнева революції 1917 року.
3. Утворення радянської політичної системи в Росії.
4. Завершення існування однопартійної системи в Росії і початок реформування політичної системи.
5. Аналіз сучасного стану політичної системи Росії.

Література: 1; 2; 18; 21; 28; 63; 65; 66; 72; 75; 86; 90; 96; 99; 104; 107.

Становлення політичної системи сучасної Росії

Згідно з Конституцією Російська Федерація є демократична федеративна правова держава з республіканською формою правління. Державна влада в Росії здійснюється відповідно до принципу її поділу на законодавчу, виконавчу і судову. Всі гілки влади є незалежними і взаємодіють між собою з використанням системи стримувань і противаг, спрямованих на виконання завдань, що стоять перед державою при дотриманні прав, свобод і законних інтересів громадян. Організація державної влади на основі принципу поділу влади дозволяє розподілити повноваження між самостійними і незалежними її гілками, посилити взаємний контроль органів державної влади, зробити процес функціонування державного апарату більш гласним і відкритим.

Оскільки Росія є федеративною державою, завдання та повноваження влади розподілені між її федеральними органами та органами державної влади суб'єктів Федерації.

Основні етапи політичного розвитку сучасної Росії. Хоча історія Росії налічує більше 1000 років, її сучасна державність сформувалася порівняно недавно, після розпаду Радянського Союзу в 1991 р Основними віхами, що відзначає процес її становлення, зазвичай вважають наступні події:

- 1985-1989 - лібералізація внутрішньої політики Радянського Союзу: від початку горбачовської "перебудови" до проведення загальних виборів народних депутатів СРСР, що утворили владну структуру, здатну скласти реальну опозицію Центральному комітету Комуністичної партії Радянського Союзу (ЦК КПРС) і його Політбюро;
- 1989-1991 - крах комуністичного режиму: від оформлення З'їзду народних депутатів СРСР до заборони КПРС і розпуску Союзу Радянських Соціалістичних Республік з формальним припиненням функціонування політичних інститутів колишнього режиму;
- 1991 - 1993 - період невизначеності, коли політичні інститути старого режиму вже припинили своє існування, а інститути нового ще тільки формувалися;
- 1993-1996 - становлення демократичного режиму: від розпуску З'їзду народних депутатів СРСР і прийняття Конституції РФ до всенародних виборів Президента РФ і початку функціонування нових інститутів **влади**.

2. Вищі органи федеральної влади Росії. *Поділ влади*, що є найважливішим принципом демократичного державного устрою, закріплено в ст. 10 Конституції РФ, яка каже самостійність всіх трьох гілок влади. Їх самостійність передбачає, що законодавча, виконавча і судова влади однакові за силою і можуть служити "противагами" але відношенню один до одного, тобто здатні взаємно стримувати претензії будь-який з гілок на володіння всією повнотою влади.

Форма державного устрою. Росія згідно з Конституцією РФ є демократичною державою з республіканською формою правління. Проте залежно від будови і порядку формування органів влади така держава може бути парламентських, президентських або змішаним. Різниця між ними, як уже зазначалося в параграфах 3.9-3.10, полягає в тому, що в парламентських державах центральну роль відіграє парламент, у президентських - президент, який є одночасно главою і держави, і уряду, а в змішаних президент формує уряд і призначає ключових міністрів, але безпосередньо роботою уряду не керує. У Росії встановлена змішана форма правління.

Президент РФ є главою держави, він визначає основні напрями внутрішньої і зовнішньої політики і представляє країну в міжнародних відносинах.

За Президентом конституційно закріплені важливі повноваження по відношенню до Уряду: він визначає склад Уряду, включаючи його голову; йому дано право призначати і звільняти членів Уряду; Голова уряду вправі вносити лише пропозиції про призначення та звільнення своїх заступників і федеральних міністрів; Державна Дума може лише дати згоду або відмовити у згоді на кандидатуру Голови Уряду, але сама не висуває кандидата і не вирішує питання про його призначення - всі рішення такого роду приймає Президент. Він же формує і очолює Раду Безпеки.

Апаратом президентської влади є Адміністрація Президента, територіальними органами - його повноважні представники в російських регіонах - федеральних округах. Представник Президента у федеральному окрузі забезпечує реалізацію конституційних повноважень глави держави в межах округу, є федеральним державним службовцем і входить до складу Адміністрації Президента. Він призначається і звільняється з посади Президентом.

Конституція РФ передбачає можливість стримувати неправомочні дії Президента РФ. У разі порушення Президентом чинного законодавства ст. 103 Конституції РФ дає право Державній Dumі висувати проти нього звинувачення і ставити питання про відмову його від посади. З іншого боку, ст. 109

Конституції РФ дає право Президенту на розпуск Dumі і призначення нових виборів. Таким чином, формується система стримувань і противаг, що оберігає від надмірної концентрації влади в одних руках або в одному владному органі.

Законодавча влада в Росії представлена Федеральними Зборами - двопалатним парламентом, що складається з Ради Федерації і Державної Dumі.

Рада Федерації - верхня палата - представляє інтереси всього багатонаціонального народу країни. У нього входять по одному представнику від представницького і виконавчого органу влади кожного із суб'єктів РФ. До відання Ради Федерації належать:

- Затвердження та зміна кордонів між суб'єктами Росії;
- Затвердження указів Президента РФ про введення воєнного та надзвичайного положень;
- Вирішення питання про використання Збройних Сил РФ за межами території РФ;
- Призначення виборів і відмова від посади Президента РФ;

- Призначення на посаду суддів Конституційного Суду України, Верховного Суду РФ і Вищого Арбітражного Суду РФ;
- Призначення на посаду та звільнення з посади Генерального прокурора РФ;
- Призначення на посаду та звільнення з посади заступника Голови Рахункової палати і половини складу її аудиторів.

Державна Дума - нижня палата - складається з 450 депутатів, що обираються строком на п'ять років. До відання Державної Думи ставляться:

- Дача згоди Президенту РФ на призначення Голови Уряду РФ;
- Вирішення питання про довіру Уряду;
- Заслуховування щорічних звітів Уряду РФ про результати його діяльності, у тому числі з питань, поставлених Державною Думою;
- Призначення та звільнення з посади Голови Центрального Банку РФ;
- Призначення та звільнення з посади голови Рахункової палати і половини складу її аудиторів;
- Призначення та звільнення з посади Уповноваженого з прав людини;
- Оголошення амністії;
- Висунення звинувачення проти Президента РФ для усунення його від посади.

Виконавча влада складається з органів, розподілених за трьома рівнями:

- Федеральні органи, найважливішим з яких є Уряд РФ;
- Органи виконавчої влади суб'єктів РФ, формовані самими цими суб'єктами;
- Органи місцевого самоврядування в міських і сільських поселеннях, містах, селищах, станицях і районах.

Уряд складається з Голови, заступників Голови і федеральних міністрів. Уряд відповідальний перед Президентом, який робить кадрові зміни у ньому, і перед Державною Думою, яка дає згоду на призначення Голови Уряду.

Уряд формується Президентом, тому термін його дії обмежений терміном перебування його при владі. Перед новообраним Президентом воно складає свої повноваження, і він формує новий Уряд. Однак Президент володіє правом достроково припинити повноваження Уряду і відправити весь кабінет у відставку.

Уряд РФ наділене значними повноваженнями, включаючи розробку і подання в Державну Думу федерального бюджету, забезпечення проведення єдиної державної політики у сфері економіки, культури, охорони здоров'я, управління федеральної власністю, здійснення заходів щодо забезпечення оборони країни, державної безпеки, реалізації зовнішньої політики.

Судова влада. Судова система Російської Федерації встановлюється Конституцією РФ і федеральним конституційним законом. Створення яких би то не було надзвичайних судів не допускається. З метою забезпечення незалежності судової влади Конституцією передбачено підпорядкування суддів лише Конституції РФ і федеральному закону, а також їх незмінюваність і недоторканність. Вищими органами судової влади РФ є:

- Конституційний Суд РФ;
- Верховний Суд РФ;
- Вищий Арбітражний Суд РФ.

Всі вищі судові органи формуються Радою Федерації з кандидатур, представлених Президентом. Вищі органи судової влади РФ займаються дозволом наступних питань.

Конституційний Суд РФ вирішує справи про відповідність Конституції РФ федеральних законів і нормативних актів Президента, Ради Федерації, Державної Думи та Уряду РФ, а також конституцій, статутів, законів та інших нормативних актів суб'єктів РФ. Конституційний Суд вирішує спори про компетенцію між органами державної влади та дає тлумачення Конституції РФ.

Верховний Суд РФ є найвищим судовим органом у цивільних, кримінальних, адміністративних та інших справах, підсудним судам загальної юрисдикції. Він здійснює судовий нагляд за діяльністю цих судів і дає роз'яснення з питань судової практики.

Вищий Арбітражний Суд РФ є найвищим судовим органом для розв'язання економічних суперечок та інших справ, розглянутих арбітражними судами. Він здійснює судовий нагляд за їх діяльністю і дає роз'яснення але питань судової практики.

Особливе місце в системі вищих органів державної влади займає *Прокуратура РФ*. Формально вона є органом виконавчої влади, по не підкоряється Уряду РФ. Прокуратура РФ становить єдину централізовану систему з підпорядкуванням нижчестоящих прокурорів вищестоящим і Генеральному прокурору, призначаються на посаду Радою Федерації РФ за поданням Президента РФ. Основна функція Прокуратури РФ - здійснення від

імені РФ наглядом за дотриманням Конституції РФ і законів, що діють на цій території.

Федеративний устрій Російської Федерації

Російська Федерація є єдиною державою. Її єдність визначається рядом положень, закріплених у ст. 4 Конституції РФ. Згідно з цими положеннями:

- Суверенітет Російської Федерації поширюється на всю її територію, що представляє єдиний політичний і економічний простір;
- Конституція РФ і федеральні закони мають верховенство на всій території РФ, що означає неприпустимість прийняття регіональних законів, які суперечили б федеральному законодавству;
- Російська Федерація забезпечує цілісність і недоторканність території, що означає неприпустимість дій, спрямованих на односторонню зміну статусу суб'єкта РФ.

Влада федеративної держави єдина. Однак здійснюється вона на основі закріпленого в Конституції РФ розмежування предметів ведення і повноважень. Є предмети ведення Російської Федерації, є предмети ведення її суб'єктів, є предмети спільного ведення.

Суб'єкти РФ рівноправні, однак мають два види статусів:

- Республіки визнаються державами і можуть мати свої конституції;
- Краю, області, міста федерального значення, автономні округи та автономна область мають свої статuti і законодавство.

У конституціях (статутах) суб'єктів РФ визначається їх статус, встановлюються основи адміністративно-територіального устрою, система органів державної влади, функції і повноваження цих органів та порядок їх формування.

Таким чином, Російська Федерація являє собою особливий, ускладнений тип федерації. На сьогоднішній день вона складається з 83 суб'єктів з різними державно правовими статусами. У неї входять: 21 республіка, 46 областей, 9 країв, 1 автономна область, 4 автономних округи і 2 міста федерального значення.

Взаємодія центру і регіонів (суб'єктів РФ) відноситься сьогодні до числа життєво важливих для Росії проблем. Принципами взаємодії центру і регіонів є:

- Рациональне поєднання інтересів Російської Федерації і її суб'єктів;

- Узгодження пріоритетів господарської, фінансової, соціальної, культурної, етнополітичної й науково-технічної політики;
- Підпорядкування інтересам федералізму регіональної бюджетно-податкової політики, відносин власності, використання земельних та інших природних ресурсів.

Місцеве самоврядування

Суть місцевого самоврядування в самостійному рішенні населенням питань місцевого значення. Складаючи одну з основ конституційного ладу правової держави, місцеве самоврядування дозволяє демократизувати управлінський апарат, ефективно вирішувати місцеві питання і забезпечувати врахування інтересів місцевих громад при проведенні державної політики, оптимально поєднувати інтереси і права людини та інтереси держави.

Згідно ст. 12 Конституції РФ місцеве самоврядування в межах своїх повноважень самостійно. Їм забезпечується вирішення питань місцевого значення, володіння, користування і розпорядження муніципальної власністю. Місцеве самоврядування здійснюється громадянами через виборні інші органи місцевого самоврядування.

Серед безлічі напрямків діяльності органів місцевого управління можна виділити наступні сфери:

- Комунальні служби (житло, водо-, тепло-, газопостачання та ін.);
- Транспорт і дороги;
- Культура;
- освіта;
- Медичне обслуговування та соціальний захист.

Предмети відання місцевого самоврядування. Їх існує більше 30, тому відзначимо лише головні з них:

- Прийняття та зміна статутів муніципальних утворень і контроль за їх дотриманням;
- Володіння, користування і розпорядження муніципальної власністю;
- Утримання та використання муніципального житлового фонду та нежитлових приміщень;

- Організації, утримання і розвиток муніципальних установ дошкільної, основної загальної та професійної освіти;
- Організація, утримання і розвиток муніципальних установ охорони здоров'я, забезпечення санітарного благополуччя населення;
- Охорона громадського порядку, організація та утримання муніципальних органів охорони громадського порядку, контроль за їх діяльністю;
- Регулювання планування та забудови території муніципального освіти;
- Муніципальне дорожнє будівництво та утримання доріг місцевого значення;
- Створення умов для забезпечення населення послугами торгівлі, громадського харчування, побутового обслуговування.

Основні політичні партії

У Росії політичні партії з'явилися значно пізніше, ніж у Західній Європі. Вони почали виникати, коли суспільство усвідомило необхідність зміни державного ладу, і це усвідомлення вилилося у форму політичної організації в ім'я такої зміни. Тому відмінною рисою першого російських партій була їхня опозиційність правлячому режиму. За винятком небагатьох проурядових партій, що утворилися пізніше, основна маса перших політичних партій Росії активно протистояла самодержавству.

На початку ХХ ст. в Росії налічувалося більше 200 партій, з яких близько 60 можна було вважати загальноросійськими, інші були регіональними або національними. Після приходу до влади більшовиків всі політичні партії були заборонені, і в країні на 70 років встановилася однопартійна система.

Бурхливий процес утворення політичних партій поновився в 1989-90 рр. Але тільки з 1 січня 1991 року, коли набрав чинності Закон СРСР "Про громадські об'єднання", їх існування було легалізовано, і багатопартійність в Росії отримала правове обґрунтування та стала реальністю. Вже до 2000 р в Росії було зареєстровано понад 50 загальноросійських партій, проте більшість з них були дрібними і маловідомими. Надалі відбувалося їх укрупнення за рахунок об'єднання ідеологічно близьких партій при скороченні їх загальної чисельності. Так, до 2005 р число партій скоротилося до 38, а в даний час залишається сім великих політичних партій, лише чотири з яких представлені в Державній Думі.

Політичний спектр основних російських партій включає в себе партії лівої і правої орієнтації, між якими розташовані партії центру. Які ж партії займають зазначені позиції, і які їхні програмні вимоги?

1) *Ліві* (неокомуністи) - прихильники створення комуністичних партій парламентського типу:

- "Комуністична партія Російської Федерації" (КПРФ), утворена на II надзвичайному з'їзді комуністів Росії (13-14 лютого 1993 г.). Своєю стратегічною метою вважає побудову в Росії "оновленого соціалізму", націоналізацію надр і стратегічних галузей економіки із збереженням малого та середнього підприємництва. Партія має в Думі 57 місць (11,5%).

- "Патріоти Росії" - помірно ліва політична партія, створена 25 квітня 2002 на основі об'єднання низки партій і громадських організацій. Стратегічна мета партії - створення в Росії суспільства рівних можливостей, гармонійно поєднала політичну стабільність, соціальну справедливість і сталий економічний розвиток. Партія відкидає радикалізм, екстремізм і націоналізм в будь-яких їх проявах. В даний час в Думі не представлена.

- "Яблуко" - Російська об'єднана демократична партія - помірно ліва партія, створена в 1993 р на базі виборчого блоку "Явлінський - Болдирєв - Лукін" і названа за першими літерами прізвищ лідерів блоку (Ябл). Стратегічне завдання - будівництво правової держави, який перебуває на службі у громадян. Партія прагне до побудови системи взаємодії громадянського суспільства і держави, що припускає руйнування монополії держави на владу, забезпечення верховенства закону і безумовне дотримання прав і свобод людини і громадянина, коли особистість і влада виступають як рівноправних партнерів.

2) *Лівий центр*:

- "Справедлива Росія" (СР) - утворена 29 серпня 2006 в результаті об'єднання трьох партій: "Батьківщина", "Російська партія життя" і "Російська партія пенсіонерів". Головним завданням партія вважає побудову "соціалізму ХХІ століття": контроль суспільства над використанням природних ресурсів, справедливий розподіл доходів від мінерально-сировинного комплексу, введення прогресивної шкали прибуткового податку і податку на розкіш, державна гарантія мінімальної оплати праці, підвищення пенсій. У Думі має 38 місць (8%).

3) *Правий центр*:

- "Єдина Росія" - створена 1 грудня 2001 на установчому з'їзді громадсько-політичних об'єднань "Єдність", "Вітчизна" і "Вся Росія". Партія виступає за побудову "соціально орієнтованої" економіки, в основі ідеології поняття: "реалізм", "прагматизм", "центризм". Об'єднує в своїх рядах велика кількість федеральної та регіональної номенклатури. У Думі має 315 місць (70%).

- "Правое дело" - правоцентристська партія, створена 16 листопада 2008 на основі трьох партій: "Громадянської сили", "Демократичної партії Росії" (ДПР) і "Союзу правих сил" (СПС). Стратегія партії - ліберальний консерватизм - є помірно правою, фундаментальними цінностями вважає особисту свободу і відповідальність, демократичний контроль суспільства над державою. У галузі економіки виступає за поглиблення ринкових перетворень, мінімальне втручання держави і помірні соціальні програми. У Думі в даний час не представлена.

4) *Праві:*

- "Ліберально-демократична партія Росії" (ЛДПР) - створена 13 грудня 1989. Політична програма партії виходить з того, що "наша бідність - один з наслідків неправильного устрою держави", звідси вимога створення "міцної" державної влади з авторитарним режимом, хоча і без диктатури однієї ідеології або однієї партії. Партія вважає, що головним виразником інтересів людей і суспільства є держава, тому інтереси громадян повинні бути йому підпорядковані. В економіці виступає за зосередження всіх великих підприємств у держсекторі із збереженням приватних підприємств в дрібному бізнесі і в сфері обслуговування. У Думі партія має 40 місць (8,5%).

В даний час, незважаючи на наявність умов для найширшої участі громадян у політичному житті країни, на наявність у країні достатньої кількості партій, що представляють весь політичний спектр, рівень участі населення в партійно-політичній діяльності залишається дуже низьким. Так, наприклад, за соціологічними даними, на 2000 рік активно брали участь в ній лише трохи більше 1% дорослого населення країни [1].^[1]

Тема 10. Становлення політичної системи України.

Мета: Охарактеризувати владні відносин за часів Київської Русі; особливості політичного устрою Козацько-Гетьманської держави Б. Хмельницького; політичну систему УНР. Розкрити особливості політичної системи Радянської України як продовження політичної системи СРСР та політичної спадщини тоталітарної системи. Розглянути незалежність України як початок реформування політичної системи суспільства та складний процес утворення нової політичної системи країни. Проаналізувати основні напрямки й перспективи реформування політичної системи України, головні завдання демократичного процесу. системі суспільства.

Питання для обговорення:

1. Особливості політичного устрою Київської Русі, Козацько-Гетьманської держави Б. Хмельницького
2. Політична система УНР.
3. Політична системи Радянської України
4. Незалежність України – початок реформування політичної системи суспільства.
5. Основні напрямки й перспективи реформування політичної системи України.

Література: 13; 14; 19; 20; 25; 26; 27; 33; 344 46; 59; 60; 65; 67; 86; 88; 92; 98.

Політичний устрій Київської Русі

Київська Русь не була державою у сучасному розумінні цього слова, адже у ній були відсутні розгалужений державний апарат та централізоване управління. Проте це не має викликати подиву, адже Київська Русь – класична ранньофеодальна держава з монархічною формою правління. Зв'язок володаря і підвладних людей тримався здебільшого на системі збору данини. У цьому князеві допомагала дружина – особистий військовий загін князя. І саме на дружину на ранніх етапах розвитку Київської Русі спиралася князівська влада, яка була здебільшого військовою, а не світською. Тому при загарбницьких походах (у Візантію, Волзьку Булгарію, Хозарський каганат) значна частина здобичі діставалася саме дружині князя.

На Русі був розвинений ще один орган влади – віче.

Віче могло суттєво вплинути на те чи інше рішення князя, погодившись з ним чи ні. Віче могло запросити та вигнати князя із міста (Ізяслав Ярославович був як запрошеним, так і знятим із київського престолу); також містяни могли попросити князя про ті чи інші зміни, проте віче не могло самостійно пропонувати та приймати які-небудь закони, хоча й мало значні права.

У добу піднесення Київської Русі формується централізована монархія. Носієм монаршої влади був великий київський князь. У його компетенції перебували: охорона кордонів, керівництво військовими походами, збір данини, судочинство щодо васалів, дружинників, вищих посадових осіб, військово-дипломатична діяльність, будівництво шляхів, охорона торговельних шляхів, придушення заколотів, поширення християнства, забезпечення духовенства, скликання княжих з'їздів, призначення на вищі посади, видання уставів, уставних грамот та інших законодавчих актів.

На місцях державну владу уособлювали князі, які мали власні "столи" у землях, уділах і волостях. Як правило, це були сини або інші близькі родичі великого князя. Загалом вони виконували ті ж функції, що й великий князь, але у межах відведеної їм території, де поступово відбувався перехід від дружинної організації управління до двірсько-вотчинної. Уся влада в князівстві була зосереджена у княже-дворі, а в боярській вотчині — в руках службовців князя, з яких складалася боярська рада. Вона у межах сучасних українських земель, особливо в Галичині, на відміну від російських чи білоруських, відігравала важливу управлінську роль.

Козацько-Гетьманська держава Богдана Хмельницького.

козацька держава періоду Б. Хмельницького мала всі характерні для будь-якої держави ознаки, як-от:

- політичну владу,
- територію,
- політико-адміністративний устрій,
- право, суд і судочинство,
- фінансову систему та податки,
- соціальну структуру населення,
- власне військо,
- активну зовнішню політику.

Політична влада. На звільнених територіях України та Запоріжжя влада перебувала в руках гетьмана та старшини, обраної козацькою радою. Навіть в умовах війни козацькі ради розв'язували найголовніші питання внутрішньої та зовнішньої політики.

Територія. Спочатку козацьке самоврядування поширювалося тільки на територію Запорізької Січі. Саме вона стала першим острівцем свободи й надії українського народу. Під час Національно-визвольної війни території, які були під владою козаків, значно розширилися.

Політико-адміністративний устрій. На всій території, яку зайняла козацька армія, були знищені органи влади Речі Посполитої. Замість них започатковано сотенно-полкову систему, яка виникла ще на Запорізькій Січі. На місцях керували сотенний та полковий уряди. Полковий уряд складався з полковника та його урядовців. Сотенний уряд складався із сотника та його помічників. На вершині козацької ієрархії стояв гетьманський уряд (гетьман та його помічники, які утворювали раду генеральної старшини при гетьмані).

Право, суд та судочинство. На звільнених від Речі Посполитої територіях не діяло польське судочинство. Використовувалися юридичні норми звичаєвого та козацького права, магдебурзького права тощо. Зберегли силу й Литовські статuti, які захищали інтереси української шляхти та козацької старшини. Усі види польського гніту були ліквідовані, скасовано суворі покарання за протиправні вчинки проти королівської влади та магнатів, шляхти, католицького духовенства. Установлювалися покарання за зраду українському народові, за відмову надати допомогу в битвах, непокору та шкоду, заподіяну козацькій старшині.

Соціальна структура населення. В умовах визволення України з-під магнатсько-шляхетського гніту поступово складалася нова соціальна структура держави. У Гетьманщині визначалося п'ять станів:

- козацтво;
- шляхетство;
- духовенство;
- міщанство;
- селянство.

Стани поділялися на окремі соціальні групи, які розрізнялися правовим та економічним становищем. До привілейованої групи належали:

- українська шляхта;

- козацька старшина;
- найвище православне духовенство;
- міська знать.

Незважаючи на різне політичне та соціально-економічне становище різних верств населення в Україні, гетьманові вдалося їх об'єднати навколо єдиної ідеї — боротьби за незалежну Українську державу.

Політична система Радянської України.

Новоутворена федеративна держава — СРСР — мала свої органи: верховний орган влади — З'їзд Рад, вищий орган влади у періоди між з'їздами — Центральний Виконавчий Комітет (ЦВК), вищий орган влади у період між сесіями ЦВК — Президія ЦВК. Вищим виконавчим органом держави стала Рада Народних Комісарів (РНК), головними сферами державного життя керували союзні Народні комісари.

Заснувався Верховний суд СРСР із функціями верховного судового контролю. Рішення загальносоюзних органів влади вважались обов'язковим для всіх республік. До компетенції вищих органів влади належали: зовнішні зносини; оголошення війни та укладення миру; кордони; збройні сили; планування та встановлення основ народного господарства; транспорт; зв'язок; бюджет; грошова та кредитна системи; встановлення засад землекористування та землеустрою, судоустрою і судочинства; законодавство про працю; встановлення загальних принципів народної освіти, охорони здоров'я тощо.

Верховним органом влади в УСРР продовжував бути Верховний з'їзд Рад. За складом Всеукраїнський з'їзд Рад був органом диктатури пролетаріату, яка зводилась до диктатури правлячої партії. Його призначення зводилось до суто декоративної функції надання державно-правової форми рішенням партійно-бюрократичної верхівки.

З прийняттям Конституції УРСР 1937 року відбулися зміни у системі вищих і місцевих органів влади і державного управління.

Вищим органом державної влади, єдиним законодавчим органом республіки, стала Верховна Рада УРСР. Вона обиралася громадянами України по виборчих округах на строк 4 роки за нормами: один депутат від 100 000 населення. Президія Верховної Ради УРСР діяла як постійний колегіальний орган, у період між сесіями Верховної Ради.

Верховна Рада утворювала Раду Народних комісарів — найвищий виконавчий і розпорядчий орган республіки. Проте, уряд УРСР був

підконтрольний і підзвітний загальносоюзному центрові. Уряд здійснював керівництво народними комісаріатами та підпорядкованими йому установами, вживав заходів щодо виконання народногосподарського плану, державного і місцевого бюджету, здійснював заходи щодо забезпечення громадського ладу, оборони інтересів держави, охорони прав громадян, керував роботою виконкомів обласних рад, утворював, у разі необхідності, спеціальні комітети і головні управління при Раднаркомі у справах господарського і культурного будівництва.

Найважливіші сфери життя республіки (оборона, зовнішні стосунки, зовнішня торгівля, важка промисловість, оборонна промисловість, транспорт, зв'язок) керувалися загальносоюзними народними комісаріатами, які не підпорядковувалися республіці. Республіканськими залишалися лише 4 народних комісаріати (освіти, місцевої промисловості, комунального господарства, соціального забезпечення).

Проголошення незалежності стало своєрідною точкою відліку нового етапу історії України, показало початок перехідному періоду, суть якого – у переході на якісно вищий рівень суспільного розвитку: у політичній сфері – від тоталітаризму до демократії; у соціальній – від людини-гвинтика до активного творця власної долі; в гуманітарній – від класових до загальнолюдських цінностей.

Пріоритетним напрямом державотворчого процесу є формування трьох основних гілок влади – законодавчої, виконавчої та судової. Вищий законодавчий орган України – Верховна Рада – дістався у спадок від УРСР. Її було обрано ще навесні 1990 р. В цьому були свої позитивні та негативні моменти. Позитивні – забезпечувалася спадкоємність та керованість суспільного розвитку на початковій фазі реформ, існувала база для розгортання державотворення. Негативні – більша частина депутатів Верховної Ради займала консервативну позицію і гальмувала створення правового поля для демократичних перетворень. Перший парламент України прийняв майже 450 законів. На жаль, відсутність науково-обґрунтованої моделі побудови демократичної держави, політичне протистояння тощо негативно вплинули на якість прийнятих юридичних актів. Значна їх кількість мала декларативний характер, не була забезпечена механізмом їхньої реалізації.

Судова влада здійснювалася судовими органами, які в своїй сукупності становлять судову систему України. Складовими частинами цієї системи є Верховний суд республіки, загальні, арбітражні та військові суди. Нагляд за точним виконанням законів на всій території республіки покликана була здійснювати Генеральна прокуратура республіки.

28 червня 1996 р. було прийнято Конституцію України.

Прийняття Конституції України 1996 р. завершило процес становлення політичної системи республіки як єдиного цілісного організму з більш-менш чіткою визначеністю структурних елементів, їх функціонального призначення та принципів зв'язку. Нова Конституція – це документ на виріст: з одного боку вона фіксує та регламентує те, що існує в реаліях, з іншого – вона є своєрідною юридичною програмою нашої країни, яка визначає та стверджує головні принципи та цілі майбутнього розвитку державного процесу.

Для політичної системи України притаманні такі ознаки:

- перехід від неправового до правового типу;
- легітимна для більшості населення;
- миролюбна, неагресивна;
- позбавлена власної глобальної (загальнопланетарної) системи — забезпечення національних інтересів;
- система, яка поки що не здатна забезпечити зростання рівня й якості добробуту усіх основних верств населення, але яка зберігає елементи "соціальної держави";
- світська (на відміну від релігійної чи атеїстичної);
- етатизована (одержавлена);
- система з недостатньо високим інтелектуальним рівнем політики;
- система з політичним домінуванням певних соціальних верств "реформованої традиційної номенклатури", нової "номенклатури", "нுவоришів" тощо;

Основними напрямками формування і розвитку політичної системи України на сучасному етапі є:

- побудова демократичної соціально-правової держави;
- утвердження громадянського суспільства;
- подальший розвиток і вдосконалення політичних відносин, політичних принципів та норм;
- зростання політичної свідомості та політичної культури суспільства і особи;
- вдосконалення діяльності засобів масової інформації.

Дестабілізаційні процеси, що виявляються через конфлікти між гілками влади, політичними блоками, центром і регіонами, конфесіями, а також через різку майнову диференціацію, свідчать про низьку стабілізаційну спроможність політичної системи в Україні.

Два останніх Майдани показали, що українці готові відстоювати принципи демократичного суспільства, які багато століть діють в Європі. Будь-яка революція - це соціальне замовлення суспільства, яке хоче змінити правила гри, встановлені меншістю багатих людей, для більшості простих громадян. Дві українські революції так і не звільнили Україну від влади олігархів, хоча стара система управління країною олігархічними кланами дає збій і дуже сильно дратує простих громадян. Щоб уникнути третього Майдану, деякі українські політики закликають демократичні сили до об'єднання. Багато політиків навчилися маніпулювати громадською думкою, але при цьому не розуміють, що саме потрібно простим людям. Українська політика нагадує захоплюючий телесеріал, в якому народ виступає в ролі глядача, а сценарій пишуть олігархи.

В Україні в черговий раз відбувається довгий і болісний процес, коли суспільство намагається відсторонити від політичних процесів олігархічну структуру і армію корупційних чиновників, які їх обслуговують. Якщо раніше політики влаштовували спектакль, в якому скоріше гралися з народом в обіцянки і займалися вигаданням чергових гасел, то зараз народним депутатам не до жартів, бо народ доведений реформами до межі, за якою може спалахнути третя революція. У новому парламенті зараз є досить велика кількість молодих амбітних політиків, для яких влада - не самоціль, а воля народу - не порожній звук. Але життя парламенту як і раніше швидше нагадує не орган законотворчості, а торгіву біржу, де відбуваються політичні угоди.

Якщо сформулювати суспільні блага, які вимагали від влади два Майдани, то їх можна виразити як вимоги «не красти», «не брехати» і «поважати простий народ». Людям зараз потрібне не просто сите життя і великі зарплати, українці завжди хотіли насамперед свободи. Який сенс бути ситим і жити як раб.

Один з головних недоліків політичної системи України полягає в тому, що замість чітких політичних рухів, що виходять з народу, політикою займаються окремі політичні лідери, за багатьма з яких стоять олігархічні клани. Так як більшість телеканалів знаходяться в руках олігархів, то політичне життя в країні відбувається на екранах телевізорів і являє собою захоплюючі дух політичні телесеріали з гучними викриттями, компроматом, дискусіями.

На відміну від політичного життя сусідньої Росії, український виборець має свою думку, не боїться її висловлювати, і в цьому містяться задатки

демократичного розвитку. Але прямого зв'язку виборця і політика практично немає. У кращому випадку, політичні сили влаштовують передвиборчі агітаційні тури за кілька тижнів до виборів, де зі сцени можуть в тезісах озвучити свою програму для пару тисяч громадян в тому чи іншому райцентрі.

Тема 11. Сучасний стан політичної системи України.

Мета: Проаналізувати сучасний стану та перспективи змін взаємовідносин трьох гілок державної влади в Україні, інститут Президентства, законодавча влада та її особливості. Охарактеризувати вибори та виборчий процес в Україні, особливості партійної системи України та її вплив на реформування політичної системи. Проаналізувати стан політичної культури суспільства і правові та політичні норми.

Питання для обговорення:

1. Аналіз сучасного стану та перспективи змін взаємовідносин трьох гілок державної влади в Україні.
2. Інститут Президентства.
3. Законодавча влада та її особливості.
4. Вибори та виборчий процес в Україні.
5. Особливості партійної системи України та її вплив на реформування політичної системи.

Література: 13; 23; 27; 29; 33; 34; 37; 41; 46; 59; 60; 65; 67; 68; 86; 88; 92.

1. Аналіз сучасного стану та перспективи змін взаємовідносин трьох гілок державної влади в Україні.

Розподіл державної влади — правова теорія та принцип, згідно з якими державна влада повинна бути поділена на три незалежні одна від одної (але при необхідності контролюючі одна одну) гілки: законодавчу, виконавчу та судову.

Нині всі колишні соціалістичні країни (Україна не є винятком) переживають перехідний період. Нагадаємо, що йдеться про перехід від авторитарно-тоталітарного суспільного устрою до демократичної правової держави, а в майбутньому — до громадянського суспільства. Перехідний період буде значно тривалішим, ніж передбачалось: не п'ять, а десять-п'ятнадцять років. При цьому слід мати на увазі, що перехід відбуватиметься поетапно. Перший етап — фундаментальна зміна усталених політичних і економічних структур. Другий — розвиток і закріплення демократичних процесів, зміцнення економічних інститутів, стабілізація виробництва. І

нарешті, третій етап — політична консолідація як неодмінна умова економічного піднесення.

Особливості нинішнього етапу перехідного періоду полягають в тому, що Україна завершила початковий етап перехідного періоду — проголошення незалежності та набуття атрибутів держави і перейшла до етапу розвитку демократичних процесів, політичного та економічного облаштування.

Досліджуючи державотворчий процес, слід мати на увазі радикальний характер змін, які відбуваються в сучасній Україні. Перехід від командної економіки до ринкового господарства, від авторитарно-тоталітарної системи до демократичної правової соціальної держави зумовлює необхідність відповідної політичної культури населення, формування масового менталітету, адекватного ринковій економіці і плюралістичній демократії. І якщо європейська політологічна думка орієнтує громадян на дотримання своїх зобов'язань і виявлення поваги до держави та її законів, а американська політологія на перший план висуває інтереси особи, її вміння вирішувати свої власні проблеми в цивілізованому співробітництві зі співвітчизниками, то в Україні на перехідному етапі її розвитку слід враховувати як запити окремої особи, так і інтереси держави.

У політичній трансформації суспільства важлива роль належить національній ідеї. Звертаючись до питання про *національну ідею*, слід виходити з того, що ця ідея має сприйматися більшістю населення України.

Полеміка, що розгорнулася навколо національної ідеї, засвідчує не тільки її актуальність, а й складність. Національна ідея — це не лише етнічна, а й державно-політична категорія. Її основна функція — *консолідувати* весь народ України на будівництво нового суспільного устрою незалежної держави. Для цього потрібна політична нація, яка в Україні складається з українців, росіян, білорусів, румунів, угорців, євреїв, кримських татар та інших етнічних груп. Українці як корінне населення (титульна нація) дали назву країні, українська мова є державною. Політична нація повинна і може скластися лише на загальноцивілізованих принципах громадянського суспільства. І лише їй під силу вивести з кризи національну економіку, науку, освіту, культуру, піднести на рівень державної українську мову, сприяти розвитку мов інших етнічних груп, позбутися відчуття меншовартості, уявлення про підневільний, стражденний народ, яке дедалі нас супроводжує.

Справа ця не проста. Щоб оволодіти такою ідеєю, необхідно створити наукові школи, з'єднати їх з комп'ютерними технологіями, які б систем-ніше поширювали її консолідуючий зміст, впливали на засоби масової інформації

для ефективного формування у свідомості громадян почуття цілісності, соборності, єдності з суспільством, народом.

Зрозуміло, що на це підуть роки. Але вже сьогодні слід розв'язувати життєві, реальні проблеми і мати ідею, яка б сприяла поліпшенню життя співвітчизників. Такою могла б бути ідея викорінення бідності. У майбутньому, коли подолаємо бідність, національною ідеєю могла б стати ідея соціального партнерства, яка забезпечує поступове зняття відчуження в суспільстві, визначає рівновагу між демократичними інститутами і соціальною владою, плануванням і ринком, різноманітними формами власності, економічною ефективністю і соціальною справедливістю. Про продуктивність ідеї соціального партнерства свідчить і досвід західноєвропейських країн, де цей демократичний інститут функціонує багато років. Соціальна злагода й економічна стабільність не можливі без ефективно налагодженої взаємодії тих, хто дає роботу, і тих, хто отримує її, профспілок і владних структур та їхніх спільних зусиль, спрямованих на визначення і здійснення економічної політики, яка б забезпечила поєднання індивідуальних, колективних і суспільних інтересів громадян.

Політична система сучасної України: модель і реалії

Яким же бачиться співвідношення моделі та дійсного стану політичної системи в сучасній Україні, виходячи з Конституції та стратегічних теоретико-програмних документів, з одного боку, обставин практичного становлення нових політичних структур — з іншого?

В Україні, як і в інших республіках колишнього Радянського Союзу, перехід від авторитарно-тоталітарної системи суспільного устрою до демократичного суспільства і правової держави розпочався зі створення нової політичної системи.

Слід зазначити, що на початковому етапі Україна прагнула створити соціально-політичні інституції за цивілізованим європейським зразком. Наблизилася до професійного парламенту Верховна Рада України, введено інститут президентства, змінено статус уряду, затверджено концепцію судової влади. Проте відсутність системного підходу до формування політичних структур призвела до протистояння різних гілок влади і, зрештою, до кризи влади в цілому, яка проявилась у граничній неефективності всіх владних структур, неузгодженості і суперечливості їх дій, протистоянні місцевих рад і виконавчих органів, втрати авторитету влади у населення.

Кризові явища, з якими стикається Україна, значною мірою пояснюється браком професійно підготовлених до управлінської діяльності авторитетних

політичних лідерів. Більшість із них направили зусилля на руйнування старих структур тоталітарної системи, часом не маючи навичок управління, конструктивної діяльності, а в умовах правового нігілізму, дехто вирішував і власні проблеми, що гальмувало загалом розвиток політичної системи.

Надто складною є проблема становлення державних структур. Стару державність зруйновано, нова лише формується, причому ефективність її діяльності надзвичайно низька. Саме тому в Україні у 2003 році ініційовано початок реформи політичної системи.

Україна відповідно до її Конституції є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою. Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Саме на цих засадах і повинна будуватися нова політична система. Суть проблеми полягає в тому, наскільки реально забезпечується основоположний демократичний принцип, який, за визначенням Авраама Лінкольна, означає владу народу, здійснювану народом і в інтересах народу. Легітимність влади, таким чином, виходить від народу, що через вибори виявляє свою волю владним структурам і через вибори контролює їх.

Основні гілки державної влади: стратегічний курс на взаємоузгодження

Україна є президентсько-парламентською республікою. Державна влада здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову. Основним Законом визначається і гарантується самоврядування.

За новою Конституцією, єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент — *Верховна Рада України*, конституційний склад якої — чотириста п'ятдесят народних депутатів.

До повноважень Верховної Ради України, зокрема, належать: внесення змін до Конституції України; визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики; призначення виборів Президента України; усунення Президента України з поста в порядку особливої процедури (імпічменту); розгляд і прийняття рішення щодо схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України; надання згоди на призначення Президентом України Прем'єр-міністра України.

Верховна Рада України здійснює також інші повноваження, які відповідно до Конституції належать до її відання.

Президент України обирається громадянами держави на основі загального, рівного і прямого виборчого права, шляхом таємного голосування терміном на п'ять років. Має бути громадянином України, жити в Україні до дня виборів не менше 10 років, володіти активним виборчим правом, а також державною мовою. Президент може обіймати цю посаду не більше двох термінів поспіль. Він може бути обраним і на третій термін, однак після того, як на цій посаді перебувала інша особа. Президентові України забороняється мати інший представницький мандат, обіймати посаду у державних або громадських органах, займатись підприємницькою діяльністю. Повноваження обраного Президента починаються з моменту складання ним присяги на вірність народу України, до якої його приводить на урочистих зборах Верховної Ради Голова Конституційного Суду.

Президент України наділяється повноваженнями глави держави, є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Президент України: забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави; представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави; призначає позачергові вибори до Верховної Ради України та припиняє повноваження парламенту, якщо протягом тридцяти днів однієї чергової сесії пленарні засідання не можуть розпочатися; за згодою Верховної Ради України призначає Прем'єр-міністра України; припиняє повноваження Прем'єр-міністра України та приймає рішення про його відставку; призначає за поданням Прем'єр-міністра України членів Кабінету Міністрів України, керівників інших центральних органів виконавчої влади, а також голів місцевих державних адміністрацій та припиняє їхні повноваження на цих посадах; є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України.

Вищим органом у системі органів виконавчої влади є Кабінет Міністрів України. Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України та підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України. Прем'єр-міністр України керує роботою Кабінету Міністрів України, спрямовує її на виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України, схваленої Верховною Радою України.

Кабінет Міністрів забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України.

Виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації у співробітництві з регіональними,

місцевими виборчими органами. Якщо голові районної чи обласної державної адміністрації висловили недовіру дві третини депутатів від складу відповідної ради, то Президент України приймає рішення про відставку голови місцевої державної адміністрації.

Отже, коли ми говоримо про модель політичної системи в сучасній Україні, то йдеться, зрештою, про устрій, де парламент приймає закони, Президент є главою держави, Прем'єр-міністр та його кабінет здійснюють виконавчу владу. Владні структури, насамперед законодавчі органи, формуються за участю політичних партій. У такій державі чітко розподілено функції та повноваження законодавчої, виконавчої та судової влади. Головним у ній є верховенство закону в усіх сферах громадського життя. Йдеться про правову демократичну державу та громадянське суспільство. Проте це в ідеалі. Україні до такої моделі ще надто далеко.

У 1996 р. Верховна Рада України конституційною більшістю ухвалила Основний Закон країни, чим підтвердила свою дієздатність. Водночас ситуативний характер сформованої більшості та ненормований статус опозиції значно гальмують законодавчу діяльність цього органу. До цього слід додати систематичну дискредитацію парламенту з боку деяких засобів масової інформації. Після президентських виборів (1999 р.) і референдуму (2000 р.) простежується тенденція перерозподілу владних повноважень на користь глави держави.

Більш визначеними мають бути відносини між Кабінетом Міністрів та Адміністрацією Президента. У самій виконавчій владі важливо подолати бікамеральність і створити умови, коли б Кабінет Міністрів України відповідно до Конституції насправді став вищим органом у системі виконавчої влади і здійснював визначені йому функції, серед яких — забезпечення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, указів Президента України.

Серед найскладніших проблем — створити досконалий механізм стримувань і противаг між законодавчою і виконавчою гілками влади, протистояння між якими не припиняється, а в періоди передвиборних кампаній навіть загострюється. Заборонні повноваження і Президента, і парламенту повинні використовуватись там, де вони необхідні, і застосовуватись достатньо зважено. При цьому слід враховувати історичний та власний досвід, який переконує, що «влада розбещує, абсолютна влада розбещує абсолютно». Конституційний Суд України покликаний забезпечити дотримання владними структурами відповідно до Основного Закону країни своїх функцій і повноважень. Наголосимо, створення чіткого механізму стримувань і противаг

між гілками влади, а головне — неухильне дотримання владними структурами Конституції України — неодмінна умова поглиблення демократичних засад в управлінні державою.

Новим соціальним інститутом для України є *місцеві органи самоврядування*. Як відомо, з середини ХІХ ст. місцеве управління такого роду, за ініціативою пруського юриста Рудольфа Гнейста, стало називатись «місцевим самоврядуванням». Ця форма суспільного устрою відображена у таких міжнародних правових документах, як Всесвітня декларація та Європейська хартія про місцеве самоврядування. Згідно з правовими актами, важливими ознаками будь-якого органу місцевого самоврядування є його правова, організаційна та фінансова автономія.

Згідно з законом, місцеве самоврядування — це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади — жителів села чи жителів кількох сіл, селища та міста — самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі комітети.

Органами місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад села, селища та міста, є районні та обласні ради. Статус голів, депутатів і виконавчих органів ради та їхні повноваження, порядок утворення, реорганізації, ліквідації визначаються законом. Держава фінансово підтримує місцеве самоврядування.

Партії в політичній системі сучасного українського суспільства: місце та роль.

Винятково важливу роль у процесі вдосконалення нашої політичної системи відіграють партії. *Політична партія — добровільне об'єднання громадян, яке виражає інтереси певних соціальних верств і груп, бере участь у процесах здобуття, утримання державної влади і впливу на неї та прагне досягти цієї влади шляхом обрання своїх членів на державні посади, причому влада стає засобом для реалізації політичної програми такого об'єднання.*

Політичний спектр сучасних партій характеризується переважно такими напрямками:

Лівий. Це — Комуністична партія України, Соціалістична партія України, Прогресивно-Соціалістична партія України, Селянська партія України та ін. Партії цього напрямку зорієнтовані переважно на пріоритет колективних форм

власності і господарювання в економіці, розвиток міждержавних відносин, зокрема інтеграційних економічних процесів у межах СНД.

Центристський. Це — Народно-демократична партія України, Соціал-демократична партія України (об'єднана), Партія зелених України, партія Регіонів, партія Трудова Україна та ін. Визначаючи самоцінність незалежності України, ці партії зосереджують свою увагу на проблемах соціально-економічного розвитку, реалізації прав громадян України.

Правий. Це — Народний рух України, Демократична партія України, Українська республіканська партія, Християнська демократична партія України, Конгрес українських націоналістів та ін. Побудова держави за національною ознакою, вихід України із СНД — основні програмні вимоги цих партій.

Прогнозуючи розвиток багатопартійності, можна передбачити, що партійна система в Україні (нині зареєстровано понад сто партій) буде поступово трансформуватися від атомізованої, з великою кількістю нечисленних, маловпливових партій, яка зараз справляє враження квазіпартійної системи, до більш стабільної системи поляризованого плюралізму в його класичному розкладі на лівих, центр і правих.

Отже, лише за умови чіткої визначеності соціальної бази, наявності програм, здатних позитивно впливати на свідомість громадян, приваблювати їх своїми ідеями і, що головне, спроможних вивести суспільство з політичної та економічної кризи, партії здатні стати дійовими суб'єктами політичної системи в Україні.

Орієнтовні напрями розвитку політичної системи сучасної України

Враховуючи реалії суспільного життя в Україні, важливо чітко визначити і здійснити такі основні напрями поступу її політичної системи:

Це подальший розвиток і вдосконалення політичних відносин шляхом відкриття максимального простору демократичним засадам в управлінні суспільством на всіх рівнях його соціально-політичної організації, повсюдне запровадження виборів посадових осіб, зокрема глав обласних та районних державних адміністрацій;

- будівництво справді демократичної, правової, соціальної держави на принципах демократії і політичного плюралізму; з ефективно діючим парламентом, авторитетним Президентом, високопрофесійним урядом, незалежними судовими органами, незалежними засобами масової інформації;

- законодавче забезпечення можливості встановлення балансу політичних сил, яке спонукало б до рівноваги стримуючих противаг, законодавчої, виконавчої і судової гілок влади, їх плідного співробітництва;
- законодавче забезпечення залучення представників політичної опозиції, засобів масової інформації до участі у діяльності владних інститутів, розробки, прийняття та реалізації важливих державних законів;
- забезпечення реальної підзвітності виборчих органів влади, політичних сил, що їх утворюють, перед виборцями і створення умов, які б дозволяли змінність влади, що вичерпала законодавчий термін або не виправдала довір'я відповідного електорату;
- формування інститутів громадянського суспільства як співтовариства вільних людей і їхніх самодіяльних організацій, політичних партій, рухів, профспілок, кооперативів, асоціацій;
- забезпечення дійової участі громадськості у формуванні та реалізації внутрішньої і зовнішньої політики держави;
- забезпечення необхідних прав для розвитку політичної нації в цілому і кожного етносу окремо, формування і зростання національної свідомості і самосвідомості, політичної культури владної еліти і кожного громадянина;
- своєчасне самооновлення політичної системи України з урахуванням внутрішнього і міжнародного становища, тобто її постійна самоадаптація.

Тема 12. Модернізація та трансформація політичної системи України.

Мета: Розглянути проблеми політичного розвитку України в науковій думці. З'ясувати взаємозалежність проблем розвитку, модернізації, реформування і трансформації політичних систем (шляхи, критерії, типи). Дати аналіз перехідних процесів від авторитарних і тоталітарних політичних систем до демократичних, особливості цього процесу в Україні. Порівняти соціально-політичні кризи як причини трансформаційних перетворень політичних систем, трансформації політичних систем за Ч. Ендрейном. Проаналізувати перспективи трансформаційних процесів в Україні.

Питання для обговорення:

1. Проблеми політичного розвитку в науковій думці.
2. Взаємозалежність проблем розвитку, модернізації, реформування і трансформації політичних систем.
3. Соціально-політичні кризи як причини трансформаційних перетворень політичних систем.
4. Перспективи трансформаційних процесів в Україні.

Література: 23; 28; 33; 34; 37; 41; 46; 59; 60; 65; 67; 86; 88; 92.

Поняття «трансформація» та «модернізація» у сучасній політичній науці

1. Впродовж останньої чверті століття в політичній сфері суспільного життя в Україні відбулося і досі відбувається чимало змін і перетворень. Вони настільки різні за своєю швидкістю, тривалістю, глибиною, сутністю, значимістю та наслідками, що викликають досить гострі наукові дискусії. Вони значною мірою торкнулися і понятійно-категоріального апарату, яким користуються вітчизняні політологи при дослідженні й висвітленні зазначених змін та перетворень. Зокрема, це стосується таких понять, як «політична трансформація» та «політична модернізація». Тут вітчизняні науковці вочевидь поділилися на дві частини: а) прихильників першого поняття («політична трансформація») та б) прихильників другого поняття («політична модернізація»), що робить тему даних тез досить актуальною і потребує певних уточнень.

II. Як відомо, термін «трансформація» походить від латинського слова «transformatio», що означає перетворення. Поняття «політична трансформація», як і багато інших термінів і категорій політології, має різні трактування, які багато в чому схожі між собою. Так, один із словників визначає політичну

трансформацію як «політичний процес суттєвих змін умов і механізмів функціонування політичної системи в цілому або її окремих частин, що призводить до виникнення нових форм політичних організацій і інститутів, до зміни форм державного правління або політичного режиму» [3, с. 365]. В іншому словникові політична трансформація подається як «набуття політичною системою нових рис, зміна політичних стандартів і цінностей, радикальні структурні зміни, спрямовані на досягнення якісно нового стану системи». Водночас вказується на можливість трансформації окремих складових політичної системи, а також підкреслюється досить актуальна і влучна теза про те, що «трансформація не припускає обов'язкової присутності вектору змін - вона (трансформація - авт.) може бути прогресивною, регресивною, або мати складний нелінійний характер. Головне в трансформації - саме перетворення форм і змісту політичного життя...» тощо [4, с. 377].

3. З цих визначень випливають два важливих моменти, а саме: процес політичної трансформації призводить не тільки до змін існуючих форм політичного життя, а й до створення нових форм, що вже виходить за рамки власне трансформації, наближаючись скоріше до політичної еволюції. Другий момент стосується векторів руху трансформації - зміни можуть відбуватися як в кращий бік (прогрес, політична еволюція), так і в гірший (регрес, деградація тощо), не кажучи вже про випадки складного, нелінійного характеру трансформацій.

З огляду на наведене, постає питання про наявність і характер рушійних сил трансформаційних процесів. Очевидно, що політичні трансформації можуть відбуватися при наявності центру прийняття рішень та політичної волі лідерів, які визначають напрями, сутність та інші параметри трансформацій, а також беруть на себе відповідальність за їх наслідки. З іншого боку, трансформації можуть відбуватися під впливом різноманітних об'єктивних зовнішніх і внутрішніх політичних, економічних та інших чинників, на які політична еліта може не мати належного або навіть жодного впливу. Не менш поширеною також є і комбінація обох способів, за яких політичні лідери держави ініціюють політичні та інші трансформації під впливом зовнішніх факторів.

Як відомо з історії, шлях політичних трансформацій в різних країнах і в різні епохи супроводжувався соціальними катаклізмами, економічними кризами, повстаннями чи навіть революціями, що не додавало трансформаціям належної народної підтримки. На жаль, ця доля не оминула і Україну, якій доводиться проводити реформи в умовах «постреволюційного синдрому» та збройного конфлікту з найближчим сусідом. З іншого боку, ситуація полегшується тим, що на шляху політичних та інших трансформацій Україні не доводиться розв'язувати складне завдання щодо винайдення нових форм

політичного життя, адже мета європейської інтеграції обумовлює тісний зв'язок зі стандартами ЄС, згідно яких мають відбуватися реформи в нашій державі. Натомість, головною проблемою стають питання «яким чином», «якою ціною» та «у який термін» ми зможемо провести всі необхідні трансформації для набуття бажаного статусу членства в Євросоюзі.

Як вже зазначалось, у сучасному науковому дискурсі поряд з поняттям «політична трансформація» досить часто використовується поняття «політична модернізація». Серед багатьох визначень поняття «модернізація» можна виокремити спільні елементи, які є суттєвими для розуміння цього феномену. По-перше, це «... втілення елементів раціоналізації влади і політичної бюрократії через органічне поєднання політичних, економічних і духовних чинників соціального розвитку», по-друге, це «зростання здатності політичної системи адаптуватись до нових соціальних зразків», і по-третє, «постійне вдосконалення нормативної та ціннісної систем суспільства» [5, с. 521]. З іншого боку, в концепціях модернізації є низка положень, які, на думку деяких дослідників, виявляються вже не зовсім актуальними і навіть застарілими. Це, в першу чергу, віднесення модернізації до процесів, притаманних традиційним, колоніальним суспільствам на шляху переходу до індустріального суспільства [6, с. 88]. З цього приводу досить слушно висловився відомий вітчизняний вчений М.І. Михальченко: «Поняття «модернізація». часто дуже звужене у своєму трактуванні. Тому породжує скепсис стосовно теорій модернізації, що можуть повною мірою описати більш глибокі і великі сучасні модернізаційні процеси. Поняття «модернізація». поширюється не тільки на процеси переходу від традиційних суспільств до сучасних, але й на процеси вдосконалювання сучасних суспільств. За аналогією з розвитком техніки і технологій. будь-який механізм, у тому числі соціальний можна поліпшувати, удосконалювати, роблячи їх функції більш ефективними. Тому модернізаційний підхід можна і потрібно поширювати і на сучасні західні та незахідні суспільства» [2,с.19].

Звичайно обидва зазначених вище поняття мають право на існування. Однак, з політологічної точки зору термін «політична модернізація», на наш погляд, є не зовсім вдалим вже хоча б тому, що і в зарубіжній і у вітчизняній науковій літературі він застосовується переважно при характеристиці науково-технічного прогресу. Щодо характеристики змін і зрушень в політичній сфері у цілому, то тут вітчизняні дослідники, здебільшого користуються поняттям «політична трансформація». Показово, що саме цей підхід став превалюючим у політології і як науки, і як навчальної дисципліни [1]. До цього можна також додати, що у вітчизняній і особливо у зарубіжній науковій літературі при характеристиці перетворень в політичних системах, зокрема в політичних партіях і партійних системах, як правило, застосовується поняття «політична

трансформація». Це стосується не лише праць американських [7] чи західноєвропейських, а вже й східноєвропейських країн-членів ЄС [8], до яких так прагне долучитися Україна.

Отже, є достатньо підстав для висновку про те, що поняття «політична трансформація» є більш коректним щодо характеристики будь-яких змін, зрушень та перетворень, що стосуються політичної сфери суспільного життя, зокрема політичних систем і особливо політичних партій та партійних систем, і є більш поширеним в сучасній політології.

Існуюча в Україні модель політичної системи вичерпує свій інституційний ресурс, що обумовлює не лише необхідність її термінової модернізації, але й на модернізованій інституційній основі приступити до формування ефективної та сучасної європейської політичної системи. Отже процес модернізації політичної системи України варто розглядати з точки зору необхідності європеїзації політичних інститутів України.

Практика європейських демократичних політичних режимів відзначається прозорістю механізму обрання органів державної влади, відсутністю суперпрезидентської і президентської вертикальної політичної моделі, наявністю впливового (часто двопалатного) парламенту, відносно широкою сферою компетенції органів місцевого самоврядування. Тобто, принцип функціонування органів державної влади в країнах ЄС полягає в чіткому розмежуванні їх повноважень і у відсутності єдиного потужного політичного центру.

За таких умов, модернізація політичної системи України передбачає наступне: - проведення адміністративно-територіальної реформи; - розробка ефективної і прозорої виборчої формули обрання депутатів всіх рівнів; - запровадження двопалатного парламенту; - перехід від суперпрезидентської моделі (яка формується з 2010 р. в результаті відновлення інституту патронажного президентства) до змішаної політичної моделі із наявністю трьох впливових політичних центрів – президент, уряд, парламент.

Базовою проблемою України є неефективність державного управління. Державний апарат продовжує функціонувати за радянською логікою, а втрата механізмів важелів і противаг, які існували в СРСР, призводить до інституційної інертності при реалізації державної політики.

Реформування політичної системи України повинно призвести до появи стабільних, збалансованих і ефективних сучасних державних інститутів із чітко визначеною сферою компетенції та формалізованими політичними практиками. ***

Основою модернізації політичної системи України має стати адміністративно-територіальна реформа. Сучасна адміністративно-територіальна система відображає радянську логіку централізованої планової економіки, яка в умовах сучасної України виступає в якості головного гальма реалізації державної політики. В контексті підписання Угоди про асоціацію із ЄС виникає інша серйозна проблема – нерівномірна інтеграція регіонів України в європейський політичний, економічний і культурний простір, зважаючи на культурні, економічні і інфраструктурні відмінності між областями України.

Адміністративно-територіальна реформа має бути спрямована на вирішення двох ключових проблем – неефективність державної системи управління через, головним чином, рудимент радянської централізованої планової економіки у вигляді наявної адміністративно-територіальної системи, та відмінність між областями України, що обумовлює, в тому числі, нерівномірність процесу інтеграції регіонів України.

Реформа адміністративно-територіальної системи має бути спрямована на: - об'єднання базових одиниць адміністративно-територіальної системи з метою поліпшення їх адміністративної і економічної ефективності; - віднесення до повноважень базових одиниць адміністративно-територіальної системи таку кількість питань, яку вони здатні будуть вирішити (субсідарність); - розширення автономії (стосовно уряду) одиниць середнього рівня (райони і міста обласного підпорядкування); - запровадження надрегіонального рівня адміністративно-територіальної системи, який об'єднував би декілька сусідніх областей, що мають спільні господарські і культурні зв'язки; - чітке розмежування функцій і повноважень органів місцевого самоврядування і органів державної влади в регіонах.

Розширення повноважень одиниць адміністративної системи України повинно поєднуватися із централізованою формою державної влади. За таких умов система державного управління стане більш гнучкою і ефективною. ***

Додатковим важливим напрямом інституційної модернізації політичної системи України є реформування виборчого законодавства. Починати це реформування необхідно зі зміни електоральної формули як на національному рівні, так і на місцевому[1].

Вибори до Верховної Ради 2012 року проходили за змішаною системою виборів, яка стала спробою реформування електоральної формули після функціонування пропорційної системи з закритими списками, за якою проводилися вибори до внесення змін до виборчого законодавства у 2011 році. Недосконалість змішаної системи для сучасних українських реалій проявилася в тому, що вона не тільки не змогла в повній мірі нівелювати ті

недоліки пропорційної системи з закритими списками (відсутність зв'язку між депутатами й виборцями), а й загострила протистояння між політичними силами всередині парламенту. Проблему зміни електоральної формули необхідно розглядіти в двох вимірах – зміна електоральної формули в регіонах і зміна електоральної формули на загальнонаціональному рівні.

Наразі найбільш оптимальним варіантом електоральної формули для загальнонаціонального рівня виборів вбачається запровадження пропорційної системи з відкритими регіональними списками. Ця система зможе зберегти роль партій як основних гравців політичної системи країни, забезпечивши, разом з тим, більш повне регіональне представництво в парламенті. Така система дозволить виборцям не втрачати зв'язку з депутатами, а партії змусить більш прискіпливо ставитись до формування власного виборчого списку. Також функціонування пропорційної системи з відкритими регіональними списками передбачає те, що виборець голосує як за загальнонаціональну програму, так і за конкретного кандидата з регіону проживання виборця.

На місцевому рівні електоральна формула потребує ще більш детального розгляду. Наразі для сільських та селищних рад функціонує мажоритарна система виборів відносної більшості, а вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рад проводяться за змішаною системою.

Змішана система на місцевих виборах стала також новацією 2010 року порівняно з попередніми виборами. Мажоритарна складова цієї системи має основною метою репрезентацію інтересів громад та надання можливості самовисуванцям здобувати місця до органів місцевої влади. Втім, практика виборів показує, що великі політичні партії змагаючись в загальнодержавному багатомандатному окрузі (в першу чергу ті, що мають представництво в парламенті), як правило, висувають власних кандидатів також й у одномандатних округах і підтримку здобуває кандидат саме тієї політичної сили, за яку голосує більшість виборців за пропорційною складовою. Наслідком такої партійно-виборчої стратегії в окремих регіонах є заполітизовані, фактично монопартійні, місцеві ради та відсутність в регіонально-місцевому політичному процесі достатнього рівня політичного плюралізму. Виходом з цього становища може стати запровадження пропорційної системи з відкритими списками на місцевих виборах задля забезпечення присутності у місцевих радах представників не лише домінуючої політичної сили в регіоні, але й депутатів від менш потужних політичних сил. ***

В контексті нерівномірного регіонального розвитку, що значним чином впливає на стабільність вітчизняного політичного процесу, додатково до

проведення адміністративно-територіальної реформи та зміни електоральної формули актуалізується ідея двопалатного парламенту[2], нижня палата якого представляла б загальнонаціональну складову, а верхня — регіони.

Функціонування саме такої моделі парламенту є важливим і з точки зору надання більш широкої автономії одиницям середнього рівня (райони і міста обласного підпорядкування), оскільки саме за умов такого розподілу функцій між палатами можливо більш тонко реагувати на зміни, що проходять в регіонах та забезпечувати більш ефективно реагування на потреби регіонів на державному, законодавчому рівні.

Нижня палата парламенту має обиратися за пропорційною системою з відкритими регіональними списками. Така система є найбільш ефективною з точки зору дотримання загальнонаціональних інтересів на законодавчому рівні. До функцій нижньої палати будуть відноситися: - забезпечення дотримання принципів цілісності держави; - представництво загальнонаціональних політичних сил у законодавчій владі; - обговорення і ухвалення законів. Верхня палата парламенту має складатися із представників областей (3-5 представника від кожної області). Вибори до верхньої палати парламенту повинні відбуватися за мажоритарною системою рейтингового голосування.

Суть системи рейтингового голосування полягає в тому, що виборці розташовують кандидатів в порядку переваги. Переможцем вважається той кандидат, який набрав більше 50 % голосів виборців. Якщо жоден з кандидатів не набирає необхідної для перемоги кількості голосів, то кандидат із найменшою кількістю голосів вибуває, а його голоси перерозподіляються між кандидатами, яких вказали виборці одразу після кандидата який вибув. Система ліквідує кожного наступного найслабкішого (за результатами голосування) і перерозподіляє голоси віддані за нього виборцями до того моменту, поки один із кандидатів не набере більше 50 % голосів.

Верхня палата парламенту буде виконувати дві принципові функції: - забезпечення представництва регіонів України; - кооптацію на вищий державний рівень представників регіональної політичної еліти. Запровадження двопалатної моделі парламенту забезпечить вітчизняну політичну систему сталими запобіжниками від парламентсько-політичних криз та значним чином вплине на якість законодавчого процесу. ***

Незбалансованість української політичної системи, яка коливається між циклічним посиленням (Л. Кучма, В. Янукович) і послабленням (В. Ющенко) інституту президента призводить до неможливості впровадження стійких політичних практик і інституційних змін. Посилення інституту президента

призводить до послаблення парламенту, який не спроможний впливати на політичний порядок денний, а перетворюється на механізм легітимізації рішень президента і пропрезидентського уряду (при наявності у президента парламентської підтримки). В разі ж відсутності партійно-політичної підтримки в парламенті президентського курсу, законодавчий орган влади може висловлювати незгоду, але не має достатнього інструментарію для реалізації власної політики. За таких умов вибори президента представляють ситуацію в якій «переможець отримує все». Такий стан речей є політично неефективним та небезпечним для країни в цілому, оскільки головні зусилля політичних акторів буде направлено на забезпечення перемоги власного кандидата на президентських виборах за будь яку ціну, що здатне призвести до ризиків надзвичайного масштабу.

За таких умов, виваженим кроком є перехід до змішаної форми правління, яка подолала би існуючу патову ситуацію гри з нульовим результатом, в якій переможець отримує все. Мова йде про інституційну можливість президента проводити кооптацію політичної еліти, посилюючи власну базу підтримки в парламенті і назначаючи голову уряду. Союз президента, уряду і парламенту в сучасних умовах приводить до посилення фігури президента і зводить уряд і парламент до ролі допоміжних інституційних механізмів реалізації політики президента, що детермінує процес політичної маргіналізації опозиції. При переході до змішаної форми правління (яка має нейтралізувати можливість побудови президентської вертикалі влади і проводити кооптацію політичних еліт навколо президента) для політичних сил відкриваються нові інституційні перспективи для реалізації власної політики – парламент, уряд, президентство, зважаючи на те, що ці три інститути мають бути рівними за можливістю впливу на поточну політичну ситуацію.

При переході до змішаної форми правління необхідно враховувати помилки Конституційної реформи 2004 року, відповідно до якої повноваження президента і уряду в низці положень дублювалися, що призводило до протистояння між головою держави і головою уряду. При переході до змішаної форми правління з'являється нова конфігурація між основними державними інститутами – унеможливлення зростання повноважень голови держави через наявність сильного прем'єр-міністра. Значні повноваження законодавчого органу влади обмежуватимуть можливість посилення прем'єр-міністра, а наявність двох палат парламенту зменшить можливість зростання впливу однієї із палат законодавчої гілки влади.

Таким чином, перехід до змішаної форми правління має стати одним із складників політичної модернізації України. Існуючі інституційні механізми розподілу повноважень між основними центрами влади призводять до

посилення інституту президента, що в довготривалій перспективі загрожує виникненню політичної кризи. Без переходу до змішаної форми правління, в основі якої мають бути покладені принципи функціонування владних інститутів, складно говорити про успішність запровадження європейських конституційних і політичних стандартів.

Висновки:

1. Проблема наближення України до європейських стандартів потребує запровадження дієвого механізму функціонування державних інститутів. Основою процесу політичної модернізації України має стати адміністративно-територіальна реформа, яка полягає в об'єднанні базових одиниць адміністративно-територіальної системи, розширенні сфери повноважень елементів адміністративної системи України, запровадженні надрегіонального рівня.

2. Зміну виборчого законодавства вимагає як загальнонаціональний рівень, так і місцевий. Найбільш оптимальною формулою, яка максимально повно зможе забезпечити представництво національних політичних еліт та дотримання інтересів регіонів у законодавчій владі, є пропорційна виборча система з відкритими регіональними списками.

3. Впровадження двопалатного парламенту є одним з базових факторів стабілізації вітчизняного політичного процесу. Адже функціонування саме парламенту у двопалатній інституційній конструкції зможе забезпечити вираження у законодавчих актах, з одного боку, загальнонаціональних тенденцій, а з іншого – врахування важливих для кожного окремого регіону сфер інтересів.

4. Українська політична система є доволі нестабільною, оскільки президентські вибори розглядаються політичними силами як гра з нульовим результатом (в якій переможець президентських перегонів отримує все) через можливість формувати власну президентську вертикаль влади і проводити кооптації політичної еліти. В цьому контексті слід розглянути перехід України до змішаної форми правління із чітко окресленими повноваженнями основних державних інститутів.

[1] Дослідження найбільш поширених у світі пропорційних виборчих систем і перспектив їх запровадження у національне державотворення та правотворення: Аналітична доповідь / За заг. ред. к.філос.н. О. А. Фісуна – К.: НІСД, 2007. – 120 с. [2] Двопалатний парламент: світовий досвід та українські реалії: Монографія / за заг. ред. О. А. Фісуна – Харків: Золоті сторінки, 2008. – 200 с.

Читати

більше

- <http://www.niss.gov.ua/articles/1430/>

© Національний інститут стратегічних досліджень

Автор при урядкуванні опорного конспекту лекцій «Теорія політичних систем» використала підручники: . Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і докринальний підходи: підручник: у 2-х т. /за заг. Ред. Н. М. Хоми; [Т. В. Андрущенко, О. В. Бабкіна, В. П. Горбатенко та ін.]. – Львів: «Новий світ – 2000», 2016. – Т. 1. – 516с.; Лісничий В. В. Політичні та адміністративні системи зарубіжних країн: Начальний посібник. – 2-ге видання, виправлене. – К.: ВД «Професіонал», 2004. – 336 с.; Романюк А. С. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційний вимір: автореферат дисерт. на здобуття наук. ступеню доктора політичних наук. – Л., 2008. та інші.